

Irodalomtörténeti Közlemények

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
IRODALOMTÖRTÉNETI ÁLLANDÓ BIZOTTSÁGÁNAK FOLYÓIRATA

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

1954. LVIII. ÉVF. 4. SZÁM

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:

BARTA JÁNOS, BÓKA LÁSZLÓ, KARDOS TIBOR, SZAUDER JÓZSEF,
TOLNAI GÁBOR, TURÓCZI-TROSTLER JÓZSEF

FELELŐS SZERKESZTŐ:

TOLNAI GÁBOR

Az Irodalomtörténeti Közlemények 1954. LVIII. évfolyama 4. számának munkatársai:

Eckhardt Sándor egyetemi tanár, *Németh Gyula* akadémikus, egyetemi tanár, *Sz. Lódi Gabriella* egyetemi tanársegéd, *Iványi Béla* ny. egyetemi tanár (Vonyarcvashegy), *Győry János* egyetemi docens, *Bóta László* egyetemi tanársegéd, *Nagy Péter*, az irodalomtudomány kandidátusa, a Szépirodalmi Könyvkiadó osztályvezetője, *Benedek Marcell* egyetemi tanár, *Csapodi Csaba* könyvtáros, *Bán Imre* egyetemi docens (Debrecen), *Jenei Ferenc* könyvtáros (Győr), *Belia György* könyvtáros, *Varga József* aspiráns, *Bóka László*, a MTA. levelező tagja, egyetemi tanár, *Stoll Béla* tudományos kutató, *Rubinyi Mózes*, a nyelvészeti tudományok kandidátusa, *V. Kovács Sándor* egyetemi hallgató, *Szauder József*, az irodalomtudomány kandidátusa, egyetemi docens.

SZERKESZTŐSÉG: BUDAPEST, V., PESTI BARNABÁS-U. 1.

TECHNIKAI SZERKESZTŐ:

KOMLOVSZKI TIBOR

Az Irodalomtörténeti Közlemények

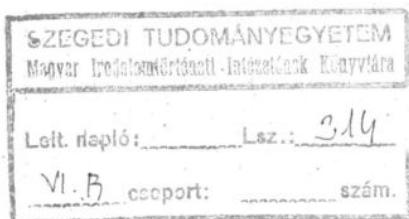
évenként négy füzetben, kb. 30 nyomtatott íven jelenik meg. Előfizetési ára egy évre 40 forint.

Megrendelhető a Posta Központi Hirlapirodánál: Budapest, V., József nádor-tér 1.

Bankszámla: 61,295. Előfizetés esetén az összeg rendeltetése pontosan feltüntetendő.

Összevont számozású füzetek megjelenése miatt ajánlatos az évi előfizetési díjat egy összegben befizetni.

A *Füves kertecske* Balassi Bálint egyetlen műve, melyet életében kinyomatott. De még ezt a könyvecskét is mintha a végzet eldözné. Nemcsak maig sincs új kiadása, de az első kiadás egyetlen példánya, mely a sárospataki református teológiai főiskola könyvtárában volt, az utóbbi háború alatt Budapesten elpusztult.

Szerencsére ennek az elveszett első kiadásnak van a M. Tud. Akadémia könyvtárában egy régi, még Toldy Ferenc idejében készült másolata (M. irod. Régi és újabb írók 29), de ez csak kellő óvatossággal használható, mert a másoló a szöveget modern helyesírással, sőt sok helyen új magyar nyelvre írta át és csak szűk korlátok között tartotta meg az eredeti hang- és írásalakját.

Köztudomású, hogy a művet Bornemisza Péter *Negy könyvecske a Keresztyeni Hitnek Tudományáról* (Sempte 1577) c. gyűjteményes kiadványában mint negyedik darabot újra lenyomatta (M. T. Akad. kt. R. M. Ir. O. 19). Azután a bártfai Guttesell Dávid adta új kiadását 1580-ban (M. T. Akad. kt. R. M. Ir. O. 206). Ezenkívül még három kiadásáról tudunk. Egyikük, az 1593-i siczi, az első kiadással együtt Budapesten a háborúban elpusztult.¹

1. Ki a szerző?

A mű első kiadásának teljes címe: BETEGH LELKEKNEK valo fwues kertecijke meliben fok fele io fzaqu, es egeffeges fwuek talaltatnak, mely fwuek által az lelkek minden-nemő beteghegekben, fogiatkozafokban meg eleuenedhetnek, es megh Vjülhatnak.

Ehez foglaltat egy fzeq tudomany: Tudni illik mikeppen kellien embernek magat biztatni, az niomorufagnak wldeözefnek es kennak ideieben.

Mellyet Giarmathy Balaßy Balint forditot Nemetből Magiarrá az ő fzerelmes fzwleýnek haborwfagokban valo vigasztalafara.

(A címlap másodlapján a hárfázó Dávid király képe alatt:) Bock Mihály által zerez-tetett Nemeteöl.

(A kolofonon a nyomdász neve:) CRACOBAN. Nijomtattatott Kiraly ęo Felfege Nijomtatoijja Wirzbieth Mathias által. 1572. eztendőben.²

A *Füves Kertecske* különböző kiadásainak tanulmányozója, Czöbel Ernő volt az, aki először vonta kétségbe, hogy maga a nagy költő lett volna Bock Mihály művének fordítója.³ Érvei: 1) nehezen lehet elhinni, hogy Bornemisza Balassa munkáját adta volna ki a maga nevével. 2) Bornemisza 1552-től 1573-ig volt Bálint nevelője; 3) a mű nyelve, stílusa oly művelt, oly kész, lendületes és papos, mely „aligha lehet a húszszentendős, vitézi életet élő Balassi Bálinté”. Viszont elismeri, hogy nem vizsgálta alaposabban a könyv stílusát, nyelvét és másoktól várja a vizsgálat végleges eredményét.

Azóta ez az állítás különösképpen minden irodalomtörténetbe bejutott, sőt határo-zottabb formában, mint Czöbel megfogalmazta. Bornemisza Péter monográfusa, Schulek Tibor is magáévá teszi és a *Füves Kertecskét* besorolja Bornemisza életrajzi összeállításába.

¹ A kiadások pontos leírását ld. Czöbel Ernő EPK. 1910, 607—610 és Eckhardt S. Balassi Bálint összes művei I. 24. A detrekeői Mantskovit Bálint-féle kiadásról (1584) kimutattam, hogy Bornemisza kiadásának felhígítása, a Sibolti Demeter-féle fejevári 1643-iról pedig, hogy az a Mantskovit-félenek új lenyomata. Tehát mindkét kiadás a szöveg története szempontjából jelentéktelen.

Az elpusztult sárospataki példány Ecsedi Báthory István országbíró tulajdona volt; az akadémiai másolatban az ő istenes bejegyzésének másolatát is megjeljük. A könyvet a másoló jegyzése szerint Herczeg derecski ref. predikátor ajándékozta a pataki könyvtárnak Szombathy J. könyvtárossága alatt.

² A címlapot és kolofont számos helyen közölték, pl. Erdélyi P., *Balassa B.*, 52—55. l.

³ Bock Mihály *»Füves Kertecske«*-jének magyar kiadásai. EPK. 1910, 607—610. l.

Mi pedig alább igazolni fogjuk, hogy Czöbel feltevésének nincs semmi alapja és hogy a könyv címlapjának állításait szó szerint kell vennünk.

Az első kérdés: vajon Bornemisza Péter együtt ment-e a Balassa-családdal Lengyelországba és Bálint oktatását folytatva, ott jutott-e eszébe, hogy Bock Mihály művét lefordítsa és tanítványa neve alatt kiadja?

Már egyik korábbi munkámban⁴ kimutattam, hogy Balassa János 1570 márciusában szökött ki börtönéből Lengyelországba, miután előbb Zólyomban katonái körében megállapodott. A család előbb Balassa Andrásnál húzódott meg Vágbesztercén, majd onnan Liptóújvárra menekült. Lithway Tamás el is fogta Balassa János egyik hű szolgáját, aki a családot onnan lengyel földre kijuttatta.⁵

Balassi János aztán már ugyanez év szeptemberében itthon van határszéli várában, Divinyben s onnan, a törököktől körülveve, küldi Bécsbe védekező iratát.

Másrészt Bornemisza maga írja, hogy az öngyilkos Salm Ecchiusné Pernstein Katalin temetésén, Galgócon 1571. május 14-én ő predikált, tehát már akkor Salm gróf szolgálatában állott.⁶ Tehát semmiképp sem lehetett Balassi Bálint mellett, mikor az 1572-ben Krakkóban a *Füves Kertecskét* kinyomatta. Másrészt azt is meg lehet állapítani, hogy Balassi Jánosnak 1571 októberében már Etre Mihály volt a házi papja.⁷

Erről a predikátorról Bornemisza is megemlékezik: „Egy Etre Mihály vala, Nemes nemzet. Predikátor és jámbor. Midőn sarga kapczaba egy Jnas ételt fogna wranac, monda: Atyamfia az Atyad hajos Sarut visel vala”.⁸

Viszont Bornemisza szerintem szemtanúja lehetett Balassi Jánosné futásának. Műveiben két helyet vonatkoztathatunk rá, bár egyik helyen sem nevezi meg, kiről beszél. Egyszer az *Ördögi Kisértetekben* írja (769): „Láttam Nagysagos aszont, ki draga aranyos szekerbe, fris öltözetibe, barsony es aranyas parnaian, szep nyiritő luakon nagy keuelyül iart, ki végre mikor buydosnec feiedelme előt, paraszt szekerén, szűrbe, hordoba, pór louakon szaladot, hol imide, hol amoda: Végre ő maga főzöt, talakat mosot. Ez midőn egy nyomorult nemes szolgáló aszszont dagalyaba ki üzet volna varabol, azzon varbol ötetis ki üzec.” És a Predikációk IV. kötetében több szerencsétlenül járt nemesasszonyról beszél (545 b): „Láttam egy nihany fris aßont, kic nemessec leuen, Nagysagos rendet üztec”. Ezek közül a negyedik lőn: „buydosoua roßas köntösbe, Kic elein vont aranyba es Nußtba iartanac”. Nem igen tudunk ebben az időben olyan előkelő asszonyt, mást mint Balassa Jánosné Sulyok Annát, akire ez a leírás ráillene. Ő futott fejedelme elől és nyilván, mint Bornemisza Péter írja, parasztszekeren, rossz köntösben futott az őket üldöző Litvay Tamás és egyéb fogdmegek elől. Tán Vágbesztercén, ahol Balassa Andráséknál is tanította a háznépet,⁹ látta Bornemisza a vad menekülést, vagy a zólyomi várban volt tanúja a család futásának.

Egy bizonyos: amikor a könyv megjelent, már régen más urakat szolgált s így nem tárgyalhatott Krakkóban Wirzbieth Mátyással, aki a könyvet kinyomatta. Ellenben minden arra mutat, hogy Bálint akkor éppen külföldi útján volt, tehát lengyel földön, ahol szülei Zmigrodban és Kamenecben menekülésük alatt birtokot vásároltak. Nincs tehát hely és idő, hogy Bornemisza Pétert ezekben az években Balassi Bálint mellé elhelyezzük.

De vannak ezenkívül más megfontolásaink is, melyek miatt Bornemisza szerzőségét végleg el kell ejtenünk.

Itt van mindjárt a könyv címe, mely jellemzően érzelmes szubjektív fogalmazásával arra vall, aki minden írásában, leveleiben, peres aktáiban és — last not least — minden versében egyéni hangot ütött meg s ha ezúttal csupán fordítást ad is, legalább a címlapra rátette, mennyire szerette szüleit és mennyire bántotta, hogy azokat bánat, félelem és üldözés éri. Ez a mondat bajosan jöhetett a predikátor tollából.

Sőt benyomásunk az, hogy Bornemisza Péter nem is tudott olyan jól németül, hogy Bock Mihály könyvét olyan kitűnően fordíthatta volna magyarra. Bornemisza magyar vidékről való volt, magyar környezetben nőtt fel és bár Bécsben és Wittenbergben is tanult, forrásai között Luther, Melanchton és más német teológusok munkái bőven szerepelnek, de kimutathatólag német nyelvű forrásokat sohasem használt.¹⁰

Ezzel szemben Balassi Bálint gyermekkorától kezdve hozzászólt a német szóhoz; anyja német asszonyt tartott,¹¹ valószínűleg a besztercebányai iskolában és Nürnbergben

⁴ Az ismeretlen Balassi Bálint 48. és 229. l.

⁵ Id. m. 39. l.

⁶ Schulek: Bornemisza Péter, 45. l.

⁷ Az ismeretlen B. B. 48. és 229. l.

⁸ Postilla IV, 547b. vö. Schulek id. m. 294. l.

⁹ Ld. a *Négy könyvecske* előszavát Schulek-nél 99. l.

¹⁰ Az *Ördögi Kisértetek* készülő kiadásának jegyzeteiből ez részletesen kiderül.

¹¹ Kreyck Jánosné, ld. Ism. B. B. 28. l.

tanult; levelei, versei pedig lépten-nyomon tanúskodnak arról, hogy használta a német nyelvet,¹² német nyelvű énekeskönyv (Regnart) volt zsebében és több énekét németből magyartotta.

2. Nyelv és stílus

De vannak kézzelfoghatóbb bizonyítékaink is.

A *Füves Kertecske*ben több olyan nyelvi jelenség van, mely Balassi Bálintot, nem pedig Bornemisza Pétert jellemzi.

Itt összeállítok néhány esetet, ahol jól látni a két író nyelve közti különbséget.

kedig ~ penig: Bornemisza Péter *Füves Kertecske*-kiadásához írt egy előszót, amelynek az első kiadásban nyoma sincs. Itt négy ízben írja a fenti szót 'kedig' alakban, mint ahogy általában egyéb műveiben, mint pl. az *Ördögi Kisértetek* 649, 649b, 650b, 676, 678b, 679, 679b, 680b, 772b, 778 stb. lapján.¹³

Ezzel szemben a *Füves Kertecske*ben — még Bornemisza kiadásában is! — mindenütt 'penig' alakot találunk: pl. 6. (kétszer), 9., 10. (kétszer), 22., 23. (kétszer), 31., 32., 34., 37. stb.

Már pedig ha Balassi Bálint sajátkezű írásait nézzük, sohasem találunk 'kedig' alakot, mert következetesen 'penig' formában írja a szót. Pl. kiadásomban: a 293., 298., 302., 337. (kétszer), 358., 394. lapokon.

Ez a kézzelfogható bizonyosság már magában kizárja, hogy Bornemisza Péter javára írjuk a fordítást. De egyéb tanúságaink is vannak.

esmér ~ ismer, esmél ~ ismél: Bornemisza Péter nyelvében e szavak i-ző alakban fordulnak elő, míg a *Füves Kertecske* első kiadásában mindig e-s alakokat találunk. Itt Bornemisza mindenütt kijavította az első kiadás szövegét saját nyelvjárása szerint. V. ö. *Füves Kertecske* 3: ismerie, BP: ismerie (Bártfai kiad. ismerne); FK 28. l.: esmérettel, BP: ismerettel FK 32. l.: esmerni, BP: ismeri; FK 43. l.: ismerhessed, BP: ismerhessed. A legjellemzőbb, hogy a *Füves Kertecske* 117. lapján előforduló: 'esmerni (háromszor), esmertük, esmertünk' alakokat Bornemisza mind átfírta i-s alakra. Bornemisza többi műveiben is csak az i-s alakokat használja: pl. *Örd. Kisért.* 773: és 780. l.: ismet; a külön kiadás előszavában: ismeg; lelki ismérettel; *Örd. Kisért.* 776. l.: ismerlec; 794b: ismerned; 822b: meg ismertetne; 826b: meg ismerni; *Predikációk* IV. iij ismeretince stb.

Ezzel szemben Balassi Bálint sajátkezű írásaiban csak egyetlen 'ismeth'-et talállok (Ism. B. B. 278.), de mivel a kézirat Kőlozsvárt van, nem tudom ellenőrizni, nem kiadásom sajtóhibája-e ez is. Ezzel szemben 'esmét' áll az *Összes művek* következő helyein: 310., 319., 397. l.

A *Füves Kertecske* akadémiai másolatában a 86. lapon előforduló 'Ismet' alak a másoló modernizálása lehet.

lett aláb: A *Füves Kertecske* 7. lapján olvassuk: Nemde lett aláb valo tagiaé az embernek? (t. i. egy hajszál). A legutóbb Stoll Béla által felfedezett Balassi sajátkezű verssszemelvényeiben olvastuk: „Leth towab Julýath, f. leth Jnkab celýath ez Ideýgh Berettem“ (MNY XLVIII. 167.). A *leg-* fokozó szócskának erről a'leth' alakjáról ugyanott (173. l.) Pais Dezső megállapítja, hogy palóc vidéken általánosan el van terjedve és hogy ez a palóc vidéken nevezkedett Balassi Bálint nyelvsajátsága. A *Füves Kertecske* bártfai kiadása, mely nem Bornemiszára, hanem az első kiadásra támaszkodik, ugyanígy adja: 'lett aláb'.

Bornemisza Balassa Bálint szavát 'leg aláb'-ra javítja. Az ő műveiben különben ezt az alakot seholsem találtuk meg.

De a krakkói nyomdász is megütközhetett a palóc superlativuson, mert a könyvben másutt csak az általános 'leg-' formát leljük fel, így: leg kissebbickel 79. l., leg dragab 103. l., sőt a Balassinál 'leth'-nek írt alakot is talán azért szedte 'lett'-nek két t-vel, mert nem értette meg.

A német eredetiben 'Das allergeringste' állott.

nézhetsze, tekinthetsze, gondolhatsza: Az imperativusnak ez az alakja a *Füves Kertecske* 24. lapján az Akadémiai másolat szerint a másoló értetlensége folytán így áll: „Tekinthsze-e mikor ilyen keppen, te az te búneidet meg gondolod“, a német eredetiben pedig ezt olvassuk: „Sihe wenn du also deine Sünde bedenckest“. A bártfai kiadás pontosan adja: „Tekinthsze“, míg Bornemisznál egy értelmetlen alak szerepel: Tekintf-hetsze.

A FK 55. lapján viszont olvassuk: 'Imhol nézhetsze', a 79. lapon ugyanígy: 'Imhol nézhetsze', mindkettő a német eredeti 'Sihe da'-jával párhuzamosan.

A 46. lapon a *Második Fű* ezzel kezdődik: „Másodszor gondolhatsza meg az szegeny iambor Iobbal . . .“, a németben: „Zum Andern bedencke mit dem lieben Job . . .“

¹² Az 1. és 3. sz. levélben szép kurrens, német betűkkel ír le egy-két mondatot, köztük egy német közmondást.

¹³ Egy 'penig'-et találunk az előző második részében: ez alighanem a szedő nyelvjárásából ered.

Ez az imperatívusi alak Bornemisznál is előfordul. De Balassi Bálint verseiben még két ízben, a Julia-drámatörredékben pedig még egyszer előfordul. A pelikános násfa fölé írt versben (10. sz.) olvassuk: „Tekinthsze mellet nézd meli igen veres“ (Varjas kiad. 29.). A törökből fordított énekben (64.) pedig: „Jo uitezek harcza hol uolt gondolhacza piros uerontás nekül?“ (Varjas kiad. 89.). A Julia-drámában pedig: „fitsirík fitsirig, nezhetsé mint jó az Bomra“ (Erdélyi P. Balassa B. hasonmásmellékletén.)

Tehát a *Füves Kertcskének* mind a három sajátos imperatívusi alakját felleljük a költő műveiben.

nagyub: Ezzel a sajátos középfokkal a *Füves Kertcske* 78. lapján találkozunk. Az akadémiai másolat szerint 'nagyubb', ami félig modernizált írás, Bornemisza és a bártfai kiadás 'nagyobb'-ot ad.

Már pedig ez az alak a Julia-drámatörredék első lapján kétszer is előfordul: „nagyub bolondfag“ és „nagyubjel“. Ejtett alak volt-e, vagy írásbeli archaizmus, nem tudjuk. Többször találkoztunk vele más írásokban és nyomtatványokban is, de Bornemisznál nem.

királné~királyné: Az akadémiai másolatban olvassuk a 168. lapon: 'az királné asszony'; Bornemisza és a bártfai kiadó 'királyné'-t ír. Míg Bornemisza műveiben mindenütt ly-es alakban írja a szót (pl. Örd. Kisért. 883. 917—920. l. sokszor), Balassi leveleiben mindig az l-es alak szerepel: pl. az 1. levélben: lengiel kýralt; Mýnd kýral, es kýralne Aßony wdware népe; a 48. sz. levélben: a Jo kýralnak (MNY. XXXIX. 98.); az 50. számúban: az ýo kýral (EPK. LXVII. 32.).

ember~az ember: Névelő nélkül általános személyes névmásként áll ez a szó a *Füves Kertcskének* (33. l.): „külfő-keppen is iamborra leszen oztán ember“ írja az akadémiai másolat. Ezzel szemben itt Bornemisza az újabb nyelvhasználat szerint 'az ember'-t ír, a névelőt betoldva.

Idézzük ezzel szemben Balassi első leveléből: „de myerthogy chwda dolgok thörtynhetnek az mynth Embereknek Igyekezety, es az Időnek waltozafa wagyon... Merth ember patriaianak wagy ryyqggsq (felesége) atyanak Bolgalion...“, amely nyelvhasználat egyezik a *Füves Kertcske* mondattanával. Ugyanígy a 46. sz. levélben: „fe embereknek ne panaBól-kodgywnk rola“.

szí, szü~szív: Az akadémiai másolatban olvassuk a 35. lapnál: szíből valo nagy Berelmének. Az első szót a bártfai kiadás a 'fzüből', Bornemisza a 'Bíwből' alakban adja. Ugyanez a helyzet a 139. lapon, ahol az akadémiai másolat szintén 'fzüből', a bártfai kiadás 'Büből', Bornemisza a 'Bíwből' alakokat használja.

Bár a 122. lapon az alanyeset mindenütt 'Bíw' alakban szerepel, a Bornemisza-nyomda módosítása mégis arra vall, hogy a Balassi Bálint verseiben általánosabb 'szí, szü' alak módosításával állunk szemben.

Ugyanezt mondhatjuk a 'tahát' szóról, melyet a bártfai kiadás őrzött meg, az akadémiai másoló és Bornemisza 'tehát'-jával szemben a 109. lapon. Feltűnő még a Bornemisza nyelvében általános 'felötte' alak a Balassinál szokásos 'felette' formával szemben, melyet Bornemisza következetesen kijavít öző alakra.

Habár biztos, hogy a krakkói nyomdász is sokat változtatott Balassi Bálint írásán, a krakkói nyomtatványon mégis átütnek Balassi nyelvének jellegzetes vonásai, melyekkel igen gyakran szemben áll Bornemisza írás- és nyelvhasználat, ami kizárja, hogy ő lett volna a fordítás szerzője.¹⁴

3. Bornemisza módosításai

Czöbel Ernő bizonyos anakronizmust követ el, mikor mint erkölcsileg lehetetlen hártja el azt a feltevést, hogy Bornemisza saját művei közé lenyomatta volna tanítványa művét, anélkül hogy nevét említette volna.

Nemcsak Balassi Bálint, hanem a szerző Bock Mihály nevét is elhallgatja Bornemisza, amivel nem követ el semmi olyasmit, ami ebben a korban ne volna általános szokás vallásos jellegű kiadványoknál. Balassi Bálint énekeinél az egyetlen Pázmány Péter írja a margóra a szerző nevét, — ő is csak *Imádságos könyvének* első kiadásában, — az unitáriusok, kálvinisták és mások egyszerűen kiírják verseit, esetleg elhagyják egyéni vonatkozású szakaszait anélkül, hogy valamiképpen jelölnek az ének szerzőjét.

¹⁴ A krakkói szedő saját nyelvének hatását láttuk a 'leg-' fokozó szócska esetében. De az egész nyomtatványban hiába keressük például a Balassira oly jellemző '-ot' tárgyragot: pl. 'magokat, mondasokat', e. h. 'magokot, mondasokot'. A helyesírás is elűt, de Bornemiszáétól is.

Az irodalmi termék szabad préda volt ebben az időben, s nemcsak szerelmes énekeinek kiforgatói ellen panaszkodott joggal a költő, hanem megtehetette volna ezt első művének kihasználói és plagizálói ellen is. Mert nemcsak Bornemisza nyomta le újra saját neve alatt a *Füves Kertecskét*, hanem ugyanolyan önérettel Manstkovit Bálint és Sibolti Demeter is, akiknek mentsége, hogy talán nem is tudták, hogy Balassi művével van dolguk. Viszont a bártfai Gutgesell Dávid az eredeti címlappal adta ki a könyvecskét, még ha nyelvén és mondatain itt-ott változtatott is.

Bornemisza azonban nem amúgy nyersen, minden változtatás nélkül adta ki a *Füves Kertecskét*. Kiadására rányomta erős egyénisége bélyegét.

Először is elejtette az édeskés, német kispolgári ízlésű „kertecske“-keretet, a címlapot megváltoztatta és a Balassi-féle fordítás fejezeteiben szereplő „füvek“ helyett mindenütt „vigasztalás“-t írt, saját közönségének ízléséhez illesztve a könyv szerkezetét. Az előszóban el is mondja, hogy a könyvet azelőtt *Füves Kertecskének* hívták és meg is magyarázza miért.

Aztán a művet megszerezte egy új előszóval. Ez két részből áll: egy Losonczy Anna leányához Ungnád Anna-Máriához szóló ajánlásból és még egy általános, az olvasóhoz szóló magyarázatból, sőt Bornemisza mindehhez hozzábiggyesztett még egy „sommát“ is, mint ezt más műveiben is megteszi.

Tekintettel a címzettek irodalomtörténeti jelentőségére itt közlöm az egész előszót, melyből eddig csak egyes mondatokat ragadtak ki az életrajzírók:

Bornemisza lenyomatának teljes címe:

Vigasztalo Koenyveczke, negy reszbe.

1. Els^o Reszbe, tizenhat.
2. Mafikba, het fő vigasztalasc foglaltattac:
3. Harmadikba, az Halandoc.
4. Nagyedikbe, az fogsag Benuedóc, az Isten igeie mellett vigasztaltatnac.

HaBnosoc minden beteg lelkeknek oruossagara.

Psalmo CXIX.

Mond Daud:

Ha az te Iged, vigasztalasc nem volt volna: el veBtem volna az en keserusegimben.

S ime az ajánlólevél:

„A NAGYSAGOS VNGNAD ANNA MARIA Aszonnac, az Nagys. Vngnad Christop wram etc. Es Na: Losontzi Anna aBonyom, Berelmes Leanyanac:

Keuanom az kegyelmes WR Istentől iduösseges epületedet, mind az te Berelmes Búleid-del, Nemes aBonyom Anna Maria: Keuanom az ti meg keferedet Biueteknekis Iften Berint valo vigasztalafit.

Láttam keserüseteket ez napokban: midőn czac igen rőuid nap egy mas vtan, ket tiztes leanzo őczeitet az WR Bemetec elől magahoz vőtte volna: Azon kiüüis tudom az te Berelmes Anyadnac menyli lelki ohaytasi legyenec. Naponkentis kedig mig elünc Búkség annac lenni, Es soc keppen, bűn őrdög, gonosz emberec miat, es mi magunk miattis szűkség sok keserüsetet szenuednűnc. Meg oluastam az te kezec irasatis, kibe kertel, hogy te neked egy iambor tanyitot szerzenec: hogy iobban gyarapodhatnál az Isten akarattyanac értelmebe, kiből io reménsetet vőttem felőled.

Im azért enis, előb egy kis könyvetsket küldtem az ti meg keserüet szüeteknek vigasztalására. Kit ez előt Füües Kerteczeknek is hiyttac, Mert mint az kis oruos kerteckebe, az betegnec, draga es hasznos Füüeket szedegetnec, es őszue tőrne az oruosoc, nagy, nehez faydalmu betegsegeknek meg gyogyitasara Es mint az szep Leanzoc, szep es io illatozu(1) viragokból ekes koszorukat kötőznc, az ő külső ekessegekre: Igy ez kis kerteczekbőlis, mind egeseget, mind szépséget vehetz lelkedben.

Ezeckel azért fő keppen te, mig ez gyenge időbe vagy, ély es vigasztald magad: Te melletted hasznalni fognac nagy sok tőb Isten felő szőmelyeknekis. Ezec felőt tőbbel miuel vigasztalhattya magát az hiw Kereztyen, azokat az en Postillamba harom wr napi Euangelionban, meg iedzettem az te szerelmes aszonyodnac Anyadnac: Kiuel egyetembe birion az WR Isten, szent Lelke által: Es tarczaz meg Atyaddal egyetembe az őrc életre, Amen.

Ez vigasztalo Könyuetskenec kedig hasznos vóltarol mihent fordítod ez leuelet, többet oluashatz. Az WR Isten legyen mindnyaiunckal. Sempteről, 4. Augusi : 1577.

Bornemisza Péter

Az VIGASZTALASOC mely igen szükségesecc legyenec az hiueknec.

Igen iol rea figyelmezz, imez Daid szauara : Psal : 119. Ha az te Törüenyed nem volt volna az en vigasztalasom, el veztem volna az en haborusagomban. Dragab ennekem a te szaiadnac örüenyé, hogy nem mint soc ezer Gira arany es ezüst. Resze volt Daidnac mind az kisirtetekbe, es azoc miat valo szomorusagokba, es mind az Isten igeie vigasztalasaba. Sokszor es egy nihany ezerszer vgy tettzet, hogy azontul el kel veszni, midön tsac egy egy keusesseis az Isten meg vonta magat tüle, es el ereztötte az önnön romlot ereiere, es az ördög kezere, es ellenseginec keuansagara, Es ezek között, hol bünre haylot hol testi halaltul, hol az örc karhozattul rötteget, hol az büntetésekbén kinlodot. Ezeket ennyire nem mindenre boczattya az Isten, kemenluen sokakat az ő nagy erőtlenségökbén. De iob, Daid, Daniel, Susanna, Pál, es több hiuec, olly nagy félelmekben voltac sokszor, hogy mint az sült körtuel az hew kementzebe, el szarattac es el epettec, Es akkor mig az kisirtetnec és félelmennec ideje raytoc volt, akar bün miatt, akar büntetes miat, vgy tettzet nekic hogy szinten el hagyattac Istentül, es immár Isten öket el vettötte elöle, a mint Adamis az bokor meget illy gondolatba volt. Ennec penig keserues volta, melly röttenetes legyen, senki czac még sem gondolhattya : Hanem Judas, Saul, Nero, kic meg öltec magokat keserüsegec miat, (mert nem tanultac vala az Isten igeie vigasztalasat) mondhatnanac valamit rola : De en meg nem irhatom. Hanem czac intec mindent, hogy mint Daid minden arany es ezüst felöt, magasztallya az Isten igeiet, mert ötet az tartotta meg soc ezerszer, hogy vgy ne iarna mint Judas, Saul, es Nero. Teis minden kenczed felöt szeressed azt : Es ideien éyel nappal tanuld még az elöt, minec elötte meg sokasodnanac, raytad az nyaualyac.

Mert minden kisirtetnec, minden haborunac, bunac, es banatnac, ez az ő természete, ha szinten olly bölcz volnalis mint Salamon, olly Istenes volnalis mint Moyses, olly szent volnalis mint Szüz Maria, a mi wrunc Jesus Christusnac Anya : De megis az banatnac ideiebe az banat ki üti fejedből még aztis az mit regen sokat tanultal az Isten igeretiről : A mint Maria mondgya : Fiam miért mielted ez (!) velünc, Imé harmad nap bankoduan keresünc vala teged. Imé ez szent aszony, nem tudta az harmad napi banat közt, a nagy banat miat meg gondolni, hogy el nem veszhet az WR Iesus, noha el tueztetet. Igy : ki mondhattya meg, Susanna mit gondolt, midön sok imatsagara Isten sok haladekot tön. Es immár szinten halakra viszic az ártatlan aszont. De imé ki nagy dolog ez is, hogy az Apostoloc egy hajúba voltac Christussal, megis azt kialtlyac hogy el veszne. Soc bünösöknec, mint Mathenac, Zacheusnac, Magdolnanac, Peternec, Pálnac, ki soc röttegesec volt az bün miat.

Soc Predikator szegensege miat vgy panaszkodic mint az Apostoloc. Midön czac egy kenyerec volna, De az WR pirongattya öket, es eszkebe iuttattya az öt es het kenyerral menyi ezeren elegettenec meg. Es midön köttseg nekül küldötte volnais Predikalni, soha semmibe meg nem fogatkozta volna.

Igy vagyon az mi szüünc állapottyais minden haboruba, hogy fulatton fulad az miat. Söt végre vgyan meg foytis. De az ki gyakran hallya az Isten igeiet, az regi hallot igereti Istennec, szinten vgy meg ebrezti gyakran gyakran, mint az kit egy hordoba rekeztenecc, es egy igen kicziny lyukra tartana az szaiat, hogy leheletcsket venne, es az nem hadna meg fulni. Midön kedig az hordobol ki szaladhat, vgyan meg wyul, hogy wy es bów eget kaphatot : Igy az Isten igeie lassan lassan az igen meg epedet szüetis fel ebrezti es végre megent meg eleuenyiti, midön szinte azt vélne, hogy el veszne, Ennek kedig soc ezerszer kel lenni, mind addig, mig elünc : Erről oluas többet soc helyen, az egez szent Irasba : De az Daid 119. eneketis oluasd meg, hol eztis mondgya Daid: örülöc az te bizonsag tetelidnec vtánac, mint nagy kazdagsagnac : Gyönyörködöm az te szerzesidben, az te beszedeodről el nem felekezem. Ez kis vigasztalo könyuetskeis az Isten igeieből szedegetet. Tehát az többi között eztis, minden Isten szerető, gyakorta vgy oluassa, hogy el se feleycze, kiualtkeppen azkor, mikor rayta az kisirtetnec ideie. Melly vigasztalásokat öregbitsen az WR Istennec szent Lelke benünc, soc töb édes vigasztalo tanusagockal egyetembe, mind addig, mig az puztarol, az kisirtetnec helyeről, által menendünc az meg igert nyugodalomnac földre (!), Amen.

Meny be a a Tarhazba, lasd meg ha le veszi lelki kisirtettedet, söt gyakorta meg öregbiti. Czuda dolog ez : Hogy illy hatalmas az banat. Luc. 2

SOMMAIA AZ ELSŐ

Könyuetske vigasztalasinac

Könyeb értelemért imez rövid summakat tarcz mindenkor eszedben

1. Amint az wrnac tettzet, vgy löt.	9. Christusis együt szenued én velem.
2. Ha az iót el vöttúc az wrtul, az gonozt, miért ne vènnúc.	10. Nem hagy eröm felöt meg kisirtetn
3. Meltan szenuedem.	11. Segitsegül hiuom az wrat.
4. Többet érdemlenec.	12. Fogatta Isten hogy meg halgat.
5. Meg boczattya Isten bűneinket :	13. Könyörül az WR en raytam.
6. Hasznomra mieli az WR.	14. Hatalma az wrnac en raytam :
7. Nem egyedül szenuedec.	15. Bölcz az WR az ő dolgaba.
8. Christusis sokat szenuedet éröttem	16. Meg nyugszom az örök életbe.

Ez tizenhat vigasztalasnac értelmet, most czac rövid szoual, de szép édesseguel vedi eszedben.

Kiről ha bőueban tanusagot keuansz : meg talalod az en Postillamnac Masodic reszeben, negyed wrnapi Euangeliomba, az WR ki ielenese vtan : Az harmadic reszeben, még bőuebben, harmadic wrnapi Euangeliomba, Fel tamadas vtan.

Most rendel ier magyarazzuc meg, mind az tizenhat vigasztalásokat. Kit te is houa gyakrabban olvasz, annyiuat több édes könyebseget veszed, az wrad segitsegül hiuan az mellet.

ELSŐ VIGAZTALO

Szo.

1: A mint az wrnac tettzet, vgy löt : Ez keues igeczekből, draga nemes vigasztalast vehetne azoc kic mindenben czac az WR Istentul függenec. (A folytatás az első kiadás első fejezetének első mondatával egyezik : 'Illic azért es szükség' stb. Persze az „azért” az eredeti szövegben hiányzik.)

Ebből az előszóból is kiderül, hogy igyekszik a felvidéki főpredikátor a Bock-féle könyvecskét beilleszteni saját teológiai műveinek keretébe. Bock előszavában, melyet különben Balassi Bálint is kihagyott, legfeljebb a „füves kertecske” képének magyarázata mutat némi rokonságra Bornemisza szövegével, de ez a magyarázat magától adódik és még csak az se szükséges hozzá, hogy Bornemisza az eredeti német szöveget látta volna.

Mivel az egész *Füves Kertecske*-keretet elejtette Bornemisza, természetesen elmaradt a *Negyedik Fű* utáni megjegyzés, mely pedig a német eredetiben is megvan :

„Ezek ez két Fűuek valamenijuel kesserűbbek voltak az többinel, de azért felette iok es haznosok, es vgyan amaz kőz mondás szeréntis gonozt gonoszal es szöget szöggel kel ki vtni. Immár igen szép szagu es gyönyörűseges izű fűuek következnek ez vtán”.

Viszont olyan betoldásokat találunk a szövegben, melyek Bornemisza oktató stílusára jellemzőek, míg a német szövegből és az első kiadásból teljesen hiányzanak. Ezek sokszor kiesnek a szöveg ritmusából ; olvasás közben érezzük a betoldás megállító hatását.

Példáinkban dőlt betűkkel szedjük Bornemisza toldásait :

16. 1. Micioda az okaért az te el mulando nyaualyad ennij sok Bántalan ki mondhatatlan ioteteminyek ellen? De inkab micioda az te mindennemű nyaualyad, nyomorusagid, kik neked egez eletedben törtintek, ciak az egy Isten fia ellen-is, ki neked Istentől ayandekoztatot, auagy csak az ő dragalatos es bűn nélkül valo verehez kepest, mely te éretted Begeny bűnösért ki ontatott : Auagy penig czak az Isten igie ellen, *Es miczoda az te nyomorusagod czac dhoz kepestis? hogy az ő édes igieuel vigasztaltatol. Oh ki soknac nem adattak eze.* Annak okaért túry . . .“

A következő esetben (26.) Bornemisza rádupláz az eredetire : „Termetet Berint minden bűnre haylando vagy, Sőt azon merő bűn vagy, es azért egyebet semmit sem érdemlenel az öröcke valo kinnal. — Azért ez mostani nyaualyadnak jelötte, ha minden egyeb . . .“

Vagy ime egy másik, a szerkezetet megállító predikátori betoldás (130.) : „Mert az ki végig meg marad, azt mondgya Christus, hogy az iduözül. *Mondgyad azért te is a β. Jobual, é nagi remenseghez kepest: De ha binte meg ólis az WR, megis benne bizom.*“

Bornemisza a 32. lapon petit kurzivval hozzátoldja : „Ennyi soc haßnat, ha az emberek Bemeckel latnac, ő magoc örüendeznenec benne”. És ezzel fejezi be a *Hatodik Vigasztalást*, aminek persze a német eredetiben nyoma sincs.

Az *Első Fű* vége felé a fordítás azt mondja : „Ezt è Psalmust oluasd el (Denselben Psalmus lies). Bornemisza azonban buzgóságában hozzáteszi : „egy nihányBor”.

A *Negyedik Füben* további betoldás mikor a csapásokról van szó (27.): „egy Bégeny bél-poklos ember volnal, keliesekkel“, Bornemisza a magyar viszonyokra alkalmazva hozzáteszi: „rabsagual vagy karuallással“.

4. Dogmatika

Legérdekesebb azonban, hogy Bornemisza Péter az eredeti német szerzőt híven követő fordító egyes mondatait dogmatikai okokból változtatja meg. Balassi nyelvi egyezésein kívül ez a legerősebb érv, hogy nem Bornemisza a fordítás szerzője, mert akármennyire is változtatta közben, őt év alatt, dogmatikai álláspontját, ezeket a változtatásokat még akkor is csak úgy tudjuk megérteni, hogy nem értett egyet a hagenai lelkész luteranizmusával.

A második részben (Tudomány stb. Unterricht) fordul elő az úrvacsora említése ilyenformán (137.): „Hogy peniglen Christus az ő testenek es az ő verenek neked ielét adia ennie es innia, azon értheted, hogy te is bizonynal egyike vagy azoknak, kiknek bűnökert az ő testet halalra adta es az ő véret ki ontotta“. A német eredetiben ez így hangzik: „Das aber Christus dir sein Leib zu essen, und sein Blut zu trinken giebt, Dabey kanstu erkennen, das du wahrhaftig auch einer bist, für welchen Christus sein Leib in Tod gegeben, und sein Blut vergossen hat“.

Ezt a változtatást Balassi Bálintnak új családi predikátora (Etre Mihály vagy más), esetleg valamelyik német vagy lengyel zwingliánus barátja sugallta. Bornemisza szigorúan elhagyja a „jelét“ szót és ebben a bártfai kiadás is hozzásegődik: „Christus az ő testet es az ő véret neked adgya enned es innod“, ami Luther tanának is megfelel.

A lutheri tanban oly fontos egyedül üdvözítő hit körül is bajok vannak. A fordításban mint az eredetiben erősen kihangsúlyozódik, hogy *mindenki* üdvözülhet, ha hittel és buzgón imádkozik (38.): „It ez mondasban esmet hallođ, hogy isten mind azokat, kik Christuban hišnek, bűnökert el nem akarja őket vezetni, hanem inkább hogy iduőzüllyenek mindnyájan, azok az kik ő benne hišnek, senkit ki nem valasztuā. Ha szinte az leg nagyob bűnös ember volna-is, ki ez világban lehet, ha erre iuthat, hogy ő bűnét meg bānnya, bānnya igazán, es Christusban hifzen, az az, hogy Christusban veti minden bizodalmát, es ezt el hiši tellyeséggel, hogy ő neki az Isten az ő könyörgesére, Christus kedueiért meg kegyelmez, es bűnét meg boczáttia, hát el nem veš hanem örök élete leben...“ Balassi itt híven követi a német eredetit, bár az még jobban hangsúlyozza azt, hogy mindenki üdvözülhet: „In diesem Spruche hőrestu abermal, Das Gott ALLE, die an Christum gleuben, jhrer sünden halben nicht verdamnen wil, sondern sie soln das ewige leben haben. Alle (sagt er) die an jhn glauben, niemand ausgeschlossen. Ober auch der größte sündner auff Erden wer. Sö er nur so fern kompt, das er seiner sünde erkennet, und an Christum gleubet, das ist, Das er sein vertrauen auff Christum setzt, das jhn Gott, auff sein begeren, wmb Christi willen gnedig sey, vnd seine sünde vergebe, So sol er nicht verloren werden, sondern das ewige leben haben“.

Mindezt Bornemisza egyszerűen kihagyta. Úgy látszik bántotta őt a hit egyedül üdvözítő jellegének túlságos kihangsúlyozása, ami talán azt jelenti, hogy közeledett a predestináció kálvini tanához. Schulek Tibor könyvében (235. l.) bőven találunk idézeteket arra nézve, hogy főleg kései műveiben mit gondol Bornemisza a „kiválasztás“-ról. Bár ezek az idézetek sem az abszolút predestináció gondolatán alapulnak, mégis megvan bennük a kiválasztás hangsúlyozása, ami ellene mond Bock Mihály tételének.

Ugyancsak a tiszta predestináció tételével ellentétes Bornemisza egyik betoldása, amely viszont a német eredetiben és fordítójánál egyaránt hiányzik. A keresztségről lévén szó (139.), Bornemisza hozzáteszi: „Ki bizonyos peczete annac te raytad, hogy Isten Bent Fia véreuel meg tiztitot tegedis az te bűneidből: Es valamikor kéred bűneid boczanattyat, tartozic-nekedis meg boczatni Bent Fiaért“.

Nem kevésbé érdekes azonban, hogy a fordító maga is kritikával kezeli olykor a német eredeti szövegét. Már fentebb láttuk, hogy az úrvacsoránál Krisztus testének és vérének *jeléről* beszél, holott Bock Mihály ebben a lényeges kérdésben másképp fejezte ki magát. Ugyanígy az *Ötödik Füben* (42.) már nem beszél jéről, hanem egyszerűen elhagyja azt az állítást, hogy a szentségben Krisztus „testét és véret“ adja nekünk az Ur isten: és megelégszik azzal, hogy az Úrvacsorát emlegeti: „Annak okáért meg emlekezel az te keresztesedről, hogy meg keresztelkedtel, es az WR Vaczoraiához is nihanbör iártál legyen: Mert az Keresztesben isten tegedet fiaua fogadot“ stb. A német szerző pedig ezt írja: „So erinner dich deiner Tauffe Das du getaufft bist, vnd des Sacraments des Altars das du den Leib vnd Blut Christi, ellich mal empfangen hast. — Denn in der Tauffe hat Gott dich wmb seins JHESU Christi willen, zum Kinde aufgenommen,“ stb.

Szintén igen jellemző, hogy ugyanitt (43.) ugyanúgy betoldja a fordító Balassi a „lelki-képpen“ szót, mint fentebb a „jelét“ kifejezést, mikor az úrvacsoráról szól, holott az eredeti

fenntartás nélkül Krisztus testéről és véréől beszél az úrvacsorával kapcsolatban: „Igy mikor Christus *lelki keppen*, az ő testet es véret enned es innod adgya. Akaria azért az te hitedet ezzel erősíteni, fel tamaztani es vastagítani“. Bock Mihály pedig: „Also wenn der CHRISTVS *sein Leib zu essen vnd sein Blut zu trincken* gibt, wil er deinen glauben damit stercken, auffrichten, vnd bekrefftigen“. És hogy szándékos dogmatikai ellentétéről van szó szerző és fordító között, bizonyítja, hogy Balassi egészen elhagyta ugyanezen a lapon, a megváltással kapcsolatban Bock Mihálynak ezt a Krisztus szájába adott kijelentését: „Als wolte er sagen: du armer sündler bist eben auch einer für welchen ich mein Blut vergossen habe, zu vergebung deiner sünden. Zu warzeichen, so hastu alda mein Leib drauff zu essen, vnd mein Blut zu trincken“.

Végül elmarad a fordításban a keresztség és úrvacsora mellől a Bock Mihálynál szereplő „absolutio“, vagyis feloldozás emlegetése. Balassi ebben is heterodoxnak látszik (52.): „Ezenképpen az nyaualyában meg tanullyuk igazan meg esmerni, mire legyen io miynékünk, es mely bátorságos dolog legyen az mij keresztsegünk, es az WR Vacioraíának hozzánk valo vetele“. Az eredetiben: „Desgleichen lernen wir auch in der Not recht erkennen, Wozu es vns nutze ist, vnd wie tröstlich es ist, das wir getaufft sein, vnd das wir *die Absolution* vnd die Hochwirdige Sacrament des Leibs vnd Bluts Christi oft empfahe“.

Kevésbé jellegzetes az a kihagyás, amit a *Tizenketedik Füben* találunk: legfeljebb annyit jelent, hogy a fordító túlerősnek érezte a szerző kifejezését, mikor ez felteszi, hogy akkor is ki kell tartani az Isten ígéretébe vetett hitben, ha nemcsak az égi angyalok, hanem maga az Isten szállna le az égből az embert kísérténi!

„Solcher zusagung Gottes soltestu ia mehr glauben, den allen Teuffeln, oder deinem Fleisch vnd Blut, oder auch der ganzen welt. Ja wenn auch ein Engel vom Himmel, oder *auch Gott selbst dich zu versuchen, zu dir spreche*, Er wolte deines Gebets nicht So soltestu doch feste seiner zusagung halten, vnd sagen: Dennoch wil ich nicht zweifeln“. A magyar szöveg a kihagyás következtében sokkal gyengébb hatásúvá vált, mert Isten szava helyett csak az angyal kísértő beszédét hozza (100.): „Éz fele Isteni ígeretnek többet kel hinned mint ez egez vilagnac, vagy mint az ördögnek, vagy pedig az te magad testenek vérenek. De még ha Binte egy Angyal íoneis hozzád menyörűgből, hogy teced meg kísértsen, es azt mondana: hogy Istennek nem kel az te imadsagod, hát vgyan bizuast megis meg kel az Isten ígeretiben maradnod, es ezt mondanod: vgyan nem ketelkedem...“

A fordító bizányára botrányosnak találta, hogy Isten efféle hazugságokat mondjon még kísértés formájában is...

Végül ott ahol a menyország boldogító viszontlátását tárja Bock Mihály a vigasztalásra szoruló olvasó elé, ott Balassi tolláról kimaradt az „ősatyák és ősanýák“, továbbá Éva emlegetése: „alle Patriarchen, oder *Ertzvetter vnd Erzmüter*, Adam vnd Éua, Seth vnd Henoch“, stb. míg a magyarban csak: „mind az Patriarchakaot, Adamot, Sethet es Enochot“ (116.).

Mindebből szabad talán arra következtetnünk, hogy Balassi Bálint az úrvacsoratanban közelebb állt Zwinglihez mint Bornemisza Péter, mikor a *Füves Kerteskét* fordította. A kihagyott részeket persze Bornemiszaának nem volt módjában visszaállítani, mert a német szöveg nem volt előtte; ami módosítás pedig benne maradt, azt Luther szellemében ő változtatta meg. Balassi Bálint már gyermekkorában (1565) Nürnbergben járt és feltehetjük, hogy lengyel földön is a protestantizmus olyan tanaival rokonszenvezett, melyek a fent idézett példák szerint az úrvacsorában vett kenyérnek és bornak a Krisztus testével és vérével való azonosságát tagadták és így fordítása közben megütődött, ha Bock Mihály Luther szellemében magyarázta a „sacramentumot“.

Egy ponton azonban Bock Mihály, Balassi Bálint és Bornemisza Péter megegyeznek: a római katolikus egyház bizonyos tételeinek bírálatában. Ez pedig a szentek és Szűz Mária segítségül hívása bajban és utolsó órákban. Itt Bock polemikus éllet tiltja olvasójának a régi szokást: „Du darfst auch nicht die lieben verstorbenen heiligen anrufen, das sie dir helfen, oder deine Vorbietter bey Gott sein solten. Welchs ein greuliche Abgötterey wer. Denn wir des kein Befehl, auch keine verheissung von Gott, auch kein Exempel, in der gantzen Heiligen Schrift haben, Sondern kom selbs zu Gotte, vnd ruffe ihn an“. Ez Balassi tollán így hangzik (88.): „Nem illik pedig semmikeppen az meg holt Benteket segítségül hinned, vogy nekik könyörgeni, hogy io böfoloid legyenek isten előtt. Melly dolog igen nagy baluany imadas, es istentelenség. Mert erre semmi paranciolatunk nincien, sem egyeb effele példank az Bentirásban. Hanem ő magához az istenhez meny, es őtet ő magát híjd segítségül“. Ezen persze Bornemisza sem változtat semmit.

Még erősebben nyilatkozik meg ez a protestáns tétel a halál óráján ajánlott viselkedésről szóló részben. Itt Bock Mihálynál ezt olvassuk: „4. Zum Vierden. Befihl ihm deine Seele in seine Hende, nicht in die Hende der Jungfrauen Maria, Wie man *vor zeiten* lerete. Das man also sagen solte: Maria Mater gratiae, tu nos ab hoste protege, in hora mortis suscipe. Maria, du Mutter der gnaden, Beschütze tu uns für dem bösen feinde, vnd nim vns auff in der stunde

des Todes. Dis ist öffentliche Abgötterey, vñnd sind eitel lesterliche worte, wieder die.gantze Heilige Schrift, Durch welche viel Tausent seelen (Gott erbarms) verführet sein.

Nein. Befihl du deine Seele Gotte“.

Balassi tollán egész nyiltan „pápaság“ áll a „vor zeiten“ helyett (148.):

„4. Negyedűer aianlyad az te lelketed az ő kezében, nem búz Maria kezében, mint regenten a Papasagban tanijtottak: Maria kegyelemnek anija vgy mond, te őriz meg minket az ellensegtől, es az halálnak óraian vegy hozzád. Ez peniglen nijluan valo baluan imadas volt, es tellyesseguel minden ígek karomlok, kik ellenkeznek az egez irassal, melyek által egy nihany ezer lelkek (isten könyörűlyön raytok) meg cialatkoztanak; Te peniglen ne cielekdegyel így, hanem aianlyad te az te lelketed ciak istennek . . .“

5. Bock Mihály

Mindeddig csupán Thienemann Tivadar egy tanulmányában olvashattuk Bock Mihály művének teljes címét;¹⁵ neki kezében lehetett maga a német könyv, melynek egy példánya a drezdai könyvtárban, egy másik a londoni British Museum könyvtárában van meg. Most, hogy a budapesti Egyetemi Könyvtár a drezdai példány mikrofilmjét megszerezte, megállapíthattam, hogy Thienemann egy kis tévedést követett el, mert a címben nem „Würzgärtlein“, hanem „Würzgärtlin“ olvasható. A pontos címe a könyvnek tehát: „Würzgärtlin Für die Krancken Seelen, Darinnen viel wolriechende heilsame Kreuter zu finden, Durch welche die Seelen in allen jhren Kranckheiten vñd gebrechen, erquickt, vñd gelabt werden mögen. — Sampt einem Tröstlichen vñnterricht, wie sich ein Mensch in der zeit der verfolgung, oder Marter Trösten soll. Durch Michaelen Bock M. D. LXII“.

Abban is téved Thienemann, hogy Bornemisza változata egy fejezettel teljesebb mint a Balassái; talán az előszóserű bevezetést vagy a mű végén olvasható négy toldalékot vette fordításnak, holott ezeknek az eredetiben semmi sem felel meg.

Bock Mihály hagenai predikátor volt és Jöcher szerint (Allg. Gelehrten-Lexikon I. 1153.) magister philosophiae is, és 1580-ban Hagenauban aláírta a „concordia-formulát“. Egyebet nem tudunk róla.

Magát a művet Ágost százsz hercegnek ajánlja előszavában és itt magyarázza meg barokkos címének értelmét. A Szentírás „Lustgarten“, az abban termő orvosságok a „Trost-spruch“-ok és históriák, mitől felüdülnek a szomorú lelkek. Ez az előszó a magyar fordításból kimaradt. Egyébként Balassi híven követi a kis könyvet beosztásában, fejezeteiben és virágos címeiben.

Nem tartom lehetetlennek, hogy Bock Mihály névrokonának Bock Jeromosnak többször kiadott fűvészkönyvét ismerte és talán annak hatása alatt adta könyvének ezt a szimbolikus címet: Hieronymus Bock (Tragus): New Kreuterbuch deutscher Pflanzenen (Strassburg 1539 és 1546). Talán rokona is volt, hiszen Hagenau is Elzászban van.

Bock Mihály könyve határozottan lutheri szellemű mű. Nemcsak dogmatikájában, hanem stílusában is. Van benne valami közvetlen egyszerű rábeszélési tehetség, mint Luther beszélgetéseiben és egyéb műveiben. Misem áll messzebb tőle, mint a retorikus körmondatos vagy a teológusok szillogisztikus stílusa. És ez a magyar fordításban is érvényesül: kevés olyan magyar nyelvű vallásos prózai mű van ebben a században, mely oly közvetlen egyszerűséggel hatna az olvasóra mint ez, amit bizonyít különben rendkívüli népszerűsége: a XVI. század második felében öt kiadást ért meg, ami párját ritkítja ebben az időben.

A könyv valóban az olvasó érzelmi világára igyekszik hatni, és ez kaphatta meg a fiatal Balassi Bálint fogékony lelkét, látva szülei szorongását, levertségét a lengyel száműzetés idején.

6. Balassi fordító készsége

Bock Mihály mindenestre kitűnő magyar tolmácsolóra akadt Balassi Bálint személyében. A 16—18 éves ifjú olyan simán, minden nehézség nélkül adja vissza magyarul a legnehezebb szavakat és fordulatokat, ami már nyelvművészre vall. A magyar eredetit olvasva nincs az a benyomásunk, hogy fordítással van dolgunk. Balassi stílusa már itt pontos, szűkszavú, és az eredetivel mindig egyenértékű, bár olykor színesebb, olykor egyszerűbb.

Csak például olvassunk el egy ilyen „füvet“: azt a helyet, ahol a szerző lelkiismeretvizsgálatot tartat olvasójával, akit a sors csapásai lesújtottak. Állítsuk szembe a német és a magyar szöveget:

¹⁵ Thienemann T.: A XVI. és XVII. századi irodalmunk német eredetű művei. Irt. Közl. 1922, 75—77. l.

Das dritte Kraut heist, Meruisti, Du hast vmb Gott wol verschuldet.

AZ HARMADIK Főnek ez az neue:

Meg érdemletted.

Zum Dritten bedencke das dir Gott nicht vnrecht thut, das er dir Solche Creutze vnd Leiden zuschickt, Denn du hast mit deinen Sünden vnd vngheorsam vmb jhn wol verdienet.

Gedencke zu rucke, was du bisher für ein leben geführt hast, Denn du hast Gott vielleicht nicht allezeit vber alles geliebet, jhm nicht alle zeit vertrawet, an seiner hülffe gezweiflet vngeduldig im leiden gewesen, Ihn nicht über alles gefürcht, Sondern bist hoffertig, vnnnd wieder seinen willen gehandelt.

Du hast auch vielleicht zuweilen Gottes Namen vergeblich geführt vnd misbraucht, auch vielleicht zu zeiten geflucht, leicht fertig on not geschworen, auch selten gebet, selten Gott für seine woltaten gedanckt etc.

Du hast auch vielleicht den Feiertag nicht alle mal geheiligt Gottes Wort nicht fleißig gehört, selten betrachtet, auch vielleicht den Feiertag mit andern vnheiligen wercken zubracht.

Du hast auch vielleicht deinen Vater vnd Mutter nicht allezeit geehret, bist jhnen vngheorsam gewest, sie ofte erzörnet, Desgleichen deinen Hausherrn vnd Hausfrawen (so du ein dienstbote gewesen) oder deinem Lehrmeister, oder Oberherrn nicht allemal gefolget, jnen auch vielleicht (so du ein Vater oder Mutter bist) deine kindlein vnd gesinde nicht allezeit zu Gottes furcht gehalten, vnd zu Gottes ehren gezogen, sie offtmals mit deinem bösen wandel vnd eichtfertigen worten geergert.

Harmadőor gondold meg ciak aztis, hogy Isten nem cielekebik veled hamissan ezzel, hogy keresztet es egyeb nyomorusagot bociat read, Mert nijluan meg érdemletted tőle az te búneiddel, es engedetlenseggeddel. Gondolhatba meg eleitől foguan mind ez ideig, minemű életben éltel legyen: Talam Istent nem mindenkor beretted mindeneknek felette, ő neki nem mindenkor hittél, az ő segedelmen ketelkettel az nyomorusagban nem túrtel bekeuel, őtet nem mindenek felett félted, hanem inkab keuely voltál, őtet mind igieuel őbue meg vltalad, es akarattya ellen cielekedtet, talám niha niha isten neuet heabanis vetted, niha niha talám átkozottal, bitkozottal, áthatatlan keppen minden búkseg nélkül eskűttel, oztan, ritkannis imatkoztál, es nem igen gyakran adtal hálat Istennek az ő iotetemenyiről. Touabba talam az idnepetis sem bentelted mindenkor meg. Istennek igiét nem borgalmatoskeppen hallottad, ritkan emlekeztél meg róla: Az Szent Sacramentomokat alá valonak alitottad, auagy talam az idnepet valami hitsagos cielekedetecel, es bebedeckel mulattad, talam penig niha búleidet sem tizelted, nekik engedetlen voltál, sokbör őket haragra inditottad, Auagy penig ha Bolga, vagy Bolgalo voltál, talan az te wradnak vagy aőnyodnak, vagy penig feiedelmednek vagy tanijtodnak nem mindenkor engedtel, őket nem hiuen Bolgaltad, oket haragra inditottad, Talam peniglen, (hogy ha Atya, vagy Anya vagy) az te gyermeckizedet es hazad nepet, nem mindenkor isteni félelemhez tartottad, es nem oktattad őket az isten tiztessegere, talam inkab az te gonoő Boddal, vagy cielekedetteddel, gyakran meg gonoőitottad.

Ha Balassi túlhosszúnak érzi a mondatot, közbefűz egy visszautaló megjegyzést: „Ob du nu in deinem Herten fúlest, Das du ein armer sűnder bist, das du Gott einen lieben Schöpfper vnd Vatern, offte vnd viel mit deinen sűnden vnd vngheorsam erzűrnet hast, vnd damit allerley zeitliche vnd ewige straffe verdient hast, so soltu dirs wol lassen hertzlich leid sein. Denn du hast nicht recht daran gethan“. Ami Balassi tollán így értelmesedik ki: „Hogy ha peniglen te érzed te magadban, hogy te egy Begeny bűnő ember vagy, es hogy sokbör az te wradat istenedet, es Berelmés teremődet, az te búneiddel es engedetlen voltoddal meg haragitottad, Mely cielekedettel minden féle ez vilagi es őrócké valo bűntetést meg érdemlettel: Ezeket hogy ha érzed, az mint mondam, magadban, hát Bűued Bzerint meg Bannyad, bannyad, mert nem iol cielekedtél“.

Sokszor egyszerűsít, tömörít is: Az *Első Fűben* pl. „für die armen verachten Vogel die Sperling“, Balassinál csak: „még az elvetet verebekre is“. A Harmadikban: „hoffertig vnd stolz gewesen“ Balassinál csak „keuely voltál“. A pőriasságok finomabb stílusban jönnek ki: „Dich auch unterweilen volgefressen oder volgesoffen“, ez csak: „Mértékletlen ettel vagy ittal“; az Isten igéje „krefftig, safftig ding“, Balassinál: „melly erő es draga dolog legyen az istennek igéie“, a „Hurerey vnd Ehebrecherey“ csak „paraznasag“.

Anyjának szánta a könyvet, finom, gyöngéd akart lenni kifejezéseiben.

A német író ritka sajtóhibából eredő értelmetlenségeit is könnyen feloldja: „Was sind Hare? Sind es nicht das allergeringste am leibe, vnd (so zu *rechnen*) gleich ein Tod ding?“ Ismeri a „so zu reden“ kifejezést és fordítása kifogástalan: „De miczióda egy hay Bál? Nemde lett aláb valo tagiáé az embernek, es *vgy mint valami* holt dolog?“

Erdemes megnézni, hogy az elvont fogalmakat milyen könnyedén és világosan adja vissza. Pl. verstand, vernunft vnd Witze: értelemmel, észvel és okossággal. — stercken, auffrichten vnd bekrefftigen: erősíteni, feltamaztani és vastagítani; Spott, ein hönisch Beyspil: csufság, szidalmas példa; mit gedancken nicht zu erreichen, viel weniger auszusprechen: elmenkben nem tűnt, sem okosságunkban be nem foghattuk, sokkal inkább ki nem mondhattuk.

Magyarosabb, színesebb fordulatokat is bőven találunk a fordításban: „Es ist nicht ein *steublein* gegen ein grossen Berge, oder ein tröpflein gegen dem gantzen meer zu vergleichen“. És Balassinál: „Ciak annij sinci, mint egy *Mákszem*, egy nagy hegy ellen, vagy mint egy ciep viz volna az Tenger ellen“. A „durren Holtz“ „reues töke“-vel van visszaadva. A test anatómiája is magyarítva van: „gliedmas, gebein, gelencke, Adern“, de bizonyos más részekre eső hangsúllyal: „tagod, forgo ciontod, ered, inad“. A „siech“-nek mindekor „bélpoklos“ felel meg, míg a magyar nyelv pontos megfelelést nyújt e korban a „Mörder, Dieb, Vbeltheter“-re a „toluay, lopo, gonósteuó“ szavakkal. Az „auff dem gantzen Erdboden“ ösztönszerűen is „az egez földnek keregsegeben“ kifejezésben magyarosodik meg, míg: „Es werde gar kein ende nemen“ konkrét képpel bővül: „az nagy niomorusagnak vege, *jeneke* nem leßen“. Ilyen bővülés közmondással is megesik. „Böses mus man mit bösem vertreiben“, magyarul: „gonozt gonózáll és *böget böggel* kel ki vtni“. A mesebeli számár különösen színesedik Balassi tollán: „Der Esel kan gutte Tage nicht erleiden. Wenn jm zu wol ist, so gehet er auff eis tanzen, vnd bricht für die lange weil ein Bein“. És magyarul: „Az Szamár, . . . nem túrheti az io napokat, az az: *mikoron koueren tartliák*: Mert mikoron iol vagyon dolga, hat az iegre megyen tanzolni, es ot addig szökuen, ciak mulatsagbannis ketté *ßegi* a Barat“.

Még finomabb érzékre vall, mikor mondatbeli magyarításra kerül a sor: „Aber nein“, mondja Bock Mihály. „De nem vgi, nem vgi“, adja vissza Balassi. Vagy amikor a ritmus kedvéért bővít: „Wie wir sehen, Das auch der Reiche Man, in der Hellen, Lazarum kante“. „A magyar fordításban: „Az mint tudgyuk, hogy az kazdag emberis meg esmeré Lazart, az *ßegeny kuldust*“. Viszont sutának vagy értelmetlennek érezhette, mert elhagyta a német író zárómondatkáját egy esetben: „Also ist auch alle zeitliche Freude, gegen jener Freuden gehalten, *auch nichts*“. Értsd: semminek.tartsd. De ez a magyar szövegből hiányzik: (129.) „ßinte olyan minden ez világi öröm, amaz véghetetlen vigassaghoz kepest“.

7. Latin költők

A *Tizedik Fűben* jó humanista szokás szerint felvonulnak a latin költők is, versidézetekkel. Itt Bock Mihály az idézeteket német versecskékből is lefordítja. Balassi azonban megelégszik a szöveg prózai értelmezésével: talán ebben a korban még nem mert megküzdeni a nehézkes magyar versformák hagyományaival.

A hely azonban megérdemli, hogy idézzük, hiszen Balassi életében először írja le a nagy latin költők nevét, kikkel oly bizalmas viszonyban élt pályája folyamán.

Bock Mihály *Tizedik Fűvében* olvassuk tehát:

„Also haben sich auch die Heiden so doch keine verheissung von Gott gehabt getröstet, vnd viel finer Spruche hinter jhnen gelassen. Als Aeneas in Vergilio, tröstet sich vnd die seinen in jrem vngluck, vnd spricht.

DEVS dabit his quoque finem, Gott wird des auch ein ende machen.

Horatius. Grata superveniet, quae non sperabitur hora. Es wird noch alles werden gut, Ja besser, denn mans hoffen thut.

Ouidius. Saepe fit expulsa nube serena dies. Gleich wie es ist gewölckzt jtzt, Zu zeiten auch donnert vnnd blitzt, Doch widerumb der Sonnen licht Zu rechter zeit herfürer bricht — Also gedенck jhm jederman, Das es noch alles gut werden kan“.

A predikátor aztán annyira belejön a verselésbe, hogy Dávid zsoltárát is versben idézi: „Darumb sey nur getrost, habe geduld, vnd sprich oder singe, mit Daud also in deinem Herten, Vnnd ob es wert bis in die Nacht, vnd wieder an den Morgen, Doch soll mein Hertz an Gottes macht verzweifeln nicht, noch sorgen. Item: Er weis wol wens am besten ist, vnd braucht an vns kein arge list, das soln vir jhm vetrawen“.

Balassi azonban egész egyszerűen adja vissza mindezt (83.): „Illyenképen vigasztaltak magokat még az Poganokis, kiknek semmi hitek nem volt, es sok *ßep* mondasokat hattak holtok vtan nekünk. Az mint Aeneasis magát es az ő tarsait vigasztalta, mikor az tengeri haboruba volna. Ezt monduan: Isten ennekis véget éri még. Horatius penig így Bol monduan

Ő is: még elő íű valaha amaz rementelen kedues óra. Ouidius penig azt mondgya: Gyakorta vgy mond el oßoluan egy mastol az felyhő, tizta es ßep űdő támad vtanna“. Természetesen a Dávid zsoltárait is csak ritmikus prózában: „Dauiddal egyűt enekeluen mond ezt, az te ßiuedben. Ha ßinte mind estuetől fogua, reggelik tartana raytunk az haborusag, vgyan nem esem azért ketsegben az en wramnak isteneknek hatalmaban, es io vóltaban, mert iol tudgya ő minek mikor kel lenni, Es higyűnk tellyeseguel ő neki, hogy álnokul nem cielekeßik velűnk“.

*

Ideje, hogy Balassinak ez az ifjúkori írása is egyszer napvilágot lásson. Világos, hogy a magyar próza történetében is jelentős művel van dolgunk. A predikátorok könyvei között egy zseniális nyelvteljeséggel megáldott világi ember műve elég ritka jelenség ahhoz, hogy ne hagyjuk továbbra is a feledés homályában.

BALASSI BÁLINT TÖRÖK VERSEIHEZ

Balassi Bálint török feljegyzéseit és törökből fordított verseinek problémáit »Balassa Bálint és a török költészet« címen a Horváth János tiszteletére kiadott Magyar Századok c. kötetben tárgyaltam (1948, 80—100. l.). A cikket németül is kiadtam (Die türkischen Texte des Valentin Balassa) az »Acta Orientalia Hung.« II. kötetében (1952, 23—61. l.). A két közlemény nem egészen azonos; a német kiadásban egyet-mást változtattam, rövidebben, vagy bővebben tárgyaltam, javítottam, s közöltem a török feljegyzések rendszeres nyelvészeti feldolgozását (51—61. l.), mely a magyar cikkből még hiányzik.

Munka közben felmerültek szövegkritikai kérdések is, melyeket — aszerint, hogy hol volt rá szükség — részint a magyar, részint a német nyelvű dolgozatban fejtegettem. Főleg a következő két helyről van szó.

Eckhardt Sándor kiadása 47. sz., 10—11. sor (a következőkben a számok szerinti versidézetek Eckhardt Sándor kiadására vonatkoznak):

»Ti kik szegénységet én szememre vettek, én hiszem azt tudjátok,
Hogy a vidám szemű s vékony szemöldökű kegyes rabja nem vagyok?«

Itt a *tudni* ige jelentése nem 'scire', hanem 'vélni, gondolni' s a kérdőjel törlendő. (Magy. Száz. 89—90. l.) — 46. sz. 7—8. sor:

»Feltámad a napom fénye, szemüldek fekete széne,
Két szemem világos fénye, élj, élj életem reménye!«

Itt a *nap* jelentése nem 'Tag' (Gragger, a Literaturdenkmäler aus Ungarns Türkenzeit c. műben, 27. l.), hanem 'Sonne' s a 7. sor végéről a vessző elhagyandó (»szemöldökű fekete széne két szemem világos fénye: törökös antitézis; Acta Or. Hung. II, 31. l.).

Most Balassinak másik két helyével akarok részletesen foglalkozni. Ezek közül az elsőnek a magyarázatát már megírtam németül (i. h. 32. l.), a másodikat a magyar cikkben is, a németben is érintettem, de most új — azt hiszem megnyugtatóbb — megoldást adok. Cikkem harmadik részében egy nagyon érdekes török irodalomtörténeti adalékot ismertetek. Balassi török feljegyzéseihez, mely — úgy látom — megoldja Balassi török versei eredetének kérdését is, a negyedik részben pedig a »Minap mulatni mentembem« kezdetű vers (25. sz.) egy török variánsát ismertetem.

I

A »török szép versekből« fordított költeményben (Varjas 73. l., Szilády 88. l., Dézsi 184. l., Eckhardt 64. sz.) a 16—17—18-ik sor így hangzik:

»Érted hagi elmentel és feleítettel engem szegeni Aruadat
Illy rementelenül szép szemellýed nélkül ne hadgi vefzni szolgadat
Emlekezől rolam fenyes feier rolam ad mar latnj magadat.«

Mi ebben a versben az »érted« szónak az értelme? Lehet: 1. 'du verstehst', 2. 'du hörst', 3. 'du hast erreicht', 4. 'deinetwegen, für dich'.

Először is feltűnhetik, hogy a szóban forgó első sor második harmadában hiányzik egy szótag; Szilády az »és feleítettel« kifejezést »és elfelejtettel«-re javítja. Dézsi meghagyja a kézirat közlését: »Érted, hogy elmentél — És felejtettél — Engem szegény árvadat.« Eckhardt Sándor — elnézésből Sziládyra hivatkozva — és itt felejtettél«-re javítja a helyet.

Én az »és elfelejtettél«-re való javítást jobbnak tartanám; ha ezt fogadjuk el, megpróbálhatjuk magyarázni az íráshibát: a két *el*-igekötő közül az egyik egy másoló tollában maradt. Az »elfelejt« ige mintha a jelentést tekintve is jobban ideillene. Az is figyelembe veendő, hogy a versben a költő többször emlegeti, hogy kedvese elfelejtette s a szóban levő versszak harmadik sorában is ez van: »emlékezzél rólam«, gondolj már réám, te, aki elfelejtettél. — Annyi bizonyos, hogy egy szótág hiányzik. Nem gondolom azonban, hogy ez a második harmadban hiányzó, ismeretlen szó vagy szótág lenne az, mely az »érted« értelmezésének kérdését megoldja. A sor értelmét tehát ettől a szerintem kevésbé valószínű lehetőségtől eltekintve keresem.

A kiadók nem tartják ezt a helyet magyarázandónak, szerintük tehát az értelem világos. Ez nem egészen így van.¹

A szóban forgó verset Gragger Róbert lefordította németre a »Literaturdenkmäler aus Ungarns Türkenzeit« c. kiadványban (28. l.), éspedig az idézett versszakot a következőképpen: »Wisse, dass du fortgehst und mich verlassen hast, mich, deine arme Waise, | So hoffnungslos ohne deine schöne Person, lass deinen Diener, nicht verderben! | Gedenke meiner, meine leuchtende weisse Rose, lass dich endlich sehen«.

Ebben a fordításban először is törlendő a »Diener« utáni vessző. De ez egészen lényegtelen apróság. Az, amiről beszélni kell, az »érted, hogy elmentél« szavaknak »wisse, dass du fortgehst« módján való fordítása. Ezt nem értem, és nem tudom, hogy Balassi kiadói helyeselték volna-e, illetőleg helyeselnék-e Gragger Róbert fordítását. A sort mindenesetre magyarázni kell.

Először megemlítem, hogy Balassi az *ért* igét a 3. sz. versben egy különleges régi értelemben használja; az a két sor, melyben ez az értelem előfordul, így hangzik:

*»Ha néha hogy érték egyéb embereket szeretőjőkről szólni,
Akkor én bús lelکم rólad emlékeznem nem tud szegén mit tenni.«*

Itt az *ért* jelentése 'hallani' (vö. Nyelvtört. Szótár, második jelentés). Ezzel a jelentéssel azonban abban a versben, melyet magyarázni akarunk, nem boldogulunk.

Úgy gondolom, hogy az »érted« szó jelentése itt nem 'du verstehst', 'du hörst' vagy éppen 'wisse', hanem 'deinetwegen' s nem az első, hanem a második sorhoz tartozik. A két sor értelme tehát ez: »Ne hagyj veszni szolgádat *érted* az által, hogy elmentél és elfelejtettél«. Az »érted« utáni hosszú közbevetés voltaképpen nem zavarja a vers folyamatosságát, mert a »hogy« erősen kapcsolja a közbevetést az »érted«-hez s a folytatás azután zavartalanul jön a második sorban.

Megvallo, azonban, hogy ez a megoldás Balassi nyelvhasználatából nem minden további nélkül következik. Balassi a XVI. század magyar nyelvén, de éppen olyan klasszikusan egyszerű nyelven ír, mint Petőfi. Verseik szépségének ebben van egyik legfőbb varázsa. Balassira nyelvi szempontból egy ilyen versrészlet jellemző (17. sz.):

*»Akarván szívemet enyhíteni
Igen reggel mennék ki mulatni,
Tetszém megújulni.*

*Mellette egy kiterjedt ciprusfa,
Kinek szép zöld bojtos ágaiba
Fülemile szóla.*

*Kimentem egy csergő patakra
Taldlék oly hívesre, tisztára,
Mint fényes kristálra;*

*Ott az fa árnyékába leülék,
Fülemile hogy ott hangoskodnék,
Szívem gyönyörködék«.*

*Partja-büves sok gyöngyvirágokkal,
Ékes sok jószagú violákkal,
Két rózsabokorral,*

Balassi számára az inverzió, a bonyolultabb fajta szórend idegen. Idegen, de mégis előfordul nála. Íme például a 16. vers első vers-szaka:

*»Ó te csalárd világ, nyughatatlan elme,
Forgandó szerelem, változó szerencse,
Mire most szívembe
Új gyötrelmet hozál eszem vesztésére?«*

¹ Általában nem vagyok benne biztos, hogy a kiadók értették, illetőleg jól értették Balassi minden olyan helyét, amelyet nem tárgyalnak. Jó volna, ha a tervezett új Balassi-kiadás — a XV—XVII. századi magyar nyelvanyag alapos felhasználásával — Balassi verseit nyelvileg is részletesen magyarázná.

Ilyen az 57. vers nyolcadik vers-szaka is:

»Ha ki ez kínokat akarja megtudni,
Ily kegyetlenképpen hogy bennem ki szerzi,
Életemnél lelkem azt inkább szereti«.

A magyarázott költemény nagyon szép utolsó sorában is van inverzió:

»Régi szörnyű kárán így veszett bánkódván, Juliának ajánlá«.

Nem igen kételkedem tehát, hogy a 64. vers 16—18-ik sorainak fenti értelmezése elfogadható.

II

A költemény következő vers-szakában is van egy hely, mely magyarázatra szorul. Ezt a kiadók is látják és igyekeznek is magyarázni. A vers-szak így hangzik:

»Sziuem nagy ízerelmet s-titkon fel gyúlt tüzet íelenteni né merem
Mert ha meg íelentem nagy tüzémmel íeltem hogi sokat efízt vesístem
Ha penig Titkolom chak magam fogiatom mert bellő tűz vesít engem«.

A második sor harmadik harmadának nincs értelme. Szilády Áron (88. l.) így adja a második sort: »Mert ha megjelentem, nagy tüzémmel — féltém hogy — sokat, eszít vesztém,« tehát elfogadható értelem nélkül, — ugyanígy Dézsi Lajos (185. l.): »...Nagy tüzémmel, féltém, Hogy sokat, eszít vesztém,«. Gragger Róbert (i. m. 28. l.) szintén nem viszi előbbre a kérdést, így fordítván németre az első két sort: »Meines Herzens grosse Liebe und insgeheim entbranntes Feuer wage ich nicht zu melden, denn wenn ich es zeige mit meinem grossen Feuer, fürchte ich, dass die Vernunft schwindet,«. Varjas Béla (74. l.) a kézirat szerint adja a sort s megjegyzi: »E sor szövege is, úgy látszik, romlott. Szilády és Dézsi központoszással igyekezik a sor értelmét megmenteni, de aligha megnyugtató módon«. Ugyanígy nyilatkozik Eckhardt Sándor (241. l.), de ő javaslatot is tesz a sor javítására, ilyenformán: »A hiba a 'sokat' szó mögött van, mely nem ide való. Alighanem 'akkor' állhatott az eredetiben; ennek egyes betűi kiadják a 'fokat' megközelítő képét. Az 'akkor' — az 1. sz. levél 'akkor' alakja mellett, — kétszer is előfordul a 21. sz. levélben«. Ennek megfelelőleg Eckhardt Sándor a szövegben így közli a sort:

»Mert ha megjelentem, nagy tüzémmel féltém, hogy akkor eszít vesztém.«

Én a Magyar Századokban (87. l.) így foglalom össze a két sor értelmét: »magamba fojtom a tüzet, mert különben nagy kárt tennék, de így meg magamat emészt a tűz«. Határozottabban színt kellett vallani dolgozatom német kiadásában, melyben — némi javításokkal — közöltem Gragger Róbert német fordítását. Azt mondtam (33. l. 15. j.): hogy a sokat alakot soknak kell olvasni s akkor kijön ez az értelem: »Denn wenn ich es zeige, fürchte ich, dass ich mit meinem grossen Feuer viele der Vernunft beraube«. Ezt a magyarázatot lényegében most is jónak tartom. Arról van tehát szó, hogy sok ember elveszti az eszét, ha rettenetes tüzet látja. Tipikus és gyakori képe ez a török költészetnek. Idézem például Báqinak (XVI. sz.) ezt a hasonló képzetkörben mozgó két sorát (ed. Dvořák, 137. l.):

— — — — —

Bāqī derūnum ātešiniñ dūdī-dur felek
Mīhr-ī sipīhr āhīm odundan šerāre-dur

»Báqí, az égbolt az én bensőm tüzének füstje, s az égbolt napja sóhajom tüzének szikrája«.

Balassi 33. sz. verse, mely így kezdődik: »Vajha én tüzemnek nagy türehetlen volta,« egész menetében a magyarázott verséhez hasonló alap gondolatot fejt ki. Harmadik szakasza pl. így hangzik:

»De az nagy szerelemtől gyúladott tüzem
Csak egyedül nekem megemésztí életem,
Szeretőmet penig,
Kihez égek föttig,
Csak fel sem gyűjtíja nekem«.

De azt hiszem, a kérdésnek a javasolt értelemben való megoldása még egyszerűbb, mint ahogyan német nyelvű dolgozatomban írtam. A »sokat« alakot nem kell »soknak«-ra javítani, hanem csak »sokak«-ra. Egy nagyon egyszerű és jól megérthető íráshibáról van tehát szó; egy másoló a »sokak eszt« kifejezésben a második szó szóvégi t-jét előre vette, az első szó végére, esetleg az eredeti »sokak« második k-ját t-nek olvasta. A »sokak« gyakori a magyar régiségben, a Nyelvtört. Szótárból idézhetjük: »Ennek okaert meg hydegeol' sokaknak isteny zerelmek«. (DomC. 138. DebrC. 23). »Sokakat fogua vissza hozának. (Helt: Krón. 50)«. Vagy éppen magánál Balassinál a 92. számú, »Adj már csendességet, lelki békességet mennybéli Úr!« kezdetű versben (9—10. sor):

»Jó voltod változást, gazdagságod fogyást érezhet-e?
Engem te szolgálót, mint régen sokakat ébreszthet-e?«

III

Dolgozatomban német kiadásában (33. l.) a következőket mondtam: »Valaha talán megtaláljuk Balassi törökből fordított költeményeinek török eredetiit, ez azonban csak alkalmilag, véletlenül történhetik, — mint ezt már a »Literaturdenkmäler aus Ungarns Türkenzeit« ismertetésében is megírtam. (Kőrösi Csoma-Archivum II, 375). Német nyelvű dolgozatomban megszerkesztésénél az volt az egyik főcélom, hogy a turkológusok nemzetközi körének lehetőséget nyújtsak Balassi török versei török eredetiinek megtalálására. Kétségtelen, hogy ebben a kérdésben még érdekes eredményekre számíthatunk.³ Néhány párhuzamos helyet a török költészetből, abból az anyagból, melyet történetesen Balassival való foglalkozásom idején olvastam, magam is idéztem, de ha az ember rendszeresen, két-három hónapig olvasná csak Balassi anyaga szempontjából a török irodalmat, jelentősen emelhetné a párhuzamos helyek számát. De valószínűbb az, hogy itt olvasmányuk és ismereteik alapján esetlegesen fognak a kutatók egy-egy értékes felfedezésre bukkanni.

Egy ilyen becses felfedezést közölt velem levélben pár hónappal ezelőtt, német nyelvű cikkem elolvasása után Hellmut Ritter, a frankfurti egyetem tanára. Közlése így szól: »Zu S. 43 [dolgozatomban 43-ik lapjáról van szó]: *Kimseler görmüş degildir* etc.: Der Vers steht in meinem *Karagöz* (Bd. I, 46 und Band III, 196)...

Ritter tehát a Karagözről nevezett árnykép-játékokban két helyen megtalálta Balassi hetedik török versének (l. Magyar Századok 94. l., Acta Or. Hung. II, 43) a mását.

Először néhány szót szövekről a karagözről. A török Kara-göz név annyit jelent, mint »fekete szem, fekete szemű« és a török árnykép-játék főszereplőjének a neve, aki egy-eleven, tréfás, nagyhangú török-cigány. Az árnykép-játék másik főszereplője Hadzsisvad, egy műveltebb török. Együtt szereplésük sok kedves komikum forrása. Mindakettőn tulajdonképpen csak kísérő-személyei a cselekménynek.

Az árnykép-játék Kínától Görögországig ismert műfaj. Törökországban a ramazán, a böjt-hónap egyik főmulatsága volt a karagöz; e hónapban a törökök nappal böjtöltek, éjjel éltek és mulattak. Nyílt színpad helyett egy fehér vászon van kifeszítve, melyet hátulról olajlámpa világít meg. E vászon mögé szorítja és emögött mozgatja a játékmester a hártýából kivágott, színesre festett, húsz-harminc centiméteres szereplőket.

Az árnykép-mester, a hajladzsi, adja elő a színdarabot, akinek természetesen nem közönséges utazó és előadó, esetleg írói képessége van. Ez a színdarab egy rendkívül érdekes, mulattató, fordulatokban és szereplő típusokban gazdag, lazán összefüggő részekből álló, rendszeren komikus, itt-ott obszcén műfaj. A darab egyik fő mulattató eszköze a szójáték, s ami minket most különösen érdekel: bőven el van látva zenei és költészeti betétekkel.

A karagöz-játékok első kutatója Kúnos Ignác volt, s az első karagöz-játékok akadémiánk kiadásában, a Nyelvtudományi Közleményekben jelentek meg (külön: »Három karagöz-játék«, 1886; NyK. XX), bevezetéssel, töröktől és magyar fordítással.

Később többen foglalkoztak a karagözzel (különösen kieli tanárom, Georg Jacob, azután Theodor Menzel, Meddáh, Schattentheater und Orta Ojunu c. munkájában, mely Prágában, 1941-ben jelent meg), többet kiadtak, a török tudomány is jelentős munkásságot fejtett ki a karagöz-kutatásban, de a karagöz-játékok nagyobb arányú kiadása és kutatása Hellmut Ritter nevéhez fűződik, aki megfelelő bevezetésekkel, pontos szöveggel, »Karagös — Türkische Schattenspiele« címen kiadta és mesterien lefordította Nazif Bey udvari árnykép-játékos karagöz-játékait; az első kötet díszes kiállításban, remek színes képekkel, 1924-ben,

³ Vö. Eckhardt Sándor jegyzeteit. Az »ébreszt« ige értelme az összefüggésből, a Nyelvtört. Szótárból, Czuczor — Fogarasi Szótárból megállapítható; jobb volna pár szóval megmagyarázni.

⁴ Itt jegyzem meg, hogy Balassi olvasásánál sokszor az az érzésem, hogy többet tanult a török költésztől, mint gondoljuk. Ezt persze nehéz volna bizonyítani. A közép- és korai újkori keleti és nyugati irodalomnak sok közös eleme van.

a második, melyet az Orientalistische Literaturzeitung 1944-i kötetében ismertettem, 1941-ben, a harmadik 1953-ban jelent meg (ebben a kötetben fordítás nincsen).

A vers tehát, mint Ritter mondja, kétszer fordul elő a karagöz-játékokban. Először a Qanlı Qavaq (Die Blutpappel — A véres nyárfa, azaz A vörös nyárfa) c. játékban. (Ritter, i. m. I. 15—63.) Tartalmát feleslegesnek tartom elmondani. Csak annyit, hogy a vörös nyárfa szelleme varázsló s egy dalosnak a fiát elragadja, de az apa szívreható panaszára visszaadja. E köré a történet köré fonódnak Karagöz és Hadzsivad tréfái és kalandjai a nyárfával. Balassi hetedik török verse ott fordul elő, ahol az apa panasza leghevesebb s utána a szellem vissza is hozza az elragadott fiút. Itt a vers a következő alakban szerepel (Ritter, i. m. I, 46):

*Kimseler gürmüş değildir can bedenden gittiğin?
İşte ben gözümlü gördüm hele canım dır giden.*

Ritter fordításában:

*»Hat wohl einer je gesehen aus dem Leib die Seele gehn?
Ach, ich musst es selbst erfahren, meine Seele gehen sehn«.*

Ritter a fordításhoz hozzáfűzi, hogy a második sorban a »meine Seele« az elrablott fiút is jelenti. Megjegyzem, hogy a kérdőjelet az első sor végén lehetetlennek tartom. Balassi sem kérdőmondatdal értelmezi a sort. Ritter művének III. kötetében (196. l.), ahol a vers második sor fordul elő, már nincs meg a kérdőjel. Ritter fordításában helyén van a kérdőjel, csak hogy ő a tagadó mondatból (»senki sem látta, hogy a lélek kiment a testből«) kérdőmondatot csinált.

A vers második sor Ritter gyűjteményének III. kötetében, a »Ferhád ile Şirîn« (Fehád és Sírín) című játékban fordul elő (153—209. l., a kérdéses hely a 196. lapon. A darabot 1931-ben, Istanbulban kiadta H. W. Duda is; nála a vers a 28. lapon).

Fehád és Sírín szerelmének története általánosan ismeretes, de talán nem lesz felesleges néhány szót szólni róla. (I. Ritter, i. m. III, 156 skk.) II. Chosrau Parvéz perzsa király (590—628) szerelme és később felesége volt Sírín. Ehhez a történeti tényhez kapcsolta később az irodalom Fehádnak, a zseniális festőnek, szobrásznak és alagút-építőnek sokszor megírt szerelmi történetét Sírinnel, melynek epizódjait és változatait itt nem ismertetem. A történetnek karagöz-játékbéli változata sajátos: a fejedelmi környezetből polgári környezetbe van áttéve s az árnyjáték két hőse, Hadzsivad és Karagöz, szintén részt vesznek a cselekményben.

A Balassi által feljegyzett két sor Fehád és Sírín egyik találkozására végén fordul elő. Sírín így szól: »Engedd meg rabszolgánódnak Fehádom, hogy eltávozzék«. Erre Fehád: »Mit mondasz Sírínem? Hogy engedi el az ember a testben levő lelkét?« Ezután Sírín négy sort énekel és elmegy, majd Fehád szintén négy sort énekel s e négy sor után jön — ugyanabban a versmértékben — Balassi két sora, éspedig a következő változatban:

*Kimseler görmüş değildir can bedenden gittiğin,
İşte ben gördüm gözümlü kendi canımdır giden.*

Talán nem is kell a figyelmet felhívni arra, hogy a verseket megelőző idézett párbeszédben Fehád a Balassi verse egyik kifejezését használja (»Hogy engedi el az ember a testben levő lelkét?«). A kifejezés törökül így hangzik: *tendeki canına* 'testben levő lelkének' [engedélyt ad], tehát itt Balassi kifejezése szerepel, amely — mint látni fogjuk — eredetibbnek látszik, nem pedig az árnykép-játék *beden* szóval szerkesztett kifejezése (erről bővebben lent).

Mielőtt a karagözbéli variánsokat Balassi szövegével összehasonlítanám, először szólok néhány szót arról, hogy viszonylik egymáshoz a két karagözbéli szöveg. Erről nincs semmi lényeges mondanivaló. A Fehád és Sírínben a szörend az egyik helyen szabadabb: *gördüm gözümlü* 'láttam szememmel'. A vörös nyárfában (és Balassinál) szabályosabban *gözümlü gördüm* 'szememmel láttam'. A vörös nyárfában a *kendi* 'a magam [lelke]' helyett a *hele* 'íme [a lelkem]' szó található (s ilyen jelentésű Balassinál az e szó helyén látható *işte* is).

A szóban forgó vers Balassinál így hangzik:

*Kimseler g'örmüş degil-dür tenden d'zanın gittiğin,
İlla ben g'özümlü g'ördüm, işte d'zanom-dür giden.*

Magyarul: »Senki sem látta a lélek elmentét a testből, — De én szememmel láttam: íme lelkem (kedvesem) az, ami elmegy«.

Balassi fordítása (47. sz., 35—38. sor):

*»Mikoron kirepül lélek beteg testből soha senki nem látta,
De az én szerelmem, ki olyan mint lelkem, hogy fejemet elhadtá,
Most szemem jól látta, de vélni sem tudta, hogy magát másnak adta«.*

Törökül nem tudók előtt talán így szemléltethetném a két török változatnak, a Balassi-félének és a karagözben találhatónak a viszonyát (Balassi török szövegét veszem alapul; a két szöveg között 300 év különbség van, a hangtani eltérések most minket nem érdekelnek):

»Senki(k) látott nincsen [senkisémet látta] testből léleknek a kimentét [a *ten* 'test' szó helyett a karagözben *beden* — szintén 'test' — van, a test-lélek sorrendje meg van fordítva, a *džan* 'lélek' szó nál elmaradt a genitivusi *-in*, a verset ugyanis meg kellett — és meg lehetett — rövidíteni egy szótaggal, mivelhogy az egyszótagú *ten* helyébe a kétszótagú *beden* került], de [helyezett a karagözben: *ime*] én szememmel láttam [1. fent], *ime* [az egyik karagözben: *a saját*; 1. fent] lelkem = kedvesem (van) a menő».

Ez összevetés alapján megállapíthatjuk, hogy Balassi eredetibb, helyesebb változatát jegyezte fel a versnek. A nála található *tenden džanin gittiğin* 'testből léleknek a kimentét' kifejezés egyszerűbb, természetesebb, mint a karagöz *can bedenden gittiğin* 'lélek testből kimentét' kifejezése s a második sor elején a »de« logikusabb, mint a karagöz »*ime*« szava. Eredetibbnek látszik a Ferhád és Balassi *kendi* szava is, A vörös nyárfa *hele* szava helyett (1. fent).

Végül meg kell jegyezmem, hogy a tárgyalt török vers nemcsak a két említett árnykép-játékban fordul elő. Megvan a Ferhád és Sírín történetét tárgyaló török népkönyvben is (Ritter, i. m. I, 47. l. c. jegyzet). Ezek a litografált népkönyvek prózai művek verses betétekkel, kezdetleges rajzokkal; ez a török ponyvairodalom, de termékei, mint az újabb török irodalom-kutatás megállapította (l. Ritter, i. m. III, 160), nem olvasásra vannak szánva, hanem előadásra; nagyon nehezen is olvashatók s Törökországban rendkívül nagy volt az analfabéták száma.⁴

Vajon árnykép-játékból vette Balassi a verset? És ebből valók többi török versei is? Nem. Nem lehetetlen, de nem valószínű, hogy valaha is látott volna árnykép-játékot. A dolog egészen másképp van, de mindenesetre az árnykép-játékokkal való kapcsolat az, mely Balassi török verseinek eredetére rávezet.

Az árnykép-játékok dalaira vonatkozólag Ritter rendszeres kutatásokat végzett. Munkája első kötetének bevezetésében (10. l.) a következőket mondja: »Die in den hier mitgeteilten Stücken vorkommenden Kunstlieder entstammen fast sämtlich grossen Liedersammlungen, die noch heute von den türkischen Sängern benutzt werden«. Ritter fel is sorol több ilyen dalgyűjteményt; ezek a törököknél nagyon kedveltek, a régi időkben is, az újabb korban is közkezen forogtak, nekem is van ilyen és kéziratosat is láttam. Vidinben 1931-ben fel is jegyeztem két öregasszonytól, kik ünnepi alkalmakkor házaknál szoktak énekelni, ilyen gyűjteményből való dalokat.

Ilyen dalgyűjteményből, törökül medzsmúából (*medzsmú^a*), vagy dalgyűjteményekből valók Balassi török versei. Hogy neki magának volt ilyen medzsmúája vagy valamely török énekesét használta, aki oktatója volt a török költészetben, azt nehéz volna megmondani. Az utóbbi eset a valószínűbb. Az énekesek, mint az imént mondtam, ezekből a medzsmúákból vették dalaikat. Az is lehet, hogy ilyen medzsmúát Balassi sohasem látott s feljegyzett török versei egyszerűen egy török népekesnek medzsmúákból vett repertoárjából valók.

Itt felmerül az a kérdés is, hogy dallammal vette-e át Balassi ezt a kilenc török verset, a bejtekét, vagy nem. Törökből fordított versei közül a »Minap mulatni mentemben« kezdetűt (25. sz.) világosan dallammal együtt vette át, ugyanígy az »Ez világ sem kell már nekem« kezdetűt (46. sz.). Másképp van a dolog a »török szép versekből« fordított költeménynél (64. sz.), mely a »Csak búbanat nótájára« van írva. Balassi csak a szöveget vette a törökből s lehetséges, sőt talán valószínű, hogy a kilenc »bejt«, azaz kilenc »török verse«-nél is csak a szöveget ismerte, a dallamot nem. Ez inkább írásbeli, mint szóbeli közvetítés mellett szól.

Azt a lehetőséget, hogy Balassi népkönyv-féle irodalmi művekből vette volna a török verseket, talán felvetni is felesleges.

IV

Annak a megállapítása, hogy Balassi török verseinek kapcsolata van az árnykép-játékok verseivel, további eredménnyel is járt.

H. Ritter árnykép-játék-gyűjteményének új kötetét olvasva, mely meglepetéssel ütődött meg a szemem egy versen, amely Balassi egy másik törökből fordított versének a variánsa. A 25. sz. versről van szó, mely Eckhardt Sándor kiadásában így hangzik:

»Minap mulatni mentemben jöve két kegyes előmben.

Egyik mondá: »Hallad legény, melyikünk szebb, ez-e vagy én?»

⁴ O. Spies, Türkische Volksbücher. Leipzig, 1929. (Sammlung »Form und Geist« XII.)

*Felelém ; »Ez szót nem fejem, vétekben én nem leledzem,
Nem akarok megfélelnem, mind szépek tetszetek nekem.*

*Nektek szemetek fekete, két-két narancs kebletekbe[n],
Vattok szépek személyetekbe(n), édesek beszédekbe[n].*

*Mondá ismeg : »Kérlek téged, melyinket vennéd inkább meg?
Melyinkért adnád több pénzed, mondd igazán feleleted«.*

*»De imhol nektek az igaz, szépségekről rövid válasz,
Szemölcsöt visel mellyén az ; az ki legszebb, kisebbik az«.*

A vers török vonatkozásait a Magy. Száz. 85—86. lapjain tárgyaltam. (Acta Or. Hung. II, 27—29.) Most csak arra emlékeztetek, hogy Balassi megmondja, hogy ez török ének s első sorát törökül is közli. A vers gondolatai, kifejezései törökösek.

A török variáns Ritter »Karagös« c. műve III. kötetének 217. lapján található, mint az *Orman* (Erdő) című árnykép-játék bevezető verse. Megjegyzem azonban, hogy Ritter mint meg is mondja, ezt a verset maga tette az illető játék elejére s a forrása egy notesz, amelyet az árnykép-játék-mesterek szoktak használni költemények és párbeszédek feljegyzésére, melyeket meg kell tanulniuk. A vers tehát nem tartozik a darabhoz, de ezek a bevezető versek úgy sincsenek semmi összefüggésben a darabbal.

A vers, mely töredéknek látszik, a következő :

*İki dilber ata biner, uydu gönül, bile gider,
Bİrbirine nisbet eder : Sen mi güzel, ben mi güzel?*

*Biri der ki : Gel varalım, varalım yolda duralım,
Gelen yolcuya soralım : Sen mi güzel, ben mi güzel?*

*Birisinin kaşı kara, birisinin gözü elá.
İkisi de cana sefa, o da güzel, bu da güzel.*

Magyarul :

*»Két szép leány lóra száll, a szív követi őket, velük megy.
Összehasonlítják egymást : te vagy-e szép, én vagyok-e szép?*

*Az egyik mondja : gyere, menjünk, — menjünk és álljunk az úton,
A jövő utastól kérdezzük meg : te vagy-e szép, én vagyok-e szép?*

*Az egyiknek a szemöldöke fekete, a másiknak a szeme kék,
Mindkettő gyönyörűség a léleknek, az is szép, ez is szép«.*

Balassi versének és a török versnek a versmértéke is azonos, szótagos vers, 4—4 || 4—4. Mindkét verset voltaképpen 8 szótagonként kell sorokra bontani. Ilyenformán a rímképlet a törökben :

a a a b
c c c b
d d d b

Balassi versének rímképlete :

a a a a
b b b b stb.

Ezt a versformát — mint az idézett helyeken már megírtam — a török lantos költészeti nagyon kedvelte s megismételhetem azt a feltevésemet, hogy a verset Balassi egy Magyarországon járt török lantos költőtől vette. Nem ő alakította át ; a Balassi-féle variáns megvolt török nyelven, mint a feljegyzett török sor igazolja.

Balassi törökből fordított versei és török feljegyzései a török irodalomnak is becses emlékei : 3—400 évvel viszik vissza az árnykép-játékok, illetőleg a medzsmúák dalainak a multját. De Balassi egyes török darabjait bizonyára meg fogjuk találni régi frott török forrásokban, régi medzsmúákban is.

GELLÉRI ANDOR ENDRE

Az ellenforradalom Magyarországa a magyar dolgozók milliói számára kegyetlen börtönt jelentett. Az uralkodó osztályok — a történelmet formáló, a pusztulásukat előkészítő forradalmi erőktől megrettenve — a fasiszta diktatúra politikájára tértek át. A feudális maradványokkal teli monopolkapitalizmus rendszere a legnagyobb nyomorba és szellemi sötétségbe sodorta az országot, a nemzet legfőbb erőit; s nem egyszer szétzúzta az alkotni, dolgozni vágyó ember tiszta, szép érzéseit. Az imperialista korszak gazdasági válságai gátalanul szántottak végig az ideológiai sötétségben botorkáló embertömegeken. A fehérterror becstelen, galád világa — a munkás és paraszt dolgozók mellett — szorítót, vergődést jelentett a védtelen kisemberek számára is, akik fölött mindig ott lebegett Damokles kardjaként a munkanélküliség veszélye.

Gelléri Andor Endre novellái nem nyújtanak olyan széles, átfogó és perspektívikus betekintést a Horthy-fasizmus fertelmes életébe, mint Móricz regényei vagy József Attila reprezentáns proletárversei. Az a világ, melyet Gelléri oly aprólékos megfigyelő-készséggel, részletekbe menő hitelességgel ábrázol: perspektívátlan, szűk keretek közt mozog. Mégis, a múlt irodalmi megértését elősegítik Gelléri Andor Endre kiemelkedő, nagy novellái, melyek az anyagi és szellemi sötétségben vergődő proletárok és kisemberek életmódját, gondolat- és lelkivilágát vetítik élénk.

A hivatalos, úri Magyarország nemzeti irodalomról fecsegett, ugyanakkor Herczeg, Ferencet és a fasizmust kiszolgáló társait patronálta. A nemzet sorsát féltő művészek számára embertelen nyomor, tragikus halálba való üldözés várt. Gelléri sorsa és életműve hasonló az ellenforradalom által kisemmizett és agyonhallgatott haladó írók sorsához. Gelléri is csak a felszabadult Magyarországtól, a szocializmus boldogító útját járó néptől kaphatja meg az igazi megbecsülést és elismerést, azoktól a jobb sorsra érdemes, »boldogabb, tisztább emberek-től, akikért tollat fogott.

II

Élete, művei és kritikái

A ferencjózsefi monarchia utolsó éveinek elmélyülő válsága és háborús készülődése idején, 1908. márc. 30-án született Óbudán. A Magyar Tanácsköztársaság forradalmi napjai még nem tudtak mély benyomásokat kelteni az alig tizenegy éves gyermek lelkében. Gyermek-éveit egy óbudai téglagyár udvarában éli, ahol nagyapja kántinos, apja pedig lakatosként dolgozik. Anyja eleinte kántinoslány ugyanebben a gyárban. Életük ekkor a többi óbudai proletár sorsához volt hasonló; kis pince szolgáltat lakásul és egyben műhelyül. Ez a környezet, a téglagyár környéke, a Bécsi-út-végi pincelakások és ezek lakói kitörölhetetlen nyomokat hagytak benne. Apja közvetlenül az első világháború előtt, keserves munka árán önállósította magát, és kis pénzszerény-javító műhelyt nyitott. A háború azonban ismét próbára teszi a családot. Apja bevonul katonának, s rövidesen a gyermek Gelléire hárul majdnem teljesen a műhely vezetése. Ő maga is lakatosmesterséget tanul, de még addig sem jut el, mint ameddig tapjának sikerült.

A hatodik gimnázium elvégzése után szülei kívánságára megszakítja a tanulást, majd rövidesen beiratkozik a technológiára. Ennek elvégzése után mégis a legkülönbözőbb iparágakban dolgozva, nyomorúságosan tengeti életét. Ahogyan ő elmondja:

„... ha kinyújtom a kezem, megnézem az ujjaimat, látom, hogy munkás tenyér, gyermekkorom óta fogta a szerszámot. Elég a kezemre néznem, hogy eszembe jusson az a gépműhely, ahol az esztergapad mellett álltam tizennégy éves koromban... S belül a tenyeremen, ezek a kemény porcok, itt az ujjak tövén: elmondják nekem három kutya kemény év történetét egy gőzmosdáról... Ha meggondolom, voltam géplakatos, pénzszekrény készítő, gyári rajzoló, kelmefestő, ügynök, atléta, hivatalnok, kereskedő, gyermeknevelő, munkanélküli huszonnégy éves koromig».

(*Esti Kurir*, 1931. ápr. 9.)

Ezt a változatos életet teszi még nehezebbé, hogy szülei rövid idő alatt tönkremennek. Ekkor tanulja a kelmefestőseget. Három évig dolgozik egy királyutcai gőzmosodában, s ez a nyomorúságos élet gyakorolja rá a legmélyebb hatást, — ezt tükrözi legtöbb műve. Az itt eltöltött évek adják számára azokat a nagy élményeket, melyek számos novellája és egyetlen regénye tárgyául szolgálnak.

Irói tehetsége hamar kibontakozik, noha szülei nem nézik jó szemmel irogatását. Az első, sok tehetséget eláruló novellája 18 éves korában jelenik meg *Az Est* hasábjain, Mikes Lajos patronálása révén. Rövidesen a *Pesti Napló*-ban, a *Magyarországban*, a *Népszavában* is helyt kapnak írásai, s 22 éves, amikor a *Nyugat* is közli írásait. Mikes Lajos, első említésre méltó patronusa és Osvát Ernő a fiatal nemzedék legtöbbet ígérő tagjának tartja, és hosszabb lélegzetű írásra buzdítja. 1928-ban, a tehetségpályázat egyik győzteseként *Az Est* féléves különdijával Olaszországba megy külföldi tanulmányútra, s hamarosan regényével jelentkezik 1930 novemberében a *Magyar Hírlapban*. De amikor Gelléri az ismert fiatal írók sorába lép, a *Nyugat* táborán belül egyre inkább éleződik a harc, különösen azután, hogy Ignotus nevét levették a lapról. Ekkor már a hajdani harcos *Nyugat* tényleges irányítói rég eldobták Ady forradalmi tüzét, melynek tiszta fénye a nemzet igazi napszámosainak világította meg az élet szépségeinek új területeit, s amelynek lángjában milliók forrtak össze egy jobb világ akarásában. A *Nyugat* ekkori kritikusainak vállveregetése — nem a haladó mozgalmak oldaláról történő elismerés és segítség. A *Nyugat* Gellériről írt kritikái (Kosztolányi, Halász Gábor, Illés Endre, Füst Milán stb.) — az ösztönös, irracionális, formalista művész megformálásra buzdító polgári irodalomszemlélet hatása miatt — ma már keveset mondanak számunkra. Mégis, ezek a kritikák rányomták bélyegüket Gelléri írói fejlődésére, ideológiai és művészi téren egyaránt. Természetesen, ez a hatás nem térítette el Gellérit eredeti *irányvonalától* sosem: a maga kispolgári módján mindig zsarnokság elleni lázadó maradt. Hű maradt művészi programjához, melyet a 25 éves *Nyugat* jubileumi estjén mondott el, ahol Babits az elefántcsonttorony »harci« zászlaját bontogatta. A *Népszava* krónikása szerint, az idősebb Móricz Zsigmondon kívül, csak egyetlen fiatal író akadt, Gelléri személyében, aki a frakkos és fekete ruhás írók mellett, egyszerű szürke ruhában az asztalszélen, emelt hangon ki merte mondani emberhez méltó gondját:

»Mikor író lettem, elhatároztam, hogy az emberek sorsán változtatni fogok. ... én bízom abban, hogy ... az írás sugallatos fönségével még sikerülni fog egyszer ... változtatnom sok, hozzám hű, nekem kedves szegényember életén».

(*Állást szerző novellám. Nyugat*, 1932)

Az írói sikerek ellenére azonban mindinkább nőnek anyagi gondjai, sehol nem kap állást, pusztán írói »keresetéből« kell megélnie. Szerencsére, 1932-ben, 24 éves korában 1000 pengős Baumgarten-jutalmat kap, és ekkortájt novelláskötetei is megjelentek:

1933-ban a *Szomjas inasok*,
1934-ben a *Hold ucca*.

Az 1934-es kötet megjelenése után újabb elismerést kap: 3000 pengős Baumgarten-évdíjat. 1933-ban végetér számára a munkanélküliség is, a Kistextbe kerül vámkézelőnek. Nem szeret itt dolgozni, kínos robotnak érzi ezt a munkát, de a következő években már nem hagyhatja ott, mert megnősül és családját kell eltartania. Vasárnaponként írja novelláit, nagy szeretettel és gonddal — sokáig magánál hordja, míg megmutatja valakinek. Életében már csak két kötete jelenik meg:

1935-ben a *Kikötő*,
1940-ben a *Villám és esti tűz*.

A fasizmus erősödésével párhuzamosan erősödik bátor művészi hangja. A fehérterror utolsó néhány esztendejében viszont már állandó üldöztetésnek van kitéve, alkotóereje egyre inkább megtörik. Évenként munkaszolgálatra hívják be, az ország különböző vidékeire

viszik, végigszenvedí a gyűjtőtáborokat. Igaz, szenvedéseiben ekkor már a felszabadulás hite erősíti meg, de ez már műveiben nem tükröződhet. A fasiszta hordák 1944-ben nyugatra hurcolják. Testileg, lelkileg megtörve még megéri kint a felszabadulást, de a sok szenvedésből nem épül fel többé : 1945 májusában meghal Ausztriában.

Felszabadulásunk után legértékesebb novelláit két kötetben gyűjtötték össze :

az 1946-os *Téli kikötőben*,
s az 1950-es *A szállítóknál* c. kötetben.

A felszabadulás után alig jelent meg róla kritika. Legfigyelemreméltóbb Kardos László tollából, az 1950-ben megjelent *A szállítóknál* c. kötet bevezetője. Kardos László megpróbál rövid összefüggő képet adni a novellista Gellériéről. A kép, melyet róla rajzol, — némi túlzástól eltekintve — helyes, s mindmáig a legértékesebb. Sorra veszi Gelléri alakjait, állásfoglalását, leíró pontosságát és realizmusát. Felveti novelláinak közös megoldási problémáját : a »tragikusan súlyos dolgok álomi lebegésben« való feloldását, melyet legtöbb kritikusa felvetett, de helytelenül magyarázott. Kardos László ebben a kérdésben jó úton jár, de néhol kiegészítésre, másutt mélyebb elemzésre szorulnak megállapításai. Az értékes cikknek hiányossága, hogy a portré megrajzolásában nem mindig használja fel a legértékesebb novellákat ; pedig ezeknek felhasználása mélyebb és élesebb tette volna a felvázolt képet.

III

»A nagymosoda« (Regény, 1930.)

Gelléri egyetlen regénye, *A nagymosoda*, elsősorban azért érdemel figyelmet, mert fontos állomása és lezárása néhány éves írói működésének. Jelentőségét az adja meg, hogy először próbálja meg áttörni novelláinak szűk keretét, naturalista aprólékosságot s »országos szintre« emelni társadalomrajzát. Nem véletlen, hogy épp a nagy gazdasági válság idején jut el ehhez az útkereséshez, művészi programjának kijelöléséhez, társadalmi szerepének tisztázásához. Útkeresése nyilatkozatából is kitűnik, melyben azt mondja el, mi indította a regény megírására :

»Nincs még egy ország a földön, ahol ilyen gyulladt, ideges lélekkel járnának az emberek. Elég, ha megszólítok egy idegen férfit az utcán, ahogy sárga arccal néz rám, s kinyitja meggyötört száját. . . . Érzem, hogy egy szörnyű regényt mond el. — Elég benézni egy pincelakásba . . . egy szippantás a fülledt szagából : mindent elmond . . . Nem az a fontos, hogyan és mikép nem cizelláltam — mintegy vallomás szakadt ki belőlem. A boldogabb, a tisztább emberekért írtam meg ezt a regényem«.

(*Esti Kurir*, 1931. ápr. 9.)

A regény cselekménye Taube Jenő gőzmosodájában játszódik. Az író az alakok mosodai és családi életén keresztül, — gazdag képekben mutatja be az ellentétekre épülő világot. Meggőrbedt mosólegények és törekény természetű vasalólányok »légiója« húzza az ígát a kéjenc mosodai cár : Taube körül. Sápadra szikkadt emberek felett basáskodik a stréber, fölfelétörő, hajcsárrá idomuló Novák, aki — üzemvezetővé emelkedvén — még legjobb barátait is megtagadja, elárulja a több pénzért. A kisemberből üzemtulajdonossá emelkedő Taube egyre nagyobb tervekkel sző, egyre inkább eltávolodik saját üzemének vezetésétől, egyedül tívornyáinak él. Novákot emeli utódjává, s csak egy gondja van : hogyan fecsérleje el munkásai verejtékén szerzett millióit. A munkától elszakadt életben mindinkább megundorodik önmagától, s mikor már a dekadens élet semmiféle válfaja sem elégíti ki, mindinkább be kell látnia : céltalanná, üressé vált élete. A munkátlan, tartalmatlan élet céltalansága kergeti az örületbe, s azt reméli : a halál meghozza számára a végső megoldást. De öngyilkossági kísérletében is kiütközik gerinctelensége, gyávasága. Piszkos életének átélése, örüléssel határos rögeszméi végülis — öngyilkosságba hajtják.

A központi, negatív figura történetéből is látható, hogy nem csupán a mosoda életével akar megismertetni az író. A nagymosoda nemcsak azt a műhelyt jelenti, ahol a nagyváros legkülönbözőbb emberei hordják össze szennyeseiket. *Szimbolummá* nő ez a mosoda, a szennyessel bőven megtelt társadalom szimbolumává. Taube alakjában és sorsában tulajdonképpen a kapitalista társadalom fejlődését és perspektíváját ábrázolja Gelléri. A kapitalizmus robotosai fölött álló tőkés világ megtestesítője, *Taube* : egy kis felvidéki falucsából indul el, s mindig feljebb emelkedik a kapitalizmus vad rohamában. Kezdetben még vállalja üzeme irányítását, de a nagystílű polgár kéjével hamarosan ezt is tehernek érzi, — a törtető Novákra bizza a kegyetlen munkarend fenntartását, ő pedig teljesen dekadens életélvezeteinek él. Taube a pol-

gári erkölcs megtestesítője. Száz ember sorsát csavarja ujjá köré önző céljai érdekében. Nemcsak olcsóbb munkaerőt lát női munkásaiban, de erkölcsileg is lezüllesztíti őket: csak úgy dolgozhatnak még a legfiatalabb, tizennégy éves munkáslány is, ha szeretője lesz. Jellemző erkölcsi felfogására, hogy még saját feleségét is áruba bocsátaná Nováknak. A polgári világ erkölcsi fertőjét leplezi le abban is Gelléri, ahogyan Taubét gondolkodtatja a családi életéről. Erre a gyökeréig rothadt, pusztulásra ítélt világ gondolkodásmódjára mutat az a jelenet is, amikor Taube új üzemvezetőt állít üzeme élére. A kéjenc, számító mosodai cár abban keres garanciát Novák vezetői képességeire vonatkozólag, hogy képes-e ugyanazt a léha, felelőtlen életmódot folytatni, mint amit ő él. Tudja, hogy ha a pénz, az erkölcstelen élet rabjává teszi Novákot, »ördögöt lehet majd vele ületni, munkásokat kínoztatni«.

Gelléri művészi lélekelemzése azt igyekszik megmutatni, hogy ez a munkától elszakadt, aljas élvezetekre, emberi kizsákmányolásra épülő élet csak a teljes züllesztés és pusztuláshoz vezethet. Gelléri itt a kapitalista világ pusztulásra ítéltségére tapint rá. A munkátlan élet egyre kevesebb élvezetet nyújt Taube számára, mindinkább megundorodik önmagától, meg hasonlik önmagával. Az önmagától megundorodott ember útja az örület felé visz Gelléri ábrázolásában. Taubénak rögeszméi támadnak:

»Micsoda undorító szakma az enyém, micsoda piszokban élnek, akik ott dolgoznak — s arcára tapasztotta kétségbeesetten a kezét.

Az irtózat ebédje csak halvány undor volt ahhoz, amit most érzett: a gyomra mint egy startlyukban guggoló futó, csak az indításra várt, hogy mint az örült, kiugorjon helyéről és a világba fusson undorával. — Mintha szennyes ingekből, alsókból, cihákból lennék kítőmve — gondolta Taube... Oltsd le a lámpákat! — ordította és ijedten meg-görnyedve kacagni kezdett. De a roham végén még úgy érezte, itt is, ott is: a tüdején egy törlőrongy, gyomrán egy felpár zokni, a szájában zsebkendők maradtak émelvítő szennyesül«.

(127. l.)

Rögeszméi fokozódnak, de egy szálban gyűlnek össze: a mosoda rémképeiben, ahol minden megtisztul és fehér lesz, de ő egyre mocskosabbnak, egyre foltosabbnak lát mindent. Eszébe jut régi élete, amikor még nem volt a pénz rabja, s egyre inkább érlelődik benne a gondolat, hogy a pénz okozta céltalan élete csődjét:

»Nem én vagyok az oka — s a mellébe csapott barna hangon — nem én — újabb ütés — a pénz az oka mindennek! Nem engem kellene felakasztani: a pénzt, a pénzt! — elkapta a düh — s ha fölakasztották, oda kellene hívni minden embert. — Katonák, fegyvert a vállhoz! — mondani — Tüzeket, ágyút szegezz! — mondani. — Repülők, bombát készíts! — s ha fölakasztották, s ott csüngne kítőrt csigolyával, akkor bumm!...

— Ha nem lettem volna gazdag, nem lett volna hétszáz szeretőm, ha szegény maradtam volna, nem égett volna meg a két inas, nem halt volna meg Angelov... a pénzt kellene megőlni, nem engem... De lehet a pénzt megőlni? Nem, az embernek kell meghalni helyette«.

(194. l.)

Ez a lelki vívódás viszi Taubét az öngyilkosságba. Nem tudja valóraváltani »meg-térési« szándékait. Vívódása mindjobban kergeti a halál felé, mint egyetlen járható út felé, — a mosógépbe veti magát, hogy megtisztuljon a szennytől, — és darabokra vágja a gép.

Mit akart kifejezni az író Taube »tragikus« összeomlásának bemutatásával? Hogy értékelhetjük a mosodai cár önmagában való meg hasonlottságát, vívódását, Gelléri anarchista kapitalizmus-ellenességét? Típust tudott-e teremteni az író Taube alakjában?

A regény első néhány fejezetében Gelléri nagy megjelenítő erővel, valóban tipikus vonásokat tud sűríteni Taube alakjában. Lelepleződik a pénzéhes, élvezeteket hajhászó, céltalan, munkátlan életet élő kapitalista. Ez a nagy leleplező erő azonban megtörik Taube »megtérési« szándékainak ábrázolásában. A »megtérő« Taube képét, önmagában való meg hasonlóságát nem érezzük valódinak, tipikusnak. Ez a kép esetleges, hamis, irreális! Gelléri pusztulásra ítéli, de nem a nagy kritikai realisták módszerével temeti a kapitalista társadalmat. Gellérinél itt nem egyszerűen a kivezető út hiányáról van szó, mint a kritikai realizmus nagy képviselőinél, hanem hiányzik a lázító, végigvitt leleplezés is! Itt tehát nem kiütlalanságról, hanem egy fantasztikus, hamis kiütlról, megoldásról van szó! Gelléri nem leplezi le a cselekmény megoldásában, hogy a tőkés osztályok tagjainak nem okoz lelki fájdalmat a kizsákmányolás ténye, milliók szenvedése! Gelléri nem rokonszenvez a tőkés osztály »vívódásaival«, hisz épp ezért küldi halálba Taubét, aki piszkos élete és tettei alapján nem érdemli meg az író szerint a bűnbánat lehetőségét. De ugyanakkor példát statuál a »jobbérzésű« kapitalisták számára, akik »egészséges morális érzésükkel« elkerülhetik Taube bűnhődési útját.

Taube megtérésének ábrázolása már nem következetes bírálata, sőt ellenkezőleg, helyeslése az individualista moralizálásnak! A cselekmény konfliktusainak ilyen »moralizáló« feloldása Gelléri kispolgári világnézetéből fakad. Ideológiai gyengeségét mutatja az a nyilatkozata is, melyben így foglalja össze regényének legfontosabb tanulságát:

»A gőzmosóban megtanultam, hogy a legpiszkosabb fehérneműt is tisztára lehet mosni: minden folt eltüntetésére van már megfelelő vegyszer, és ekkor eszembe jutott, az emberek ezalatt — mintha minden szennyest lenyelnek, — egyre piszkosabbakká válnak. Vajjon mi vehetné fel ez ellen eredményesen a harcot? Csak a lelkiismeret. De ennek a lelkiismeretnek azoknál kell kezdődnie, akik sok ember felett tartják a hatalmat kezükben. Ha a főnök lelkiismeretes, alkalmazottainak szép gyárat alapít és jól bánt velük. Az én regényem hőse azonban ezt nem teszi. Így azután, amit legjobban szeret: pénzt, szerelmet, kalandot, sorra elveszíti.«
(Magyar Hirlap, 1930. nov.)

Gelléri ideológiai gyöngeségének itt van a gyökere! A kapitalista társadalom ilyen-fajta, morális elítélése tipikus kispolgári álláspont! A társadalmi kérdéseknek ilyen elvont, morális felvetése kételi, janus-arcú, minden szubjektív írói becsületesség ellenére. Gelléri szubjektíve rokonszenvez a munkásosztály forradalmi harcával és igazságával, rokonszenvez lázadó munkásfiguráival, de objektíve, művészi megoldásában, moralizáló ideológiájában a burzsoázia védelmét szolgálja. Az osztályharc nem ismer józan ésszel, egészséges erkölcsi érzékkel megáldott, tipikus burzsoát, aki a fennálló társadalom keretein belül fel tudná oldani az osztályellentéteket. Gelléri maró gúnnyal, bátran lerántja a leplet a modern civilizációról, mely napról-napra bizonytalan életfeltételek közé vetett minden dolgozót: kispolgárt, parasztot és munkást egyaránt. De antikapitalista bírálata, utópisztikus kicsengése miatt, az írói szándéktól függetlenül, az osztályharc élet tompítja, mert a társadalmi kérdések megoldásában a polgári szívek és pénzeszsákok emberszeretetére apellál, és az osztályharc célszerű követelményeivel az elvont, »osztályfeletti« morál követelményét állítja szembe. Ezt a moralizáló, kispolgári álláspontot leplezte le József Attila a *Végzet* c. költeményében:

*Inkább segít a kutya szőre
a teríthető betegem,
semhogy magát miértünk törje,
aki sorsunktól idegen.*

Az író által is elítélt, becstelen társadalomnak az üzemvezető *Novák* a valóban tipikus, valóban jellegzetes figurája. Novákot az úri világhoz kötik vágyai és tervei, karrierizmusa és hajcsár-természete. Társadalmi helyzete, származása határozza meg magatartásának legjellemzőbb vonásait. Már huszártiszt apjának jellemében is ennek az erkölcsstelen, léha életnek vonásai nyilvánultak meg. Ez a felelőtlen, úri magatartás könnyedén dob embereket a munkanélküliségbe, s a pénzért még volt barátja életét is hajlandó tönkretenni. Az író kiméletlen gyűlöletet táplál a kapitalista világ e jellemtelen, kéjenc hajcsárja iránt, melyet legrokonszenvesebb alakjának, *Tír fűtőnek* magatartásában juttat kifejezésre. Maga Gelléri így nyilatkozott Tírről:

»A boldogabb, a tisztább emberekért írtam meg ezt a regényem. Legkedvesebb alakom és cimborám a mindig kormos fűtő, aki a regény végén Kína felé indul. Szeretném egyszer megírni az útját, amely hamarosan elakad egy kis kültelki színházban, ahol komédiás lesz, — mintahogy én is voltam.«
(*Esti Kurir*, 1931. ápr. 9.)

Tír nap-nap után a kazánház fullasztó levegőjében robotol, és esténként fáradtan tér aludni a nyirkos pincelakásba. Így él évek óta. Jellemének legszebb vonása mély humanizmusa a társadalom elesettjei iránt. Az író Tír szívét vörös parázshoz hasonlítja, amely sohasem alszik ki, — s ez valóban a legjellemzőbb rá. Éjszakánként szállás nélküli csavargók térnek be pincéjébe, enni ad nekik, tüzet rak, hogy melegeghessenek. Egy alkalommal újságból értesül arról, hogy Kínában kitört a forradalom. Sokszor gondol a végtelen rizsföldeken éhező százmilliókra, akikről Angelov beszélt neki. Titkos üzenetet lát a kínai kulik forradalmában:

»— Ott is cudar az élet — gondolja Tír — hát nem kell, hogy Wu-Pei-Fu győzzön?!
— Egy marék rizs! — mint valami titkos jelszót, fájdalmat mondogatja magában. Oh, Istenem, milyen buták ezek az emberek itten. Nem érti senki a titokzatos üzenetet.«
(129. l.)

Szeretne a többi munkással beszélni a kínai forradalomról, és az összefogás gondolata is érlelődik benne. Egyik nap, amint látja a sovány eledelt ebédelő munkásokat, elhatározza, hogy meglepi őket. Egy fazék rizst főz és titokban egy-egy marékkal oszt a szegényes ebédjük

mellé. Mély emberségét mutatja az a jelenet is, amikor az öngyilkosságba hajszolt Angelovot kimentí Novák gyilkoló karjaiból. De a hajcsár bosszúja elől menekülnie kell, s ekkor elhatározza, hogy Kínába megy harcolni a zsarnokság ellen. Forradalmisága azonban romantikus útra téved, amint eszébe jut Almafin, a ligeti színház színésznője, akivel nemrég megismerkedett. Nem is megy már Kínába, — útja elakad a kültelki kis színházban, s arról ábrándozik, hogy a színpadon fog harcolni a királyok ellen, ahol a prolik teszik a nézőközönséget, s ahol talán Almafinnal találkozva ő is boldog lehet.

Tir útja a romantikus forradalmár útja. Gelléri nem tudta megrajzolni az igazi forradalmár alakját, mert ő maga is csak a Tir-féle alakok szemével és eszével tudta nézni az eseményeket. Láttá a forradalmak mély emberi célját, mely végetvet a zsarnoki világnak, de távol állt attól, hogy össze tudja ezt kapcsolni a gyakorlati harccal. A forradalmárok mély embersége örök nyomokat hagyott egész életművében, de ugyanakkor kispolgári kétkedés jellemezte a forradalmak győzelmét illetően: nem bízott a győzelemben, vagy romantikus módon képzelte el a forradalmat. S ez a romantikus forradalmiság gyakran az érzékiséggel párosult a tudatosság hiánya miatt, amint Tir útja, szerelme is mutatja. A munkásosztály egy részét valóban jellemezte ez a romantikus álmodozás, mely a szörnyű kizsákmányolás teremtette nyomorból a narkotikumhoz, giccshez, érzékiséghez menekült, de Gelléri kispolgári humanizmusa csak megértette ezt a menekülést, és nem mutatta meg ennek a »boldogságkeresésnek« irreális, hamis útját.

Gelléri írói értékének legfőbb vonása a szenvedő ember, s a bátor forradalmárok iránti humanizmus. Angelov alakjának megformálásában is ezt a mély humanizmust juttatta kifejezésre. Angelov sorsát valóban tragikusnak érezzük. A kapitalista társadalom szörnyű robotja hajtja az öngyilkosságba. Nem igazi harcos jellem, nem forradalmár. Nem tudatos proletár-alak, de jellemének legfontosabb vonása az igazi jóság, a tisztaság és a munka utáni vágy. Angelov sorsában azt mutatja be az író, hogy ezek a kisemizett emberek értékes jellemek, — jobb sorsra, jobb világra érdemesek. Gellérit mindig ezeknek a kisembereknek a sorsa ragadja meg, mindig ezeknek tragédiái váltják ki belőle a legnagyobb, legtisztább, felelős rokonszenvet.

Gelléri ebben a regényében a társadalom esettjei mellett foglal állást. A »jobb sorsra érdemes«, tragikus hősök: Angelovok, Tirek mellett, akikben ott lobog a tiszta élet utáni vágy tüze. A tragédia igazi szereplői nem a »megtérő« Taubék, hisz ezeknek a munkától elszakadt, lélek-nélküli embereknek az útja a művészi ábrázolásban nem a tragédia útja, hanem a megérdemelt pusztulás! Gelléri látja a Horthy-fasizmus rothadságát, pusztulásra ítéltségét, de kispolgári, moralizáló társadalombíráta tompítja regényének művészi igazságát, gátolja átfogó társadalomrajzának kibontakozását. A társadalmi kérdéseknek ilyenfajta, moralizáló megoldásával Gelléri későbbi, nagy novelláiban már nem találkozunk.

IV

Novelláinak eszmei és művészi igazsága

(Gelléri írói fejlődése)

Gelléri egész életműve elsősorban, mint a *kritikai realista* író alkotása érdemel figyelmet. Novelláinak realista ábrázolásmódja közös talajból: bátor művészi programjából, a kapitalista társadalom szenvedő embere iránti felelős részvétebből táplálkozik. Egyik kiemelkedő, »B« c. novellájában szatirikus gúnnyal, mörcczsigmondi bátorsággal leplezi le a Horthy-rendszer embertelen, népellenes voltát, a felső tízezrek szolgálatában álló kerületi előljáró úr alakjában:

»Az előljáró úr, kicsi, köpcös, vérveres ember: szereti a halászlét és a rövid szivart... Jó ember, vallásos, a kerület gondját a szíven viseli, a mérnöki kar indokait lat alá vetette: arra fog menni az új út, tehát a viskók lebontandók tizennégy nap alatt... s kijön a szobából, mert ennyi népet nem fogadhat. Megáll a sűrű, fekete tömeg előtt s azt mondja:

— Csend legyen.

Sajnos, épp az orra előtt áll egy ötvaros lány, akinek a balszemét is befonta a lilás ragadmány... de az előljáró úr erőt vesz magán: ember ez is, gondolja és még két pillanatig nézi a kiütéstől csúfat, aztán a közhangulatot ügyeli. Hallja, mint adják ajkáról ajkra:

— Nem hallottad, csönd legyen... fogd be a pofádat, ha mondom, ne ugass... kuss...

Az előljáró: — Nézzétek csak, a lakást ki kell üríteni...

— Jó vicc! Hallottuk! Templomot csinálnak kettőt is, miért nem csinálnak inkább nekünk valamit! Majd idejövünk az előljárósra lakni! Akaszd föl magad szegény proli! Hiszen látod, hogy mi az ember? ... takony, poloska, tetű, így csinálnak vele ... szétpattintják!

— Nem megyünk előljáró úr! Nem megyünk! — kiáltozzák.

Ez a tömeg, gondolja az előljáró úr, ez a tömeg, amely fölé diktátor kell. Az igaz, hogy nincs helyem, ahová bedughatnám őket. Meg vagyok bénítva, tisztára meg vagyok bénítva! S pont az én kerületemben kell ennek a csúrhének léteznie! Hogy a polgármester úr a maga halk tónusában azt mondja a közgyűlésen:

— Amint hallok ...

(1934. *Hold ucca* c. kötetben.)

A népi nyomor, az »ezernyi fajta népbetegség«, a mezitlábás, kiéhezett proletár gyermekesereg megrázó, visszataszító, de reális képei már pusztán bemutatásukban is *vádolnak*. Az ábrázolásból kicsendülő vád fokozódik azzal, hogy az író ezzel párhuzamosan rámutat az uralkodó osztály felelőtlen, a szerethetőség, kerületi előjárók szenvtelenségére és a polgári liberális lapok »ellenzékesítésében« megmutatkozó álhumanizmusára. De Gelléri kritikái realizmusa nem pusztán tárgyilagos, állásfoglalás nélküli bírálata a népelnyomó társadalomnak. Novelláiban mindenütt megtalálható a mély, *együttérző szeretet és felelősség* a szenvedő ember, a kapitalista társadalom áldozata iránt. Sőt, továbbmenve, ennek a humanizmusnak van tettekreértető, lázító, aktivizáló ereje is! Említett novellája befejezésében nemcsak az író állásfoglalása tükröződik, hanem az olvasót is határozott állásfoglalásra készíti, számít ítéletére, s mindkettő nem lehet más mint »halált«-kiáltás a becstelenségre, gonosz világra.

Ugyanez a vád csendül ki a *Hamis pénz* c. novellájából is. A novella főhőse a mélységes nyomorba taszított Kádár család. Az apa végső elkeseredésében pénzhamisítással próbálja biztosítani a család betevő falatját. Az első hamis, csillogó ötven filléres a jóllakás boldog örömeinek fényét varázsolja a kis család éhségtől sápadt arcára. De a novella befejezésében, egy heti boldogság után, hirtelen mindennek végeszakad; Kádár a detektívek kezeibe jut.

A novella mondanivalójában Gelléri humanizmusa jut kifejezésre. Egyrésztől vád a felé a társadalom felé, amely anyagilag és erkölcsileg milliókat dönt nyomorúságos helyzetbe, — másrésztől felelős rokonszenv a »jobb sorsra érdemes«, határtalan jóssággal rendelkező, elesett ember iránt. Az író művészi ábrázolásában felmenti és az olvasóval is felmenteti Kádárt, Ez a felmentés azt vádolja, aki az ide jutott emberek életéért, végtelen nyomoráért felelős. Kádár alakjában és jellemében nem a bűnösséget emeli ki, hanem azt: hová kényszerül ebben az úri bitangossággal teli világban még az az ember is, akiben sok lelki jószág, egyszerűség és emberség lakik. Nem az éhhalál szélén pénzt hamisító ember a gonosztevő, aki naívan képzelet el, hogyan fog mindent jóvátenni és megfizetni:

»... nem akart nagy pénzt csinálni, szó sincs róla. Nem akart sokat és nem akarta sokáig csinálni ezt. Csak amíg kilábolnak a télből és megnyílik az erdő, jön a hóvirág. ... Egy pengőt akart naponta Kádár, ezzel ha elküldi kis futárait, mire dél lesz, ott gőzöl a pengős helyén a krumpli és mintha seplős víz lenne, a fokhagymaleves, vagy ott gőzöl egy vastag szelet a patkós baromfiból, a lóból. Vesznek karácsonyra egy egész lófejet, amiben annyi a velő és hozzá tojást ... hej! ... addigra talán még lesz valami zsírjuk is. És karácsonyra lesz csillagszóró, könyöklő anygalkép, este nem serceg majd az ólomöntő és nem hűtőgeti Mariska vizesbőgrében az ötveneseket. Cipőt, ruhát, inget, jobb cigarettát, mint leventét nem kívánt, se mozit, se rádiót, se villanyvilágítást: mindössze egy szép nagy szelíd lófejet, amiben sok a velő, a velő tojással!« (Nyugat 1936. júl.)

Az egyszerű, de tisztalelkű ember romlatlansága jut kifejezésre a novella zárójelenetében is, amikor Kádár szemrebbenés nélkül, teljes természetességgel fogadja az érte jövő hatósági embereket:

»Kádár éppen krumplipaprikást ebédelt, mikor meglátta a rendőr alakját és mögötte a bottal járó detektívet is. Letette a villát, s mire bejöttek a hatósági emberek, végigcsókolta a kis fiukat s azt mondta nekik, hogy legyenek jók az anyjukhoz. Eszében sem volt, hogy tagadjon. Szelíden, ellenkezés nélkül vezette be őket a szobába, ahol az ágy alatt feketélt a pénzöntő szerszám. ... Ment, de a szája még mindig krumplisbarlang volt, s fogai között keresztbe állt egy jóízű köménymag. Megnyalta az ajka szélét: maradt ott is egy kis zsír, egy kis piros zsír, emlékül a hét boldog nap után.

Meg szeretne volna kérdezni, hogy mikor engedik ki. Szabad lesz-e jövő tavaszra, amikor nyit az erdő, mókussal, siklóval, matyimadarakkal s a bokrok alján elharapózik a fanyarízú vadper: a nyomor vadászainak ebédje, diétikus koszt, nem okoz szív-szorongást vagy gutát.

Mikor heverhet fogoly madarai között végig az erdőn, hogy elébe lebegjen szelíd álma: az egész főtt löfeje, amely füstöt és meleg gőzt lehel a családra». (u. o.)

Mintahogy Móricz Zsigmond egyik legszebb elbeszélésében a *Szegény emberek*ben nem a szerencsétlen, a kapitalizmus erkölcsé szerint bűnös útra tért emberek felett mond ítéletet, hanem a társadalom elembertelenítő viszonyai felett, úgy vádolják Gelléri tisztalelkű, ember-séges alakjai is a bűneikért felelős társadalmat.

Ugyanígy vádol Bilaskó tragikus sorsa az *Ukránok kivégzése* c. novellában. Bilaskó alakjában sem pusztán a tragikus sors leírása váltja ki mély rokonszenvünket. A művészi megformálás elsősorban nem is erre épít. Derű és szomorúság együttesen jut kifejezésre a Bilaskó család bemutatásában. Sírás és szívből jövő kacagás, könny és mosoly váltakozása ad különös színt a novella első részének. Ebben a művészi elrendezésben mély igazság tükröződik. Az úri szemlélet távol állt attól, hogy a szegény ember világában keresse az élet meleg színeit, a tiszta emberi érzéseket. A polgári írók legfeljebb kuriózumot láttak a szegények kacagó vagy síró világában, esetleg romantikát, melyből lehet költészetet varázsolni, hamis illúziókat kovácsolni ópiumként a néptömegeknek. Gelléri túlmutat ezen a polgári álhumanizmuson; — nem egyszerűen a poézis színvonalára emeli a szegények világát, nemcsak megérti nyomorgásukat felülről, hanem belülről fakadó együttérzéssel, az alkotó munkás-életben fedezi fel az egészséges, romlatlan szív szavát, a Bilaskókban. Kádárokban, — és az alkotásra, boldogságra képes embereknek követel igazságot. Ez adja Gelléri humanizmusának mély demokratizmusát. A burzsoá irodalom sötét embergyűlöletével, undorító erotikájával szemben az értelmes, boldogságra képes emberi életet mindig a valódi munkával köti össze, emberhez méltó hittel és kiállással:

»El sem mondhatom, milyen szívvel tértem haza a szabótól, akinek pincéjében a nyomor átalakul macskává, simogatják, s eljátszanak vele. Nálunk örökök, nagy sóhajtozás folyt a rossz élet miatt, fukarkodtunk. ... Idelent a pincében Bilaskó letett egy pfund kenyeret, aztán kék korsóban vizet, s poharat melléje: — Na srápekok — mondta — ebédeljetek!

— Má' megint víz van —, duzzogta a kicsike lány, a szabó kedvence.

— Hát aztán? — mondta az a fiú, aki minap atyja szíját vette kölcsön — ettől lesz kövér a Visztula is.

Bilaskó szívből kacagott ezen és odafordult hozzám:

— Nohát mit szól ehhez a tücsökhöz, fiatalúr? — Láttam, hogyan melegszik át a boldogságtól, amikor a rajkók nekiláttak a kenyérevésnek és a vízivásnak. Mennyi nevetés, mennyi huncutkodás ... aztán a szabó közbeszól: — Gondoljatok anyátokra is.

— Gondolunk — zengtek kórusba a gyerekek, — gondolunk mi magára is.

S láttam a szabót, minő örömmel veszi azt a darabka kenyeret, amit a kislánya nyújt neki ...» (Nyugat, 1936. jan.)

Gelléri humanista vádja a fasizmus előretörésével és a munkásosztály aktív forradalmi harcával párhuzamosan erősödik. Ezt tükrözi a *Nyugat* 1935-ös pályázatára írt és jutalmat nyert *Ukránok kivégzése* c. alkotása. A cenzura elől elrejtett ábrázolásban a két kommunista mártírnak, az 1932-ben kivégzett Sallai és Fürst emlékének adózott. A novella művészi igazságában Gelléri harcos, szókimondó kiállása húzódik meg a Horthy-rendszer ellen. Gelléri humanizmusa itt éri el tetőpontját, azzal, hogy valamennyi jóérzésű dolgozó gondolatait tolmácsolja a fasizmus embertelenségének elítélése kapcsán. A két bátor kommunista mögött a dolgozók millióinak igazságos törekvését érzi meg és ábrázolja. Gelléri ekkor már messze túljutott korai novelláinak és regényének moralizáló társadalombírálatán, tematikailag is gazdagodott. A két világ szembeállításában az író rokonszenve és antifasiszta vádja a forradalmi nép oldaláról táruul fel; — Gelléri milliók forradalmi igazságát érezve kiált halált a fasizmusra. Ez a félreérthetetlen kiállítás teszi meggyőzővé és feledhetetlenné a novella befejező sorait, melyeknek leíró képei sugározzák a forradalmi igazság győzelmét, melyet semmiféle terror nem nyomhat el:

»Anyám szipogva a konyhaszekrénybe nyúlt, aztán megfordított egy kis tányért, majd kivett két gyertyát ... Aztán meggyújtotta őket: — Az ő szegény életükért — mondotta fennszóval s úgy állt a két gyertya fölé védőleg szemben az atyámmal, mintha két élő lélek lett volna a láng, amelyet nem enged halálba fűjni.

Állt, összekulcsolt kézzel, szüntelenül imádkozva s a meggyújtott gyertyák fénye egyre jobban nőtt.

Atyám csak nézte, aztán feltépte az ajtót s becsapta teljes erejéből maga után. A szél suhintásától majdnem elaludtak a gyertyák, de aztán az elhajolt lángocskák megint kiegyenesedtek és csak égtek tüzes lobogással az ártatlanokért». (U. o.)

De ez a jövő erői felőli humanizmus nem tudatos alkotó eleme művészi ábrázolásának. Gelléri kiállításának, emberbe vetett hitének erőltet színeit ebben a novellában is érezzük. A novellában is ábrázolást nyer a túlságos »apai szigor«, mely alól soha sem tudta felszabadítani magát. Gellérit apjának visszahúzódo, kispolgári mentalitása is gátolta tudatos, harcoss kiállításában :

»Ajtók csapódtak fel, sírás, szenvedő hangok, aztán csönd. Éreztem, hogy lázasan tüzel az arcom, éreztem, akkorát kell kiáltanom, hogy megszakad a szívem, de hallgattam, mert atyám kivörösödve, karját keresztbefonva, diadalmasan és elégtlenül bámult rám. . .

Atyám egy szót sem szólt, hanem odalépett az ablakhoz és nézte az udvart, ahol lakóink összegyűltek». (U. o.)

Gelléri családi környezete is közrejátszott abban, hogy nem állt az igazi, bátor harcossok közé. Nem »vitélő harcoss«, de mély együttérzéssel harcol a kisemmizett milliók igazságáért ; — tollának minden melegével :

»En meg vártam, hogy valami csoda történik, hirtelen itt terem millió ukrán, állig fegyverben s megszólalnak a trombiták, ahogy a mesékben szokott történni a szabadulás». (U. o.)

A művészi megoldásnak ilyenfajta kettősségét figyelhetjük meg egyik legnagyobb novellájában, a *Facipő*-ben. Itt a népballadai befejezés tükrözi a gyenge, erőltet művészi igazságszolgáltatást. Egyébként, a balladai megoldás Gelléri Andor Endre sajátos művészi kifejező eszköze, melynek ugyanolyan szerepe van, mint Móricz regényeiben a záró tűzvész-jeleneteknek. Novelláinak balladai homálya — Móricz regényeinek sajátos zárójeleneteivel együtt — a népmesei, népi-epikai befejezéssel, művészi igazságszolgáltatással rokon.

A novella tragikus hőse : Sebesta, a sámsonerejű, cammogó kékfestő, akiben határtalan emberszeretet és jószág lakik, de nyers és együgyű modora gátolja tiszta vágyakkal teli lelkének kitárulását. Ez a magárahagyatott, senkitől észre nem vett Sebesta, akinek csak baromi erejét respektálják, — állandóan keresi az alkalmat, hogy társaival meleg emberi közelségbe kerülhessen. Félig mámoros, ittas állapotban úgy érzi, adva az alkalom, hogy bátor cselekedetével kiérdemelje embertársai szeretetét, megbecsülését. A keszeg, púpos Tónitól értesül arról, hogy a gróf betiltotta a halászatot, mivel nem kapta meg a szegény halászköztől az engedély díját. Elhatározza, hogy ereje segítségével megleckézteti a kegyetlen gróft : lábbal átgázol a folyó túlsó partjára, felgyújtja a kastélyt s elhozza a gróf egyetlen leányát. Terve azonban kudarcot vall, az ár sodra elragadja s a folyóba fullad.

Két világot állít szembe itt is Gelléri. A népi hősök itt sem egyszerűen passzívok, beletnyugvóak ; — eltervezik, hogy összefogással igazságukat kiverekedik. De gyenge és erőltet, kételkedő ez az összefogás, — csak az igazság feltárásiáig jut, a valóráváltásig nem :

»Vannak, akik azt mondják ; Nem úgy van . . . de aztán elhallgatnak. Leszoktak arról a kemény sorssal s a nagyúrral szemben, hogy azt mondják : nem úgy van . . . nincs úgy igazságosan : ez így jó, dehát ki törődik itt az igazsággal?»

(Nyugat, 1932. ápr.)

Gelléri hatalmas erővel, mély együttérzéssel érzékelteti a népi világ forradalmi igazságát, szemben az úri világgal. Groteszk mesevilágban össze is méri a két világ erejét. A népballadai megoldás homályában jelen van a kisemmizettek iránti felelősségteljes részvét, mely az úri világ elleni tettet, a népi bosszút sugározza. A befejező leírás álomi, tündéri képeiben érződik az úri bitangság járma alatt nyögő néptömegek forradalmi igazsága, melyet Gelléri rokonszenve táplál. Ez a rokonszenv tudja csak széppé, erőt sugárzó, csillogó derűvé varázsolni, szinte felmagasztalni a kékfestő visszataszító halotti képét :

»Másnap látták, hogy valami úszik a vizen ; majd eltűnt, mert forgóba került s mirre megint kibukkant : már a túlsó partnál volt s kikötött egy kis öbölben.

A kékfestő volt, a hátán feküdve. Új bakancsai kiálltak. A szája nyitva volt s kibuggyant belőle a víz. Szemeivel mintha látná a kastélyt. De a víz most csendes hullámmal megringatta : tehetetlenül elfordult a parttól és úszott a tenger felé». (U. o.)

A novella erkölcsi győztese a nép, ugyanakkor ebben a balladai megoldásban az író rezignáltsága, reménytelensége is érezhető a forradalmi erők győzelmét illetően. Sebesta egyedül, magános lázadó módjára próbálja a nép igazát kiverekedni. Különösege sem teszi alkalmassá terve megvalósítására, nem is beszélve arról, hogy terve mámoros, eszelős elme szüleménye.

Sebesta alakja Gelléri világnézetének tükrözi. A forradalmak mély humanizmusa iránti rokonszenv mellett ott találjuk a forradalmak győzelmében való kispolgári kételkedést is. Ezért választja hőségé az eszelős gondolkodású külön-cfigurát, Sebestát, aki Ludas Matyihoz

hasznos bosszúval akarja megleckéztetni a grófot. Az emberek szívszorongva nézik vállalkozását, éppúgy, mint Ludas Matyiét jobbágytársai; — de az igazság fényében elfelejtik irreális voltát. Az irreális, fantasztikus útkeresés Gelléri rezignáltságát jelzi, a forradalmi tömegektől való elszigetelődésének, megtorpanásának problémáját. Gelléri Andor Endre a fasiszta terror butító szellemi világában magános, magabíjott lázadó volt: nem kapcsolódott sem politikai, sem irodalmi mozgalomhoz. Saját ereje, tehetsége és műveltsége pedig nem volt elég ahhoz, hogy az igazi forradalmi utat meglegelje. A mi világunkhoz kötötte nyomorúságos élete, de hiányzott a gyújtószikra, melyet Arany János Petőfitől, Móróczi Zsigmond Adytól kapott. Nem véletlen, hogy nála elvétve találkoznak öntudatos, forradalmi, népi figurákkal. Az *Ukránok kivégzésében* is inkább a *részvét* domborodik ki és nem a forradalmi útkeresés.

Alakjai általában a társadalom anyagilag és szellemileg egyaránt legelesettebb, legszürkébb, legtragikusabb figurái: együgyű Sebesták, erotikus mámorok élő inasok, főnökük asszonyáért verekedő mészárossegédek, — nagyzó, szerelmes ágyfeszítők, rabjai a szesznek, narkotikumnak, érzékiségnek stb. Nem anarchista kakukkmarcok, — népi keserűség és bosszú gyűl fel bennük az igazságtalan társadalom ellen, de a forradalmi tette képtelenek. Csak keseregni, zúllani tudnak, vagy romantikus, fantasztikus, groteszk mesevilágban lázongani.

Gelléri humanizmusának ellentmondásait figyelhetjük meg a *Farsang* és a *Találkozás száz évvel c.* novelláiban is. Innen érthetjük meg igazán humanizmusának belső ellentmondását: cinikus pesszimizmusát. A *Farsang c.* novella is az *Egy fillér-hez, s a »B«-hez* hasonlóan, groteszk, cinikus képek sorozata. Ezen a novellán is erős vád húzódik végig a munkanélküli tömegek, a köpködők, emberpiacok világa felől, de itt mégsem érezzük a móróczi »halált« kiáltás dörgő szavát a pesszimizmusba torkolló cinikus vád miatt:

»Furcsa farsang volt: az egyik utcai padon, azt hitték, huncutságból teteti magát holtnak egy fekete kendőbe burkolt anya, karján a gyermek csecsszopójával. Azt hitték, valami álarcos mókája az, hogy úgy feküdt a folyó kemény jegén, szétloccsant fővel, mintha hívogatná a parton bámulókat: csússzatok hozzám, nézzétek, milyen szép maskarám van!...

A város legszebb sétahelyén, egy üveges fáról, hosszú, kettőre hurkolt spárgán öreg ember lógott. Sipkája bolondul félrecsapva, a szél elég vidáman lóbálta... de dermedt kezei s a nyelve... brrr, valaki, valami elrontotta ezt a farsangot.

(Nyugat, 1933. márc.)

A novella egyik szereplője, A nagymosódából ismert, Kínába indult romantikus forradalmár: Tir fűtő. Ennek vezetésével történik meg a gyári gondnok úr farsangi megviccelése, melyben Gelléri a munkástüntetést ábrázolja. Az igazságos leckét, farsangi komédiát elismerő mély rokonszenv itt is átüt a fantasztikus kereten, a kapitalizmus fantasztikus »temetésén«. A komédia sikertelenségbe, reménytelenségbe fut itt is. A befejező leírás meleg, csillogó képei, és a kifejező jelzők, alliterációk sokasága itt is bizonyítja Gelléri rokonszenvét, meleg emberiségét:

»S a megtépzott csoport aláereszkedett a kihalt bányán: elől a puha hóban halkan haladtak az angyalok; a vérvörös hóhérok közé elkeveredtek a boszorkák, s a fáradt, éhes alakok visszaszállingóztak a hideg, kihült munkaházakba.

(U. o.)

Mégis, a befejezés után úgy érezzük: igazságos, de reménytelen »komédia« a munkástüntetés! Ugyanaz a kispolgári kételkedés, melyet a *Facipő c.* novellából ismerünk. A munkásosztály forradalmi igazságát érző, rokonszenvező, de győzelmi erejében hinni nem tudó kispolgári kételkedés, mely a harc időszakában félreáll a csatásorból, de a győzelem után már hajlandó az új életet építeni. Így érthető, hogy a megleckéztetés után a »tüntető« alázatosan bocsánatot kérnek kiszípolozó gazdájuktól. Kétélű, kétfelé vágó, cinikus pesszimizmus ez: egyrészt az embertelen, kapitalista társadalom felé, de másrészt a jövő reményeit megcsillagató, osztályharcos munkásság felé is!

Hasonlóképpen cinikus pesszimizmusba torkollik az *Egy fillér* antikapitalista vádja, ahol ugyancsak a szereplők kiválasztása és megformálása mutatja a kapitalizmus-ellenes vád erőtlenségét. A novella szereplői olyan öntudatlan munkanélküliek, akik »kakukkmarcis« boldogságra vágnak, arra, hogy megszabaduljanak a kapitalizmus vastörvényeitől, de a polgári társadalom keretén belül.

Ugyanez a keserű, de cinikus pesszimizmusba futó vád, mely a kispolgári létbiztosításban látja a perspektívát, — szólal meg az *Ötven c.* novellában is. Ez a múltfelőli, antikapitalista tiltakozás, s egyben a jövő erői, szépítői felé vágó cinikus mosoly villan meg a *Találkozás száz évvel c.* alkotásában. Itt a szorgalmas méhek társadalmából vett hasonlatában, annak nagyszerű képeiben fejezi ki kiábrándulását a kicsinyesség, emberi zsugoriság honából, a kapitalizmusból, mely eldologiasítja, lealacsonyítja, szembeállítja az embert az emberrel:

»A méhzümmögés emlékeztet a gépek bűgására ; a fejük tompa, mint a dum-dum golyó ; szorgalmuk : kufárok ijedt harácsolása, az ember gyávasága, pénzügyűjtő mohósága.

(Nyugat, 1934. máj.)

Gelléri a beszennyezett, eltorzított kapitalista társadalom embertelen világából a »rousseau-i« magányba menekül, a »rousseau-i« szabadság megtévesztett hazájába. A polgári társadalom »hangyaszorgalma« helyett — mely csak újabb nyomort hozott az emberiségre — a mindenkitől független, szabad, de kolduséletet dicsőíti :

— Nincs énnékem azért panaszzom. Csak éljen a fiam a földön, s ne mondja, az atyám nem hagyott rám semmit. Ha ő olyan hitvány, hogy el bírja venni a száz éves atyjától azt a kis földet, legyen neki . . . De nincs énnékem mégse annyi bajom, mint a fiamnak.

És szétnéz a tájon. Fönn az égen szelid bárányai legelnek : a felhők. A fákon nesztelenül nőnek a gyümölcsök . . .

Száz éve koldus, de mégis szabadabb minden gazdagnál :

Isten kegyelméből élő, igazi bátor emberfajta. Szóródó, hintődő, mint a fenyőfák virágpóra ; csak élni akar, lélegzeni, amíg csak lehet. Nem spekulál fegyverreszvényre, . . . ősidők embere, kései nyom, ritka, édes példány. (U. o.)

De ez a rousseau-i magányhoz hasonló koldusélet természetesen nem jelent háttérfordítást az embernek. Gelléri sosem az emberekből ábrándul ki, hanem az embereket egymással szembeállító kapitalista társadalomból. Ahogy Rousseau Ermenonvilleben tisztalelkű ember és polgár marad, úgy érzi tiszta emberségét a száz éves koldus is.

Említett novellái értékelésénél is láthattuk, hogy Gelléri művészi eszközeit, ábrázoló módszerét lehetetlen mondanivalójától elszakítva vizsgálni! Csak ebben az összefüggésben, csak humanizmusa felől érthetjük meg realizmusát, novellái realista ábrázolású világának irrealitásba, balladai homályba való mosódását, páratlanul tömör stílusának derűs csillogását. Nála a proletárvilág tündéri fátyolba vonása, »opalizálása« nem hamis és regényes rátoldás, nem szirupos poentirozás, hanem annak költői felfedezése, hogy minden nyomor, minden kegyetlen szegénység, szellemi elesettség mélyén meleg emberi kincsek különös csilláma rejtőzik. Ezt a felismerést láttuk a pénz hamisító Kádár, a »megtévedt« Bilaskó vagy a kékfestő Sebesta bemutatásában.

Korának különböző művészeti irányzatait nem ismerte, s így azok kevésbé hatottak művészetére. Figuráit »saját nyelvükön« szólaltatta meg, hogy az élethez minél közelebb álljanak. Jellegzetes, páratlanul tömör stílusa szinte egyedülálló elbeszélő irodalmunkban. Néhány kifejező, tömör képen kelti életre az embereket, az egész természetet, s a természet mozgását pár mondatban érzékeltető hangulatban indul el elbeszéléseinek cselekménye. Realista környezetrajzával, csattanós képei erejével teremt hangulatot mondanivalójához, melyet néha anekdotikusan kikerekít, s hozzá hegyezi megfigyeléseit, mondahivalóját.

A regényíró szélesen ábrázol, lassan ágazódó viszonylatokban. A klasszikus novellista inkább jeleneteket, helyzeteket állít elénk, s csak sejteti az előzményeket leíró pontosságával, s mindjárt a novella cselekményébe visz. Előzményeket tud meg az olvasó, melyek felkeltik várakozását a kifejlés iránt. Gellérinél a cselekmény előkészítése, az alakok bemutatásának előkészítése páratlan felidéző erővel bír. Jelzői, hasonlatai segítségével mindig mondanivalójának megfelelő hangulatot tud teremteni. A szállítóknál c. novella kezdő soraiban is :

»MUNKA NÉLKÜL VOLTAM; egy parkba vetettem magam, ahol álmosan figyeltem a zöld szín játékát a gyepon és a fákon. Mikor tizenegyet harangoztak: igen csinos kisasszony ment keresztül a sétányon, gyöngéden rezzenő mellet: egész részegen néztem utána . . . de a nő lebukott a park túlsó felén, mint a nap ; s bennem megint elsötétedett minden. Ebből a borúból egy trappolva vágató stráfkocsi riasztott fel ; ragyogó aranybarna ló verte rúdja mellett nagy patáit a flaszterhez, a kocsis ingújjban, mintha azzal füttyölne, folyton az ostorát suhogtatta ; körülötte, az ülésbe fogódzva, kiabáló, heccelődő, borral-sörrel szerelkező transzportások álltak.

A fák felé ügettek, majd a járda mellé simultak kocsijukkal és az egyikük ráállt a szerszámok tetejére, látsóvet emelt a szeme elé, mintha a tengert nézné . . . — Ki akar két pengőt keresni? — kiáltotta és én mint valami zöld börtönből, kiugrottam a parkból, s fölhoppantam a stráfkocsira. Alig egyenesedtem föl, aki kiabált, odajött hozzám, s belelmevetett derűsen : — Itt van döfi . . . előbb egyél, hogy el ne dülj . . . aztán kapsz két pengőt . . . kétórai trógerolás . . . »

(1933. Szomjas inasok c. kötetben)

Stílusának tömörsége, rövid, kerek mondatainak szabályos szaggatottsága izgatottságot, feszültséget sugároz, mely mondanivalójából következik. Fojtott izgalom jut kifejezésre Gelléri műveiben: az elnyomottak, kitaszítottak izgalommal teli világa kerekíti mondatait, ez fűti társadalomrajzának atmoszféráját. Gelléri leíró képei általában nem öncélúak; realizmusát nem borítja el az impresszionizmus és szürrealizmus önállósult ornamentikája, jól-lehet esetlegesen nála is találkozzunk ilyen hatással. Kedveli a *megszemélyesítés* alapján alkotott képeket és hasonlatokat, melyek nála általában kifejezőek, de néhol már öncélú stílbravurnak hatnak. A megszemélyesítés régi, bevált módszere a kifejező képkalkotásnak, de a minduntalan megszemélyesítés öncélú játéka. Vizsgáljuk meg Gelléri stílusát egyik kiemelkedő, *Hüvös völgyi nászutasok* c. novellájában ebből a szempontból:

»EGYSZERŰ SZÉL FÚJT. Parasztruhás. Kucsuját alól mezei szag dőlt. Az emberek azt mondták: alkonyodik... a fecskék ilyenkor magasra szálltak, aztán eltűntek és visszajöttek csillaggal a csőrükben. Így lett a ragyogó est...

A bokrok félrehajtott fejfel álltak a néma hegyeken. Az utak kapuja nyitva volt feléjük. És a báva éjjeli lepkék lámpának nézték a csillagokat, s a fényükbe szerettek volna szállni. A mesék törpéi is látszódtak már: ezüst szakállukra zöld fényport hintettek a jánosbogárkák lámpásai. A mécsvirágok fehérek voltak, mint a főpából lett szellemek.

»Az éjszaka, a furcsa kutya, éhesen várta a hangokat.

(Nyugat, 1935. jún.)

A kiinduló, hangulateltető képek valóban kifejezőek. Az első mondatból magyarázólag kiemelni az író a jelzőt: »Egyszerű szél fújt. Parasztruhás». A továbbiakban végig megszemélyesítve írja le a szellőben ringatózó tájat, az alkonyati mozgást: emberi tulajdonságokkal ruházza fel az állatokat, növényeket egyaránt, — az éjszakát pedig furcsa kutyához hasonlítja, mely »éhesen várja a hangokat». A képek viszont lassan-lassan veszítenek kifejező erejükből, s a leírás végén stílbravurnak hat az egész! Az öncélúan halmozott »egynemű» képek túlságosan elvontakká, keresettké válnak! Utolsó novelláinak »befelé forduló», néha már öncélú csiszoltsága, eszmei és tematikai leszűkülése egyesekben azt a félreismerést szülte, hogy Gelléri Andor Endre »megtorpant» a polgári irodalom világában, hogy beletörődött a kapitalista társadalom igájába. (Lásd: Balázs Anna írása, *Irodalmi Újság*, 1953. dec. 5.) Igaz, hogy eszmeileg és tematikailag nagy novelláinak sora lényegében 1936—37-ben lezárul, s így a 40-es kötet nem hoz témában és eszmei mondanivalójában olyan kiemelkedő alkotásokat, s a régebbi, nagy novellák közül csak a *Hamis pénz* kerül be újra. De Gelléri megrendítő vallomásaiból, kortársai visszaemlékezéseiből tudjuk, hogy 1940-ben kezdődő elhallgatása, elnémulása nem rév, nem beletörődés volt! 1940-től már a munkaszolgálat, üldöztetés kálváriáját kellett járnia, s Murai hóhérlégényei, Gyertyánliget s a többi kínzó tábor tettek lakatot írni tollára. 1943-ban írt levele megrendítő vallomás arról, hogy a pusztulás, kínzás óráiban is hitt az emberi és írói felszabadulásban:

»Mondd édes öregem — kérdezgették tőlem — te miért nem írsz regényt? S erre én szelíden ezt feleltem: hogy mikor írtam? Mert ha rongyos az ember s azt mondják neki: menj és öltözködj fel te szegény... a szegény így felel:

— Miből, hogyan? előbb adj rávalót s aztán küldj! Hiszen a regény nemcsak tehetség dolga, nemcsak a lélek erői táplálják, hanem szabadságunk tünderei is: azok a bűvös órák, amikor nincs semmi más dolgunk, mint annak élni, amiért egyedül érdemes, a részeg, boldog, isteni írásért... mindig csak dolgozom valamin, de sohasem azon, amiért élek: hogy annyi kis, villámszerű részlet után felépítsem a magam világát; a regényt... S amint a napokban ezt a sok-sok novellát néztem, arra jöttem rá, hogy a rejtett vágyak láthatatlanul is boldogságra törekednek. Hogy nagy távolságban, de mégis, novelláról novellára haladva valami életregényfélélt szövöttem, ... mégiscsak egy egész történet, attól az írótól, aki szegény ember módjára éveken át gyűjti össze vagyonkáját...

S hogy mi éltet engem mégiscsak? Megmondom: egyszer még, bizony én is író leszek, egészen, reggeltől estig, mert egyszer minden megváltozik körülöttem!

V

Noha Gelléri antikapitalista vádja, elképzelése sokszor romantikus, utopisztikus vagy néha kompromisszumos, — nem felülről, hanem az egészséges, romlatlanlelkű, dolgozó emberek világa felől, mély együttérzéssel, felelősségtudattal kíván halált az ezeréves úri bitangásra.

Ha világnézete nem is forr össze elválaszthatatlanul a jövőt építő forradalmi népmozgalommal, de tiltakozása erősíti a végsőkéig megalázott, tönkretett emberek forradalmi igazságát. Művészi megoldásainak kettőssége, megtorpanása sohasem jelent hűtlenséget, hátatfordítást az új életre képes emberségnek. Erőtlenségében is az igazság tiszta fényére vár, s megrendítő, sokszor tettekre késztető vádja után a felszabadulás, az újjászületés vágya fogja el olvasóit. Humanizmusa itt-ott szűk, s néha korlátolt, munkásábrázolása kispolgári, mégis benne vannak igen lényeges vonásai az igaz humanista harcnak, mely a kapitalizmus és minden osztály-társadalom embertelensége ellen küzd. Gelléri groteszk mesevilágának csillogó színei, akasztófa-humorának derűje mindig magukban hordozzák a kisemmizettek igazságos bosszúját az elnyomó társadalmi rend ellen. Ez a népi bosszú, ez a felelős részvét, humanizmus, a tisztább és jobb élet sóvárgó reménye kapcsolja Gellérit Móricz Zsigmond frói bátorságához, művészi erejéhez. Ellentmondásai ellenére a mi világunk felé mutat, a mi jelenünk és holnapunk igazságát hirdeti.

IRODALOM :

- »Az Est« tehetségpályázatának újabb győztesei (Az Est, 1928. ápr. 4.)
 Új magyar regény közlését kezdi meg vasárnap a Magyar Hirlap. (»A nagymosoda«, Magyar Hirlap, 1930. nov. 14.)
 Gelléri Andor Endre, a Mikszáth Kálmán díj idei nyertese bemutatkozik. (Esti Kurir, 1931. ápr. 9.)
 Zelk Zoltán : Tir Kinába megy... (Népszava, 1931. ápr. 26.)
 Kodolányi János : G. A. E. : A nagymosoda. (Magyarország, 1931. ápr. 29.)
 Bálint György : Gelléri A. E. : A nagymosoda. (Pesti Napló, 1931. jún. 3.)
 A 25 éves »Nyugat« jubileumi estje. (Népszava, 1932. jan. 13.)
 Boldog írók között a Baumgarten-alapítvány idei nyerteseinek kihirdetésénél. (Magyar Hirlap, 1932. jan. 19.)
 Hevesi András : Szomjas inasok. (8 Órai Újság, 1933. márc. 24.)
 Szabó Lőrinc : »Szomjas inasok« — Gelléri A. E. novellái. (Pesti Napló, 1933. ápr. 23.)
 Németh László : Három elbeszélő. (Tanul, 1933.)
 Bresztovszky Ede : Az élet fiatal napjai. (Népszava, 1933. júl. 16.)
 Kosztolányi Dezső : Gelléri Andor Endre. (Nyugat, 1933.)
 Ma este osztják ki a Baumgarten-díjakat. (Az Est, 1934. jan. 19.)
 Halász Gábor : Gelléri Andor Endréről. (Nyugat, 1934.)
 Illés Endre : A Szomjas inasoktól a Hold uccáig. (Nyugat, 1935.)
 Janovics András : Gelléri A. E. : Hold ucca. (Pesti Napló, 1935. ápr. 14.)
 Nagy András : Kikötő — Gelléri A. E. novellái. (Magyarország, 1935. nov. 8.)
 Bálint György : Gelléri A. E. : Kikötő. (Az Est, 1935. nov. 8.)
 Janovics András : Gelléri A. E. : Kikötő. (Pesti Napló, 1935. nov. 8.)
 Bresztovszky Ede : Embertárs. (Népszava, 1935. dec. 22.)
 Kardos László : Gelléri A. E. novellái. (Nyugat, 1936.)
 Vas István : Gelléri A. E. : Kikötő. (Válasz, 1936.)
 K. Havas Géza : Gelléri A. E. : Villám és esti tűz. (Népszava, 1940. márc. 10.)
 Füst Milán : Villám és esti tűz. (Nyugat, 1940.)
 Balázs Anna : Rab lélek. (Irodalmi Újság, 1953. dec. 5.)
 Gelléri Judit : Gelléri Andor Endréről. (Irodalmi Újság, 1953. dec. 19.)
 Gelléri Andor Endre művei.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

ECKHARDT SÁNDOR

A SZENDRŐI HEGEDŐSÉNEK

Eddig már két értékes hozzászólást olvastunk a Stoll Bélától felfedezett »Szendrői hegedős-énekkel« kapcsolatban (Irod. Közl. 1954. 269. és 277.). Szeretnék a magam részéről is néhány megjegyzést tenni a magyar népi éneklésnek erről a régi tanújáról. (Kiadása uo. 1953. 231.)

I.

Előbb a szöveg egyes részeihez fűznék magyarázatokat.

A hegedős arról panaszkodik, hogy mint »kór« fekszik ágyában, sokat jajgat fájdalomában, nyilván fájós lába miatt, ami mankóviselésre kényszeríti. Lábát egy mankóhoz kötözi, másoldalról meg egy embert kér meg, hogy támogassa járásában. Ha jár »farkas módra« vigyarg, vagyis vicсорit a kintől. De:

wagyon olj bȳzodalmam
hogj megh wȳgazýk en labam
Merth gamoýath mankomnak
jgertem zenlh jarkalnak
megh lattýa ha talalom
bȳzon hozza hagýlom

Ez a Szent Farkas nem más, mint az ausztriai Szent Wolfgang, aki 994. okt. 31-én halt meg. Mint Regensburg püspöke nagy szerepet játszott a magyarok megtérítésében, főleg Gizella királynőn keresztül, akinek nevelője volt. Van adat arra is, hogy Gézát ő keresztelte meg. Kultusza a felső-ausztriai Sankt-Wolfgang-apátságából áradt ki Ausztriára és a német birodalomra és különösen a német nyelvű magyar lakosságra. A favágók, ácsok, pásztrok védőszentje. Miséje van az esztergomi székesegyház egyik misekönyvében is és névnapja a Pray-kódex naptárában is szerepel (okt. 31.). Sopron városa 1482-ben pálos monostort alapít Bánfalván, amelyet róla nevez el s a már meglevő Szt. Farkas-kápolna mellé helyez. Sűrűn látogatott búcsújáróhely volt, 1481-ben pápai búcsúengedélyt is kap. Magában Sopronban is volt, mégpedig a Boldogasszony templomban, egy Szt. Farkasnak ajánlott mellékoltár 1439 óta. Amikor a város a templomot a török veszély miatt 1532-ben lebontatta, az ácsok és molnárok kedvenc szentjük oltárát átmentették a Szent Mihály-templomba.¹

Ausztriában igen sok legendás és babonás hiedelem fűződik Szent Farkashoz. Általában a szem- és lábfájósak szokták segítségül hívni.² Igen sok helyen járja az a monda, hogy Wolfgang arra vándorolt és lába nyomát egy-egy kő megőrizte; s több helyen, így Glaningban és Sankt-Wolfgang in Raintalban fájóslábuak zarándokolnak e helyekre és lábukat odaérintik.³

A szendrői hegedős tehát ennek a népi babonának a tanúja, és egyúttal annak, hogy a Szt. Farkas-kultusz az egész magyar földre kiterjedt már a XVI. század első felében.

¹ Vö. Lexikon f. Theol. u. Kirche X. 960. A pálos monostorról Kisbán Emil: *A magyar pálosrend tört.* I. Bp. 1938, 129. Az esztergomi mise említése Radó Polikárpnál: *Nyomatott liturgikus könyveink kézírásos bejegyzései.* O. Sz. Kt. kiadv. XIX. Bp. 1944, 31, 112. A Pray-kódexbeli névnapról ugyanő: *Libri liturgici n. anscripti Bibl. Hung.* Bp. 1947, 39. A soproni Farkas-kultuszról Házy Jenő: *Sopron középk. egyháztört.* 1939, 225. Az adatok összeállítását Bálint Sándor barátomnak köszönhetem.

² Lexikon f. Theol. id. h.

³ Vö. Gugitz, Gustav: *Das Jahr, seine Feste im Volksbrauch Österreichs* II. Wien 1950, 149. Nemeskürty István, aki gyermekkorában hosszabb ideig lakott S.-Wolfgangban, közli velem, hogy maga is szemtanúja volt ennek a népi »gyógymódnak«.

Tudjuk, hogy mankókat most is szokás felaggatni búcsújáróhelyeken. A hegedős azonban mankója »gamóját«, vagyis kampóját készül Szt. Farkashoz hajítani, ha találkozik vele.

Már most érdekes, hogy a középkori legenda szerint Wolfgang készítette volna az első fejszét és fejszéjének elhajításával jelölte ki, hogy hol kell templomot építeni. Ezért is lett az ácsok védőszentje.⁴ Talán nem csalódunk, ha a hegedős szándékában ezeknek a hiedelmeknek tréfás visszatükröződését keressük. A mankó kampóját arra a szentre kell hajítani, aki fejszéje hajításával jelölte ki a temploméptőknek a keresett helyet. A mankó kampója alighanem olyan formájú lehetett, mint a magyar juhászbót, amivel a juhászok nemcsak a birka lábát fogják meg, hanem könyökölnék is rája.⁵

II.

A Szent Farkas mondájának magyar elterjedéséhez talán hozzájárultak a farkasállathoz fűződő ősi magyar hiedelmek is. Szendrey Zsigmond és Ákos szerint van adat rá, hogy a magyarok már a 900. évben farkasra esküdtek,⁶ és neve is olyan apotropikus állatnév, amelyet csak jelzőjével lehetett megjelölni: »farkas« állat. Tehát már neve elárulja a hozzá fűződő névmagiát. Bornemisza Péter pedig megrója a következő népi szokásokat:

»Ha megnőszöl, kést ne küldj ajándékon mátkádnak, mert visszavonók és haragosok leszek. Hazug eb, mit hazudsz? Ha meg esküszöl, hogy verekedők ne legyenek azután, erre tanyitnak az bábák, hogy az leány vagy menyecske, egy pénz vagy fillyért eressen alá az öve megett az pap előtt, és azt mondja: Ezen báránt veszek, és én farkas leszek. Átkozott latrok, hogy nem könyörögtek Istennek, hogy ő tegye az te férjedet olyá mint az bárányt, te kedig miért akarsz farkas lenni az te uradon? Ez-é Isten parancsolatja?

... Ha azelőtt meghóltak gyermekid, immár farkas legyen neve. Ime az keresetséggel is játszódtat az ördög!« (Ördögi Kisértetek 856 b — 857).

Az esküvői babona még ma is él a németeknél, ha nem is egészen úgy, ahogy B. P. elmondja: esküvő után a házba belépve kell a fiatalasszonynak mondania háromszor: »Én vagyok a farkas és te a bárány!«, s akkor ő parancsol a háznál.⁷

Viszont a keresztelési babonára az egykorú magyar családokban lelhetünk jellemző adatokat. Így a szklabonyai Balassa János nagyobbik fiát Farkasnak, a kisebbiket Lászlónak hívták. (A XVI. század első felében éltek.) Bethlen Ferenc, miután első gyermekei, Borbála, György és Miklós elhaltak, utána született fiának a Farkas nevet adta. (Ez a történetíró kancellár, vö. Nagy Iván II. 168.) A Bánffyaknál Zsigmond fia I. Farkas, ennek fia II. Farkas, ennek fia III. Farkas. Szorgos kutatással bizonyára több példára akadnánk.

Bornemisza még ugyanezen a lapon egy ráolvasást is felhoz, ahol szintén szerepel a farkas. A ráolvasás elmarás ellen szolgál, és az analóg mesében Krisztus egy farkasmarta tehenet gyógyított meg:

»Az kit gyűhös eb mart, mondja el ez imádságot: Hogy Krisztus előlálalt egy tehenet, kit gyűhös farkas mart, és azt megkeresztelte, hogy ne ártson neki az marás. Te is parancsoljad nevébe, hogy ne ártson, ennek ártson. Tisztes imádsága az hazug ördögnek«.

A farkas nevének varázsos hatásáról más népeknél is vannak babonás hiedelmek. Így Karadzics Vuk, az újszerb irodalom megteremtőjének (sz. 1787) életrajzából tudjuk, hogy anyja azért adta a Farkas (Vuk) nevet fiának, hogy megvédje a farkas ellen, mert a mezőn dolgozó asszonyoknak sokszor elkapta gyermekét az erdőből kitörő fenevad, s ilyenkor a 'vuk! vuk!' kiáltás óvta meg a kisgyereket.⁸

A magyar pásztorok mindenkor félték a farkastól: sokra tartották bátorságát, vészomjasságát, s ezért hitték, hogy vérenek ivása, májának evése bátorra tesz.⁹ Tetemének minden része varázserővel bír: így a farkas gégecsontját teszik a méhkas nyílásába, hogy a méh jól gyűjtsön; a Néprajzi Múzeumban van farkasfejfőmára kialakított kasnyílás.¹⁰ Farkasfogat is tesznek a kasba, a farkas inát meg rontásra használják.

Bornemisza feljegyzései egyidősek a szendrői hegedősénekekkel, és alig hihető, hogy az azonos név ne lett volna valamiféle keveredés kiindulópontja Szt. Wolfgang és a név-

⁴ Vö. Gugitz id. h.

⁵ Vö. Bérés András: Ethn. 1953, 257; ahol a juhászbót kampójának részletes leírását kapjuk. Szerinte a kampós bót a merinó fajtával együtt, tehát a XV. század óta terjedhetett el a juhászok között.

⁶ Vö. Részletek a készülő magyar babonaszótárból. Ethn. 1940, 322.

⁷ Zeitschr. f. Volksk. I. 183.

⁸ Melich János szíves közlése.

⁹ Szendrey id. h.

¹⁰ Vö. Györfly István, Ethn. 1932, 82. A farkastetem varázsserejéről vö. még Handwb. d. Deutschen Aberglauben: Wolf.

mágia klasszikus példáját nyújtó farkasállat között a hegedős hiedelmében, hiszen ő maga is »farkas módra vigyárog«, hogy elijessze az embereket.¹¹

III.

A nyomorék hegedős különös átkokat szór a rajta mulatókra.

*Nekyk en' azth jgeröm
zekyk papýros legyön
tetekön köröm merögh kellýön
hayök hegyefwl legyön*

*Talpok fyketwllýenek
könyökben wakok legýenek
kenýerök has lewel legýön
Jtallýok pýros bozza legýön*

Majd újra a népi énekeseket jellemző ismétléssel:

*Papýros zekön wllýenek ...
engöm wgý newelfenek ...*

Szerintünk itt egy olyan népi tréfával van dolgunk, amely a nemzetközi folklórban mindenütt elterjedt. A sokszor hosszú litániává nyúló átoksorozatra a magyar régiségből még egy példát tudunk idézni. Ez egy Kékkőről előkerült kéziratban fordul elő, s mivel a kézirat egyes darabjai gróf Balassa Bálint nevét mutatják a versfőkben (1626–1687), ezt is Átok címen Toldy Ferenc a gróf szerzeményeként közölte és rokonaival való viszályához fűzte.

Pedig szerintünk ennek a verselménynek nincs élményszerű háttere: nem egyéb ez, mint valami latinos műveltségű deák variációja a már régóta, mint látjuk, a hegedősök száján is élő népies műfajnak.¹² A kékkői kézirat azonban nem fordítja ki paródiává az átkokat, vagyis nem bolondos ötleteket használ, hanem túlzásokat, amelyek azonban tömegükben épp oly groteszk benyomást tesznek, mint a hegedős mulatságosnak szánt átkai:

*Iszonyú genyedség nyúzza le körmödet,
Keserves fájdalom gyötörje szívedet,
Vér, hólyag és csipa ellepje szemedet
S ne kívánja senki látni rút színedet ...*

*Letörjék derekad, lábaid fájjanak,
Egyszersmind sok helyen a férgek rájjanak,
Mindenféle csípő állatok marjanak,
Hogy vataki meglát, mondhasa: jaj annak! stb.*

Természetesen a vers szerzésénél közrejátszott Mózes ötödik könyvének átokfejezete is (XXVIII.), melyből Szkhárosi Horvát András híres énekét *Az átokról* szerezte. A Balassa-családban nagy hatást kelthetett Szkhárosi éneke, mert Balassa András bibliájának a megfelelő helyén (212. l.), egykorú kéz beírta: »Az athok Eneket Jnnen zerzettek«. De míg Szkhárosi éneke első részében a mózesi könyv-hűséges parafrázisa, a gróf Balassa Bálint neve alatt ismert ének csak egyes szakaszaiban emlékeztet az ótestamentomi szövegre (Dézsi kiadásában a 399. lapon a 3., 4., 6. szakasz, a 401. lapon a 4. szakasz). A legtöbb helyen a groteszk hatásig megy el átkaiban a vers szerzője, ki még mitológiai elemeket is kever hozzá.

S kinek nincs a fülében Faludi Ferenc *Útravalója*:

*Minden lova rugjon fel,
A rúdszege hulljon el,
Repedjen a gyeplő szíj,
Pincetokja folyjon ki.*

¹¹ A troyesi Szent Farkas (Saint Loup), aki legendája szerint Attilát térítette vissza útjából, szintén gyógyító hírből állt a XVII. századig, de ereklýeihez az epileptikusok zárandókoltak, vö. *Acta Sanctorum* jul. 29., 68. l.

¹² Kiadta Toldy F.: *A magyar költészet kézikönyve* I. köt. és Dézsi Lajos: *Balassa Bálint minden munkái* 398 (jegyzet 769. l.). A kékkői kézirat eredetije elveszett.

A forgószél kergesse,
Záporosó vezesse,
Igen finom ember volt,
Jó hogy tőlünk elpatkolt!

Ami arra vall, hogy Faludi fülében is duruzsoltak a népi énekek tréfás átokformulái. Átkozódó nótákat ma is lehet hallani a nép között. Kedves győrsági nótafánk énekelte a következőket (Csete Róza, 51 éves):

Nem átkozlak rózsám, nem szokásom,
Csak a mosdóvized vérré váljon,
Törölköző kendőd lobot hányjon,
A te szíved az enyémér' mindig fájjon.

Nem átkozlak rózsám, nem szokásom,
Kilenc esztendeig nyomd az ágyod,
Kilenc szekér tiszta buzaszalma
Rohadjon el kis angyalom az ágyadba!

Ugyanezt a nótát némi változattal jegyezte fel Szatmár megyében Szendrőy Zsigmond (Ethn. 1927, 248):

Nem átkozlak, rózsám, nem szokásom:
De a mosdó vized vérré váljon,
Törölköző kendőd lángot hányjon,
A nyavalya holtig törjön-rázzon!

Száradj szikkadj, lohadj, dagadj,
Ahol most ülsz, rózsám, odaragadj!

Ugyancsak győrsági a következő:

Édes rózsám add oda a kezedet,
Hadd olvassak le sok számos éveket.
Három évig és harminchat hónapig
Nyomjad babám gyászos ágyad fenekét.

Kilenc orvos orvosságát használjad,
Boldogságod soha főt ne találjad,
Se ég se föld be ne vegyen gyomrába,
Vessen ki a sírod baloldaldára.

Közömbös, hogy az átkok változnak egyik esetről a másikra: a lényeges az, hogy az átkok sorozatosak legyenek s minél jobban túllépjék a valószínűség határát, s ezzel has-sanak, nevetésre bírják a hallgatót.¹³

A Balassa-féle »csípő állatokkal« a szendrői hegedősnek is sok baja van, mert rész-letesen elmondja, hogy vadászik ágyában és tördeli le hat lábukat. Nem legyenek lehettek ezek, mint a magyarázók gondolják, hanem a jól ismert lapos ágyi férgek.

Érdemes még a »krónika« szónál is megállnunk. Miután lovát elvesztette, minden bizalma Krisztuson kívül »krónikájában«, a sok »urakban és bizott barátaiban« van:

býzodalmmam krýstwsban
az wtan kronýkamban...

Ez a krónika szerintem csakis magára az énekekre vonatkozhatik, és arra vall, hogy a szónak ebben a korban egyszerűen »ének, vers« értelme is van. Így kell tehát értelmeznünk Rimay Jánosnak is egy helyét, ahol Balassi Ferenc haláláról verselve így ír:¹⁴

Ir Cronikám többet másfutt had modgyáról,
Abban emlekezem bőveb haláláról,
Es lokakkal edgyút érdemlet dolgárót...

¹³ Domonkos Sámuel szíves közlése szerint a román népköltésben is gyakoriak az ilyen átkozódó énekek; a Gr. Tocilescu és a Teodorescu-féle népköltési gyűjteményekben számos példát találunk rá.

A népdalok átkai különben erősen emlékeztetnek a népballadák tragikus hangú átkozódásaira (vö. Fehér László, Kádár Kata stb.). Lehet, hogy ezekből is merítették a nép énekesei.

¹⁴ A bécsi első Balassi-kiadás 84. lapja szerint.

Ezt Phoebus mondja, tehát a költők istene, s a »krónika« szó nyilván csak a megemlékezés formájának, a költészetnek megjelölője lehet. De még ha Rimaynak szándékában lett volna is egy másik költeményt írni Balassi Ferenc hősi haláláról, a szó akkor is verses krónikát jelent, mint Tinódi nyelvén. A szendrői hegedős nyelvén pedig saját bajainak megéneklését, ami nem éppen hősi ének vagy történelem.¹⁵

IV.

S ezzel eljutottunk a legérdekesebb kérdéshez, a hegedősének műfaji problémájához. Mit vall erről ez a régi, az 1540-es évek táján keletkezett ének?

A felfedező Stoll Béla megállapította már, hogy ez a vers: »annak a mulattató, nevetető műfajnak legkorábbi képviselője, amely a század vége felé Moldovai Mihály, Hegedűs Márton és egy Névtelen énekében jelentkezik.«¹⁶

Itt tehát egy igen elevenen élő műfajjal van dolgunk. Sőt tovább mehetünk: egy nemzetközi műfajjal, amely a középkorra megy vissza, s amelynek meglepő analógiáit a francia irodalomban is megtaláljuk.

A francia középkori jocularok, a zsonglőrök igen sokoldalú mulattatói voltak a népnek, de főleg az uraknak. Bűvészkedtek, kuruzsoltak, akrobata mutatványokkal álltak elő és énekeltek saját és mások szerzeményeit, s itt nem volt határ: műsorukon ott szerepeltek a szentek verses történetei, erkölcsi oktatások, hősi eposzok, verses regények, fabliau-k, vagyis mulatságos novellaszerű versek, amilyeneket nálunk prózai formában a népköltés gyűjtői nagy számban szedtek össze a nép között stb., stb.¹⁷ És végül:

»Maradtak ránk afféle vallomások vagy panaszok is... ahol a költő elmondván bajait, minden takargatás nélkül igyekszik szánalmat keltetni közönségében és alamizsnát csikarni ki belőle. A legérdekesebb példák erre Colin Muset és Rutebeuf.«¹⁸

Ez az a műfaj, amely bennünket most érdekel. Van olyan francia vers, ahol két utcai énekes vetélkedik abban, melyik különb a másikkal, és mialatt egymást szidalmaikkal elhalmozák, mindegyik eldicsekszik tudományával (*Des deux bordeors ribauz*),¹⁹ s így megkapjuk a jocularok egész műsorát, tudományuk teljes példatárát. Van olyan köztűk, aki elpanaszolja, hogy nem tud megélni, mert versenytársai szemtelenek, követelőzők, veszedelmesek, pedig hajdan nem kellett koldulni, leültették az énekest az asztalhoz, ellátták minden jóval (*Honteux ménestrel*). Név szerint ismerjük Colin Muset-t, aki egyik énekében elmondja, hogy ha üres táskával tér haza, felesége felháborodva fogadja és átkozza sorsát, amiért hozzámert. De ha dagadt zsákkal tér meg, nevető arcok fogadják, fia itatni viszi lovát, lánya két kappant öl le, másik lánya fésűt hoz, s akkor igazi úr odaháza. Mindezekben az esetekben nyilvánvaló, hogy az egyéni élet feltáráának célja az, hogy a hallgatóközönség megkönyörüljön az énekesen és kinyissa erszényét.

Igy alakul ki a jocularok gazdag műsorában az egyéni költészet, mert bajaik feltárása a kenyérkeresetnek egyik módja lesz. Szerintünk azonban első fokon nem a könyörületkeltés a cél, hanem a mulattatás, mert a lenézett jocular panaszja is derűtséget kelt a magasabb osztályokhoz tartozókban, nemes urakban vagy polgároknak. Már magán azon, hogy a lantos panaszkodni kezd, közönsége mulat, akármilyen szánalmas dolgokat mond is el magáról. Betekint az énekes magánéletébe, nyomorába, érzi fölényét, élvezi saját jólétét és mulatsága jutalmául, esetleg könyörületből is hajlandó kinyitni erszényét és odadobni

¹⁵ Pais Dezső mai nyelvre pontosan átírta az egész verset Irt. Közl. 1954, 282. Csak egyik helyével nem értek egyet. A beteg ló sorsáról mondja az énekes: »előlem fel odalt ky chwza to mellet ebeketh halaza«. Szerinte ez: »előlem félrecsúszva eltűnt s a tő mellett az ebeket táplálja«. A helyes értelmezés közelebb áll a szöveghez: »előlem félrecsúszva elbukott és a tő mellett ebeket kezdett halászni«. Ne lepjen meg minket az ebeket halászó dögölt ló képe: az egész költemény furcsa ötleteivel akar nevetetni, mint alább a burlesk atokformában. A lovon úgy csüngöttek az ebek, mint a halak a horgon.

¹⁶ Stoll a Századok-ra utal, ahol Szilárdy Aron ezeket új helyesírással és sok rossz olvasattal kiadta (1882, 34–37.). De kettejüket, a névtelen és a Moldovai Mihály énekét az Egyet. Ktár egyik colligatuma őrizte meg, ahonnan Dézsi Lajos betűhíven újra kiadta Irt. Közl. 1918, 196–198. Sajnos, Dézsi kiadása is hemzseg a tévedésektől. Általában felül pontos é-vel jelöli a nyilvánvaló i' hangot, s így egész közleménye hibás. Ezenfelül nyilvánvaló, hogy a versek leírója is csak másolt s másolatába is számos hiba csúszott be. Az egész új kiadásra szorul, hiszen pl. ez a két sor, amely Dézsi közlésében így fest: »Ha akaria, efék vagi alufék, ha fel kelés, ugja csak vaj ufék, awal bizoni igen kiczint hékék, a valóságban így van: »Ha akaria efék vagi alufék, ha fel kelis, ugjan csak vajušik, awal bizoni igen kiczint hízik«. Dézsi nem ismerte fel a 'vajušik' a. m. 'kínlódik' igét, mint ahogy a 'szekernye' a. m. 'cipő' nála fekerenie'.

Az írás sokszor igen nehezen olvasható, de v. sz. ugyanazon kéztől származik, mint a címlapon a gondos betűkkel és lassú ductussal leírt Stephanus Szenpeterj és Matteus Azalay nevek, akik a könyv tulajdonosai voltak egy időben. Ugyanettől a kéztől van bemásolva a Banfihunyadi Mogyoró Benedeknek írása is a mirigyhalálról és az esküvőre hívó formula ugyanebbe a colligatumba.

¹⁷ Ld. mindezekről és a továbbiakban is E. Faral: *Les jongleurs en France*, Paris, 1910.

¹⁸ Faral, id. m. 215.

¹⁹ Montaiglon: *Recueil de fabliaux des XIIIe et XIVe siècles*, I. I.

azt a fillért vagy dénárt, amit a vándorénekes elvár tőle. A francia urak pedig az egész közép-koron át köpenygeket és lovakat ajándékoztak a jó énekeseknek, és bőkezűségükben sokszor a pazarlásig mentek.²⁰ Mert a valamire való vándorénekes lovon járt, mint Colin Muset, aki amikor tele erszénnyel, zsákkal tér haza, örömmel látja, hogy fia viszi itatni lovát és lenyergeli:

*Mon garçon va abuvrer
Mon cheval et conreer ...*²¹

Minden joculator utazott, az utakat róttá, ez hozzátartozott a mesterséghez.²² »Keresve a jóindulatú vendégszeretetet, rója az utakat, kastélyról kastélyra jár, dicsekszik tehetségével és igyekszik azt bemutatni. Többnyire jól fogadják, hiszen híreket és vidámságot hoz magával. Ő a futó világosság, amely egy percre bemelegíti a kastélyok urainak és a báróknak egyhangú életét». A főurak szívesen ültetik asztalukhoz: hegédülnek, fuvoláznak vagy táncolnak.

Legkiválóbb és egyúttal a legtipikusabb köztük Villon őse, Rutebeuf, Szt. Lajos kortársa és pártfogoltja (XIII. század). Az irodalomtörténet számba veszi mindenféle szerzeményét, amelyek közt ott szerepel a rendelésre készült Magyarországi Szt. Erzsébet élete, a Sorbonne és a kolduló rendek közti harcra vonatkozó satírák, ahol Sorbonne bajnoka, Guillaume de Saint-Amour mellett áll síkra, egy gyógyfüvet áruló kuruzsló számára írt halandzsaszerű monológ, a lelkét egy püspökségért az ördögnek eladó klerikus Theophilus miraculuma, a *Faustbuch* őse stb. De mégis a legérdekesebb ebben az igen bő termésben énekeinek az a sorozata, ahol saját nyomorát adja elő. Legtöbbször panaszkodik feleségére, aki öreg és rakásra szüli a gyerekeket, és a pénztelensége miatt lakását átjáró hidegre: a lakásban már nincs egy tusko, amivel tüzet lehetne gyújtani. Két versében bevallja, hogy bizonyos mértékig saját könnyelműsége okozta nyomorúságát, mert szereti a kockajátékot és társai az utolsó garast is elszedték tőle. Különféle egyéb csapások is érik.

*Or à d'enfant geü ma fame ;
Mon cheval a brisié la jame
A une lice.*²³

(Feleségem gyermekágyban feküdt; lovam eltörte a lábát egy kerítésnek menvén.) S hogy a párhuzam még teljesebb legyen a szendrői énekessel, idézzük ugyanebből a versből azt a szakaszt, ahol Rutebeuf magát Jóbbhoz hasonlítja — mint magyar »szak-társai» — és elmondja, hogy kiütötte az egyik szemét:

*Dieüs m'a fet compaignon a Job,
Qu'il m'a tolü a un seul cop
Quantes j'avoie.
De l'ueil destre, dont mieux vëoie,
Ne voi je pas aler la voie
Ne moi conduire.
A ci dolor dolente et dure,
Qu'a miedi m'est nuiz obscure
De celui oeil.*

(Isten Jóbb társává tett, mert egyszerre elvett tőlem mindent, amim volt. Jobb szememmel, mellyel jobban láttam, nem látom az utat, ha járok és nem tudom magam irányítani. Fájdalmas és kemény gyötrelme, hogy dében is sötét éjszaka ül ezen a szememen.)

Majd hosszasan elmélkedik a hűtlen barátokon; végül is a derék emberekhez fordul, akik tudják az illetet, bőkezűek és ellátták őt addig is. A szívtelen embereket Orri mesterhez, vagyis Párizs pócegödör- és szeméttakarítójához küldi, — egész panaszát pedig a király öccséhez, Poitiers grófjához, aki tudni fogja, mit kíván az, aki ilyen módon lamentál.

A komoly hang ellenére is ügyes-bajos dolgait oly tömördek reális részlettel adja elő a híres joculator, hogy a címzett bizonyosan nevetett rajta. Mäskülönben mi értelme volna annak, hogy verse szedje milyen milyen öreg a felesége (meg is mondja: ötven éves) nem kell félnie attól, hogy felszarvazza, milyen csúnya, sovány és »száraz». A betlehemi jászol óta nem volt ilyen lakodalom! (*Le Mariage Rutebeuf*). És ha a vértanúkat megsütötték, megkövezték vagy kőpadra vonták is, kínjuk hamar véget ért, míg az övé egész életre szól.

²⁰ Vö. Faral, id. m. 121: On leur donnait des chevaux, des vêtements, des objets précieux. Quant à l'or et l'argent, il paraît bien qu'on n'en distribuait que lorsque la provision des manteaux, des cottes et des pelisses était épuisée.

²¹ Bédier kiad. 24. 1. »Sire cuens, j'ai vielé» kezdetű ének.

²² Faral, id. m. 96.

²³ La complainte Rutebeuf; Harry Lucas-kiad. 82.

Keserű humor, de mégis elérhette célját : mulattak rajta, márpedig a nevető ember könnyebben nyitja ki erszénye száját.

V.

Ez az a műfaj, amelynek a szendrői hegedősének legrégebb magyar példája. Persze naivság lenne bármilyen egyenes kapcsolatot keresni a Szt. Lajos-korabeli francia zsonglőrök és a XVI. századi magyar vándorénekes között.

De egy valószínű: a hasonló körülmények között élő joculatorok hasonló céllal hasonló énekeket szereztek. A névtelen magyar énekes lovon járt, mint Rutebeuf és mivel lova megdöglött, szereznie kellett egy másikat, s ezt várja énekétől, — ami tanúsítja, hogy a magyar urak is ajándékoztak olykor egy-egy lovat a vándorénekeseknek, akár a franciák. De ami a legfontosabb ; magyar földön is megvolt az a műfaj, amelyben a vándorénekes saját rovására mulattatja a vendéglátó gazdát : szóval nálunk is élt a vándorénekesek közt az egyéni élményen alapuló költésnek az a formája, amely a franciáknál Rutebeuf híres verseihez vezetett.

De még az sem lehetetlen, hogy úgy mint a trufa- vagy meseirodalomban, itt is valami nemzetközi műfajtypussal állunk szemben. Itt elsősorban a vágáns költésre gondolok, amely nálunk is élt, és amelynek visszhangja mai népdalainkban is felcseng.²⁴

Kevészet ismerünk ma ebből a nemzetközi latin költésből, de ebben a kevésben is akad, ami arra vall, hogy a vágánsok közt is élt az az egyéni sorsra panaszkodó műfaj. Van pl. egy olyan darab a XIII—XIV. századból ránk maradt kéziratokban, ahol a vándor klerikus nyomorúságát mondja el : nincs ruhája, rettentően fázik s ezért nem tud tanulni. Kéri tehát hallgatóit, hogy Szt. Márton módjára adjanak neki valami meleg öltözetet :

1. *Exul ego clericus ad laborem natus
tribulor multotiens paupertati datus.*
2. *Litterarum studiis vellem insudare,
nisi quod inopia cogit me cessare.*
3. *Ille meus tenuis nimis est amictus
sepe frigus patior calore relictus.*
4. *Interesse laudibus non possum divinis,
nec misse ne vespere, dum cantetur finis.*
5. *Decus N. dum sitis insigne,
postulo suffragia de vobis iam digne.*
6. *Ergo mentem capite similem Martini :
vestibus induite corpus peregrini,*
7. *Ut vos Deus transferat ad regna polorum !
ibi dona conferunt vobis beatorum !*²⁵

Ez a vágáns latinság könnyen közvetíthette hozzánk a nyugati joculatorok egyéni panaszokat éneklő műfaját. Bár ha meggondoljuk, hogy Árpád-kori énekesünk közt voltak a Szent Lázár szegényei, akik koldulva énekeltek, — ősi magyar gyökerei is lehettek ennek a lamentáló műfajnak,²⁶ mert a hősi énekek mellett bizonyára saját panaszait is elmondták ezek a vándorénekesek, akik a krónika tanúsága szerint az urak asztaláról éltek.

VI.

A műfaj tovább él, és a század végéig még három példája bukkant elő már régebben kéziratot feljegyzésekből. Ezek is meglepő egyezéseket mutatnak nyugati rokonaikkal. Annak a névtelen hegedősnek az éneke, ahol a dátum is kikerül (1587) a záróstrófából, afféle dialektikus termék, ahol az énekes irigykedve rajzolja meg a jól öltözött, meleg szobában fűtőző, sok lével és hurkával hasát-töltőgető, boroskancsóját hasonfekve üritő társa arcképét, aki neki semmit sem ad, s ezzel szembeállítja saját nyomorúságát :

²⁴ Vö. Szabolcsi Bence, Kodály-émlékkönyv 743. A vágánsokról vö. még Kardos Tibor : *Deák-műveltség és a magyar renaissance*. Századok 1939, és Turóczi-Trostler J. *Az Archipeta és magyar rokonai* Irt. Közl. 1953, 97. Balassi Bálint is írt vágáns ének dallamára: *Vir monachus in mense maii...*

²⁵ *Carmina Burana*. A. Hilka—Otto Schumann kiad. Heidelberg. 1941, I. 2. 129. sz., 214. I.

²⁶ *Scriptores Rer. Hung.* I. 294.

»El tauozal tőlem io barátfagh, nekem nincz iam hanem nagy boßufagh, ez hideg töl csak nagj nyomorufagh.²⁷

Úgy hangzik ez, mint Rutebeuf híres panasza a hűtlen barátok ellen.

A költemény első részéhez idézzük Villon versét, a híres *Contredit de Franc-Gontier*-t, ahol Villon egy lyukon át nézi a szeretőjével meleg szobában mulató kövér kanonokot, szembeállítva vele a szegény pásztorlegényt, aki csak a bokor alatt ölelgeti sovány koszt mellett kedvesét; a második rész pedig megint Rutebeuf-öt juttatja eszünkbe, aki a jocularok között a legtöbbet panaszkodott a hideg miatt.

Moldvai Mihály bolondosan dicsekvő énekében pedig úgy festi »vígán« nyomorúságát, hogy ne vessenek rajta. Elmondja: ha az urak felhívják udvarokba, hogy énekeljen nekik nagy vígan, háta igen gyakran viszket, megverik, »cseberrúdon kivetik«. Émlegeti hévségét, szomjúságát, de csak vizes bort kap, sósvizet, retket, káposzta levét. Ő is kronikát mond el: »sok országot elől hozok, melyekről imígyen szólok... «S következnak különféle kalandjai, hogy rabolták ki, hogy kellett otthagynia sárga csizmáját: »útnak eresztém lovamat, lovam ragada magamot, csaknem szakasztá nyakamat«. De lovát Szatmáron ellopják saját szemeláttára.

*Akadék jó barátimhoz, hazug házsártos Lukácshoz,
Az ifju vándor Jánoshoz, hát jól tudnak az lopáshoz!*

*Költségem elfogyott vala, kártyára vesztettem vala,
az csaplárnak adósságban ruhámot vetém nyakában...*

Ugyanazok a nyomorúságok és balesetek, amikhez hasonlók Rutebeuf-fel és a szendrői énekessel is megestek és a vándorénekesek közös sorsához tartoztak. De a magyar énekes vígságot színel a sok nyomorúsághoz, a népi bohémélet önarcképe bizonyára csak így hozott a konyhára.

A harmadik ének, a Hegedűs Mártoné,²⁸ áll a legközelebb azokhoz a vágáns énekekhez, amelyek a kóbor kocsmázó diákok boldog életéről számolnak be nagy dicsekvéssel:

*Vagyon nekem két tolvajom, az torkom, hasam,
Ezek fosztnak, hogy magamat ne ruházhassam,
Ezek vesztnak, hogy magamot ne jobbithassam.*

*Soha semmit gyermekemre én nem gondolok,
Ez világon csak vándorlok, ahol szolgálok,
Kecske módra gyakran ganéjt tej után adok.*

A gazdára morog, a vendéggel összevész. Köppent, pillog, köhécsel, de nem fogadja meg a jó tanácsot, és maga csodálja, hogy az Isten ilyen nagy latrot megtúr a földön:

*Oh nagy Isten, miért tartasz ilyen nagy latrot,
Tudom, azért mert azt várod, hogy megtanítsad:
Csak heában beszédeket én reám költesz.*

*Nincs ez földön sem az égen oly prédikátor,
Ki én bennem jót tehessen, ám szóljon bátor,
Tudom, azzal az sem gondol, ki ilyen lator.*

Ez a cinikus, szabados hang üti meg fülünket a francia *Ely zsonglőr* vallomásában, aki ugyanígy eldicsekszik avval, hogy minden gondjuk az evés-ivás, semmi kedvük nincs a munkához; reggel sokáig hevernek az ágyban. Játék, nevetés főfoglalkozásuk, és ha pénzre nem vágnak is, a fő, hogy enni-alójuk legyen. Egy ebédre többet költenek, mint amit egy hónapban keresnek.²⁹

És ez az eszem-iszomélet a vágánsok énekeiben is tükrözik:

*In taberna quando sumus,
non curamus quid sit humus,
sed ad ludum properamus,
cui semper insudamus...*

²⁷ Dézsinél: hidegteol, ami csak szövegtromlás lehet.

²⁸ Vö. Századok 1882, 39. Valkai András Bánkbanja British Museumi példányának utolsó levelén olvasható.

²⁹ *Le jongleur d'Ely*; Farinál id. m. 149.

*Quidam ludunt, quidam bibunt,
quidam indiscrete vivunt.
Sed in ludo qui morantur,
ex his quidam denudantur :
quidam ibi vestiuntur
quidam saccis induuntur ...* ³⁰

Moldovai Mihály is ilyenféle életet élt. És Moldovai barátja, a »házsártos«, vagyis a kockavető Lukács és a kockajátékban tönkrement Rutebeuf erkölcsseiben találkozik azzal a kóbor diákkal, aki így éneklí meg életmódját :

*Ordo noster prohibet
semper malutinas ;
sed statim cum surgimus
querimus pruinas.*

*Illuc ferri facimus
vinum et gallinas,
nil hic expavescimus
praeter H a s h a r d i minas ...* ³¹

Az ének azzal zárul, hogy a szegénység miatt senki se vágjon szomorú képet ; a reménységet táplálja magában,

*nam post grande malum
sors sequitur gaudentis.*

*

Francia földön tovább él és fejlődik a jocularok hol panaszos, hol dicsekvő, hetyke, gondtalan bohém hangot megütő élmény-költészete, amelyben a nyomorúság és züllött élet feltárása a közönség mulattatását és az erszény megtöltését célozza. Rutebeuf panaszaitól egyenes az út — Eustache Deschamps-on át — Villonhoz, aki nagy költői tehetségét juttatta érvényre ebben a nembn. Ő is csak egy nagystílű fintonító, hazudozó, csipkedő zsonglőr, afféle Finta, Hamzou és Csiper egy személyben, ³² aki deák vagy úri közönsége számára írta parodikus végrendeleteit, ahol legbelsőbb életét tárta fel közönsége mulattatására. Bámulója és kiadója, Marot Kelemen tőle tanulja komázó, évődő stílusát és végeredményben La Fontaine is, aki, mint Marot legtehetségesebb tanítványa, úgy érvényesíti bájos egyéniségét állatmeséin át, akár szerény és megvetett jocular-ősei.

A mi fejletlen irodalmi életünkben a hegedősök nem emelkedtek ki szerényebb életkeretükből. Egyéni panaszai stílusát legfeljebb a kuruckori szegénylegény-énekekben fedezhetjük fel, de ezek már nem urak és polgárok erszényeinek megnyitására készültek. Míg a hegedősök az uraknak komédiáztak, ők egymást ugratták, egymásnak öntötték ki szívüket. A XVII. században a hegedősök mulattató szerepét csupán a lakodalmas énekeken át tudjuk tovább kísérni, de ezekben már nem saját bajaikat mondják el, nem önmagukat csúfolják, hanem a lakodalmi népséget, különösen a mesterembereket, szűcsöket, vargákat, csizmadiaikat, mészárosokat.

Aztán nyomuk vész.

³⁰ Carmina burana. Bibl. d. liter. Vereins in Stuttgart. XVI. 1847 ; 175 sz., 235. l.

³¹ U. o. De vagorum ordine. 193. sz. 252. l.

³² Árpád-kori jocularornevek, amelyek értelmét Pais Dezső fejtette meg a Kodály-emlékkönyvben.

NÉHÁNY ADAT BALASSI BÁLINT ÉLETÉHEZ ÉS MŰVEIHEZ

1. Eckhardt Sándor széleskörű kutatásai után az első magyar költő életéről újat mondani már alig lehet. Mégis a levéltárakban itt-ott akadnak még morzsák, amelyek az eddigi kutatások eredményét némileg kiegészítik. Így pl. Eckhardt említi, hogy Balassit 1575-ben az erdélyiek, Hagymássy Kristóf kővári katonái elfogták, amely tényről Istvánffy is megemlékszik.¹ Istvánffy leveleiből a vonatkozó részeket Eckhardt ismeri, ámde figyelmét elkerülte Istvánffy 1575. július 31-én Bécsben kelt és a körmendi levéltárban megvolt levelének következő része:

»Passa Budensis scribit archiduci, esse in suis manibus captivum filium Joannis Balassa per Transilvanos ei missum, si est credibile, quod hactenus credere vix potui«.

Nem tudjuk ellenőrizni, hogy a budai pasa valóban írt-e efféle Ernő főhercegnek, de ha tényleg ezt írta, akkor hazudott. Istvánffynak tehát igaza volt, mikor azt írta, hogy ezt a híresztelést alig lehet elhinni, mert Hagymássy Balassi Bálintot a töröknek nem adta ki, hanem szabadon eresztette.

2. 1588 tavaszán Eckhardt szerint Bálintot kinevezték Érsekújvárra hadnagynak, ahol kapitánya és főnöke Samaria de Specia Casa lett, akivel Bálint csakhamar összeveszett és Érsekújvárról távoznia kellett.² Úgy látszik Balassi ebben és más ügyben 1588. január vége felé vagy február legelején Ernő főherceghez supplicatiót adott be, mert 1588. február 16-án a főherceg nevében Balassihoz végzést intéznek, mely eredetiben a következőképpen hangzik:

»Serenissimus archidux Austriae Ernestus, dominus noster clementissimus magnifico Valentino Balassa ad suam supplicationem benigne respondendum esse censuit: Suam nimirum serenitatem ne nunc quidem videre, qua ratione commoda eius postulationibus hoc tempore posset satisfieri.

De officialatu enim Zeolesiensis cameram, ad quam id negotium necessario erectum fuisset, nondum deliberasse nec proposuisse, hinc suam serenitatem quoque nihil certi promittere ac statuere posse.

Eandem fere rationem esse stipendiorum equestrium in Vywar. Eos enim, qui iam quidem expensae ibidem meruissent aegerrime laturos, si aliquot equites praeter legitimam causam ipsis adimerentur ac alii cuiuspiam assignarentur. Praeterea hoc etiam considerandum occurrere, ipsum Balassam tali facto multum odii ac malevolentiae sibi procul dubio hinc inde apud milites Vyvarienses, et eos quidem veteranos constaturum esse. Quapropter suam serenitatem illam benigne exhortandum ducere, ut eousque aequo ac patienti animo subsistat, donec lustratio confiniorum regni iam instans suscepta fuerit. Tunc quidem dominis commissariis iniunctum iri, ut omnem animum ad eius promotionem, quantum res et status Vyvariensis vel alterius alicuius loci passurus sit, sedulo intendant ac suam serenitatem referant. Quos quidem commissarios ipsemet etiam postmodo adire ac monere poterit.

De reliquo suam serenitatem illi benigna gratia propensam esse.

Viennae 16 february 88.

Kívül más írással: Supplicationes Valentini Balasa, Petev et aliorum, quos ex aula ad commissarios direxerunt. — Nichil.

Pro commissariis.

A körmendi levéltárban levő ezen végzésben tehát Balassával tudatják, hogy a főherceg most sem látja, hogy kéréseit milyen megfelelő módon tudná kielégíteni.

A második bekezdésben szó van egy szőlősi officialátusról, azonban közelebbi megjelölés nélkül ma már azt sem lehet eldönteni, hogy itt melyik Szőlős tisztségéről van szó, mert Szőlős nevű helységek Nógrád, Bars és Nyitra vármegyékben is valának. E szőlősi tisztség ügyében a döntés úgy látszik a magyar (vagy szepesi) kamara kezében volt, ez azonban ez ügyben ekkor még sem nem tanácskozott, vagy döntött, sem előterjesztést nem tett, így tehát a főherceg sem biztosat ígérni, sem rendelkezni nem tudott.

A leirat harmadik bekezdése az érsekújvári lovas zsoldosok valami előttünk ismeretlen ügyét említi, amelyből kifolyólag az érsekújvári katonák és veteránok részéről Balassát sok

¹ Eckhardt Sándor: *Az ismeretlen Balassi Bálint*. Bp. 1943. 58—59. és 235. l.

² Eckhardt: *I. m.*, 163. l.

gyűlölet és rosszindulat érte, felhívja tehát a főherceg, hogy várja meg türelmesen, míg az ország határainak jelenvaló szemléje megtörténik. Addig is a commisszárius uraknak meghagyatik, hogy amennyiben Érsekújvár vagy más helység ügye és állapota engedi, mindenképpen igyekezzenek kinevezéséről (vagy előléptetéséről) gondoskodni és a főhercegnek erről jelentést tenni. Úgy látszik, hogy az érsekújvári katonaság és Balassi közti ismeretlen és ez utóbbira nézve kellemetlen ügy valahogy tisztázódhatott, mert 1588 tavaszán Balassi elnyerte az érsekújvári hadnagyságot, amelyet azonban a Samariával támadt viszály miatt csakhamar ott kellett hagynia.

3. Jelen sorok írójának félszázados kutatásai során többek közt sok XVII–XVIII. századi régi könyvtár katalógus került a kezébe, azonban e jegyzékekben Balassi könyveiről igen ritkán történt említés. Így pl. 1604. aug. 25-én Galgócson inventálták a tanult és intelligens Török Balázs könyveit, és ezek közt 62. tételszám alatt meg volt Balassinak »Betegh lelkeknek való feües kertecze« című könyve.³ 1645. április 6-án összeírták a Makovicza várában levő könyveket, és itt a »harmadik alsó fiukban« meg volt: »Balassi Bálint énekes könyve No 1.«⁴

1687. május 28-án leltározzák és felértékelik Keczer Gábor könyveit és itt meg volt: »Valentini Balassy Canciones«, amelyet 20 dénárba becsültek.⁵

1704-ben összeírták a turóczi jezsuita residencia könyvtárát és ebben ekkor meg volt: »Balassa Valentini: Cantiones Hungaricae. Leutschoviae 1674.«⁶

Ami végül a Batthyányak németújvári könyvtárát illeti, a körmendi levéltárban megvan Batthyány Ádámnak 1651. szept. 17-én készült és a németújvári várban »egy fekete Alamariumban léüő könyveinknek az Cathalogusa«, melynek 17. számú tétele:

»Gyarmathi Balassa Bálinthnak Thirsisnek Angelicával, Sylvanusnak Galatheával való szerelmekről szép magyar Comedia« című könyve.

Ugyancsak Ádám följegyzi 1656. január 1-én, hogy: »Az kis író házunkban való armariumban« Németújváron miféle könyvek vannak. Itt a 12. tétel szám alatt: »Balassa Balintnak Istenes Éneki — 1.« példányát találjuk.

Természetesen nincs kizárva, hogy a könyvtárak jegyzékeiben Balassi könyvei itt-ott a szerző megnevezése nélkül, esetleg: Liber Canticum, vagy Liber Poematum címen lettek elkönyvelve, azonban ezekre a szerző ismerete nélkül nem foghatjuk rá, hogy Balassi költeményes könyvei voltak.

*

Iványi Béla, a nagyérdemű történetíró és levéltáros fenti jegyzete számos érdekes adattal gyarapítja Balassi Bálint életére és munkásságára vonatkozó ismereteinket.

Az 1. sz. közlésre nézve teljesen igaza van, hogy a budai basa hazudott, mert azzal, hogy Hagymássy Kristóf elfogta Balassi János fiát, az még nem került az ő kezére. Részletesen ismertettük azt a sikeres küzdelmet, melyet Báthory István fejedelem folytatott a szultánnal szemben, hogy a fiatallembert ne kelljen kiadnia (vö. Uralkodók harca a fogoly Balassi Bálintért, Irodalomtört. 1950, 60).

2. Az itt közölt leirat jól ismert ügyre vonatkozik. Éppen Iványi Béla fedezte fel a körmendi levéltárban és engedte át nekem közlésre B. B.-nak erre vonatkozó leveleit (Kritikai kiad. 32. és 33. sz. levél). A leirat nem Balassihoz szól, hanem a kamarai biztosokhoz, mert Balassi a leiratban mint harmadik személy szerepel. A komárommegyei Szőlősről van itt szó, melyért B. B., akit a haditanács Érsekújvárbán akart alkalmazni, bizonyos váltságpénzt hajlandó lett volna lefizetni. A leirat arra az előtünk ismeretlen kérvényre vonatkozik, melyről B. B. Ungnád Dávidhoz, a haditanács elnökéhez, neki személyes jóbarátjához intézett levelében említést tesz. (»De quinquaginta aut quadraginta equitum stipendiis in Wywar ordinandis cum nihil responsi haberem, libuit hanc denuo supplicationem ea de re contexere«.) Egészen új előttünk az a kijelentése a leiratnak, hogy az alkalmazásnál és a szállósi ispánság odaítélésénél figyelembe kell venni, már előre mennyi gyűlölet és rosszindulat veszi körül Újváron Balassi Bálintot, még az idősebb katonák között is. Ez a rossz májúság csak foko-zódhatott a Samariával kitört botrány után, amikor Eperjes vidékén újvári katonákkal találkozva összeszólalkozott velük és erőszakot alkalmazott rajtuk (vö. Dézsi L. B. B.-kiad. 620.), de amiről közelebbit mai napig sem tudunk. Az itt közölt kérvényen B. B. neve mellett egy Pető is szerepel, aki alighanem azonos avval a Petővel, akit az Ungnádhoz írt levelében említ (kiad. 364. l.).

³ Orsz. Levéltár Neo Rög. Acta fasc. 353 nro 35. — Szabó: *Régi m. könyvtár*, I. k. 47. és 86. lapján jelzi, hogy B. ezen könyve Krakkóban 1572-ben és 1580-ban jelent meg, hogy itt melyik kiadás értendő, a katalógusból nem tűnik ki.

⁴ Eredetije a tolcsvai Bónis család levéltárában.

⁵ Orsz. Levéltár: Urb. et Conscr. fasc. 79, nro 24.

⁶ Orsz. Levéltár: Jesuitica Tyrnav. fasc. 22, nro 49. Megjegyzendő, hogy Szabó ennek a könyvnek 1574. évi löcsei kiadását nem ismeri.

3. Igen nevezetes adata Iványinak, hogy Makovica, vagyis Zboró várában még megvolt »Balassi Bálint énekes könyve« 1645. április 6-án. Ez a vár tudvalevőleg Balassa András birtoka volt, felesége Mérey Anna révén, aki korábban Serédy Gáspárné volt. Ez a leltári adat tehát először ad hírt nekünk arról, mi lett Balassi Bálint sajátkezű verseskönyvével a költő halála után, mert nem lehet kétséges, hogy arról van itt szó. Ha ez a leltár a tolszvai Bónis-család levéltárából került elő, talán a könyv is itt nyomozható.

Érdekes adat az is, hogy a turóci jezsuita rendházban megvolt a költő verseinek egy 1674. eddig ismeretlen lőcsei kiadása, mely nyilván az 1670. második lőcsei kiadásnak újnymata lehetett.

De a legnevezetesebb lelete Iványinak a Batthyány Ádám 1651. levéltárában szereplő Balassi-könyv. Ezzel Iványi kezünkbe adta az eddig *Credulus és Julia*, majd *Julia-pásztor-dráma* néven elnevezett kiadványtöredék eredeti címét. A címben szereplő Thirsist ugyanis azonos a drámában szereplő *Credulus*-szal, mint ezt Waldapfel József kimutatta (Irt. Közl. 1937, 261). A címből megtudjuk azt is, hogy a drámában Julia alatt tulajdonképpen egy bizonyos Angelica rejlik, mintahogy *Credulus* neve Thirsist takarja. Másrészt igazolódik az olasz minta, Castelletti *Amarilli*-jének adatai alapján, hogy a versenytárs Sylvanus kénytelen beérni Angelica-Julia helyett az olasz Tirreniának megfelelő Galateával. Bizonyítást nyer az is, hogy a töredékben rövidítéssel szereplő *Gal.* valóban Galateára egészítendő ki. Csak sajnálhatjuk, hogy ezen a szüksézáví címlapkivonaton kívül még a kiadás helyét sem kapjuk meg. De ezek után vajon kétségbeesett vállalkozás volna a németujvári könyvtár sorsát kinyomozni és esetleg a teljes példányt felkutatni?

Az irodalomtörténetírás mindenesetre addig is örömmel veheti tudomásul, hogy Balassi Bálintnak eddig névtelen drámája legalább ezentúl már igazi nevével szerepelhet az irodalomtörténetben. A címből megtudhatjuk azt is, hogy a szerző művét »magyar komédiá«-nak szánta, vagyis Balassi tudatosan akarta megteremteni a magyar nyelvű színműírást azzal, hogy Castelletti pásztor-dramáját magyar nyelvre alkalmazta, saját költeményeivel megtűzdelve.

E. S.

GYÖRY JÁNOS

IGAZÍTÁSOK BALASSI SZÖVEGÉHEZ

Eckhardt Sándor filológiai útmutatásokkal gazdagon ellátott Balassi-kiadásából igen tarka képet nyer a kutató a szöveg kritikai helyreállításának nehézségeiről. Eckhardt számtalanszor kiigazította az értelmetlen vagy nem rímelő sorokat, a gyér és helyenként gondatlanul másolt kéziratok azonban nem egy esetben tették lehetetlenné a költő eredeti szövegének kiigazítását. Nem kevésbé nehezíti még a filológus munkáját magának Balassinak technikája, amely állandó fejlődés jegyében áll s legértetesebb darabjaiban a formai virtuozitás magasságaiban szárnyal. Így tehát a szövegkritikusnak ügyelnie kell arra is, nehogy kezdetleges rímtechnikájú verseire a már virtuóz Balassi tiszta rímeit erőltesse rá. Fejlődése azonkívül nem bontható mereven lezárt korszakokra s így nehéz megállapítani, vajon hol húzódik az a határ, amelyen túl rímei már tiszta rímek, jellegzetes a-a-b—c-c-b—d-d-b rímelosztása pedig már teljességgel következetesnek tekinthető.

Több esetben csak a hiba jelenlétét tudjuk megállapítani, de kiigazítani nem áll módunkban. Az itt következőkhöz hasonló verssorokkal kapcsolatban:

Minden keménységét,
nagy idegenségét
jó kedvre fordította,
Hozzád gyűlölségét,
nagy idegenségét
anyám meglágyította (44).*

Eckhardt Sándor rámutat, hogy ugyanazon kifejezés (»nagy idegenségét«) gépies ismétlődése a retorikailag iskolázott és érzékeny költőnél nyilvánvalóan a másoló rovására írandó. Az

* A továbbiakban az Eckhardt-kiadás (Balassi Bálint Összes Művei. I, Bpest 1951) vers-sorszámait vagy lapszámait idézem.

eredeti szöveget azonban, ebben az esetben, csak hozzávetőlegesen lehetne helyreállítani. Ám nem éréktelen, ha a hasonló jellegű negatívumokra külön felhívjuk a figyelmet, a további szövegkritikai munka előbbrevitele érdekében.

Előfordul, hogy a gondatlan másoló egyszerűen fölcseréli két szomszédos szót, melyek közül az egyik eredetileg rímet alkotott s így a rím a csere következtében a sor belsejébe szorult. Ha ilyen esetben a rím egyszerű cserével visszakerül eredeti helyére, a probléma megoldódott, bonyolultabb szócserektől azonban már tartózkodnunk kell.

*Bús voltát szívemnek
lengedező szele
elverte jó kedvének... (35.)*

A két hatos sor itten nem rímel s arra csábít, hogy kijavítsuk, ilyen módon :

*Lengedező szele
kedvének elverte
bús voltát én szívemnek...*

Ebben az esetben két okból kell tartózkodnunk a helyreigazítástól : egyrészt nem valószínű, hogy a másoló ily nagy mértékben összecserélte volna a szavakat s hogy ki is hagyott, meg hozzá is írt volna, másrészt pedig a vers Balassinak oly korszakából való, amikor rímei jelentős része még laza rím vagy asszonánc, sőt nem egy verssora egyáltalán nem rímel, technikája még kezdetleges. Fenti korrekciónk a verset szemmel láthatóan megszépíti, de meg is hamisítja. Úgy járhatunk, mint a hollandok, akik Rembrandt »Éjjeli őrkárát« című képének oly túlzott mértékben adták vissza eredeti színeit, hogy valóságos »nappali őrkárát« lett belőle.

Aránylag könnyebb feladat elé állítják a szövegkritikust Balassi fejlett technikájú versei.

Az Eckhardt-kiadás 61. verse 6. sorához fűződő jegyzet (a *főlni* ige *fél*ni alakban is ismeretes) alapján javítandó az 56. vers eme sora :

Mert szép szemétől hogy ő igen fél, rajta nyilván látá,

a következőképpen :

*Mert szép szemétől
hogy ő igen fél,
rajta nyilván látá,...*

Álljon itt Eckhardt Sándor egyik legtalálóbbszövegigazítása, amely mind értelmi, mind esztétikai szempontból helytálló s nem a jegyzetekben, hanem a főszövegben volna a helye. A kézirat szövege így hangzik :

*Gondolkodván rajta csak tétova hajta fejet Cupido szómon,
Monda : Szegény Márs-é te gyámolod? Hát hol az én hatalmom? (78.)*

A kelleténél két szótaggal rövidebb második sort Eckhardt így javítja :

*Monda : Szegény Márs-é
te gyámolod? ládd-é?
Hát hol az én hatalmom?*

Majd a jegyzetekben szerényen fűzi hozzá : »a javasoltam pótlás helyett jobb volna : 's nem más-é?' de akkor a 'te gyámolod' elől a 'te' szó elhagyandó volna« (261. l.). Nos! éppen erre van szükségünk. Balassi ekkor már a mesterségbeli tudás teljes birtokában van s így a tiszta és találó rím érdekében feltétlenül föl kell áldoznunk a színtelen 'te' szót s Eckhardt javaslatát végleges szövegnek tekintenünk :

*Monda : Szegény Márs-é
gyámolod? s nem más-é?
Hát hol az én hatalmom?*

Olykor egy fölösleges szótag — a másoló hibájából — teljesen elcsúfítja a verset, legkivált ha ilyesmi Balassi legművészbib dalaiban éktelenkedik. A citeráslányról írt dal

(86.) egyik sora például azonnal visszanyeri szépségét, mihelyt a csetlő-botló »Citerája szózatja« kifejezést hat szótagúra rövidítjük :

*Kegyess ábrázatja
én aránzó céloom,
Citeraszózatja
bűm rontó acéloom,...*

annál is inkább, mert a régi magyar nyelvben a hangszernevekkel összetett szók igen gyakoriak : trombita-szózat (NytSz III, 283), dobverés (u. o. III, 1067) stb.

A citeráslányhoz írt szép dal becses rímeit megmentenünk nem kevésbé fontos. A »Szit tüzet Zsuzsánna« helytelen olvasatú verskezdet sajnos már átment a köztudatba, holott a rím valósággal segítségért kiált. Tegyük hát a helyére :

*Szit Zsuzsánna tüzet
szívemből magára,
Cupidoval üzet
szerelme dolgára.*

Hiszen szóról-szóra így idézi Rimay is (265. l.), aki nemcsak a rímet tette a maga helyére, hanem a kézirat »szívemben magára« lapos kifejezését is a fenti, jobb, szebb és szemléletesebb alakban adja. Ezt az olvasatot kell tehát elsődlegesnek tekintenünk.

A vers eme soraira :

*Mutat angyali fént szerelmes szemével,
Piros angyali színt szerelmes színével...*

amelyek kétszeri szóismétlést tartalmaznak (angyali-szerelmes), szintén alkalmaznunk kell mindazt, amit Eckhardt Sándor Balassi retorikai iskolázottságáról mond, azaz a másoló hanyagságából eredő szóismétlést ki kell küszöbölnünk. A második sor »angyali« jelzőjét nyilvánvaló, hogy »hajnali«-ra kell javítanunk. A további igazításokhoz pedig vegyük segítségül Balassi következő kifejezéseit : »Szenem ajakában« (44.), »Angyali áldott szént, dicsőítettő fént halandóra hogyhogy adsz?« (48.), Ó véghetetlen kín, kit angyali szép szín víg szívemre bocsátott!« (69.). A második szóismétlést (szerelmes) és a rímeket ezen analógiák értelmében javítva a következő szép sorokat kapjuk :

*Mutat angyali szént
szerelmes szemével,
Piros hajnali fént
ajaka színével.*

S végül álljon itt a »Siralmas nekem« kezdetű dal (30.) záróstrófája :

*Isten hozzátok
s adja, rajtatok
az avagy örvendjen,
Az ki akkor
engem szerethetett,
mostan se feledjen.*

Negyedik és ötödik sora kétségtől helytelen olvasás eredménye. Az *ki akkor* : egy szótaggal rövidebb a kelleténél, *engem szerethetett* : egy szótaggal hosszabb, továbbá : a két sor nem rímel egymással s végül a megelőző gondolatot nem folytatja, azaz a fonál megszakad mind logikai mind mondattani szempontból. A következő igazítás látszik a leginkább kézenfekvőnek : »Ti mezők, hegyek...«

*Isten hozzátok
s adja, rajtatok
az avagy örvendjen,
s ha szerethetett
akkor engemet,
mostan se feledjen.*

Az »avagy« jelentése : »legalább« (196. l.) s így a zárósorok értelme : »legalább ő éljen boldogul hazájában, de mert akkor szeretett, ezután se feledjen«.

Szövegkorrekciókat azonban ebben az esetben nemcsak a környező szavakkal és sorokkal kell indokolnunk, hanem az egész költemény mondanivalójával és formai felépítésével. Balassi hazájába, nagy szerelméhez vágyódik vissza idegen országból. De már nem biztos a leány hűségében («De így én ritkán és bizonytalan hírt felőle hallok, Akkor sem merem őtet kérdezni...»), ezért nem mer utána tudakozódni. Rendkívül tartózkodó hangneme elüt a többi férfias Balassi-versestől. A kutatók már megállapították, hogy a vers címfelirata («Kit egy szép leány nevével szerzett») szintén helyesbítésre szorul, mert ha a vers valakinek a nevével fogant volna, akkor a versfőknek női nevet kellene visszaadniok, márpedig akrosztikont hiába keresünk benne (Dézsi-kiadás II, 679. l. Eckhardt S.: Balassi Bálint. Bpest é. n. 88. l., és Balassi-kiadása 195. l.). A költeményt tehát Balassi nem egy szép leány nevével, azaz nevére, hanem nevében írta. Valóban emlékeztet kissé ez a vers nemcsak a heroidákra, hanem a matriarchátus korából eredő középkori portugál líra jellegzetes nő-dalaira: a *cantiga de amigo* néven ismert versekre, melyekben a nő az udvarló fél s a nő sóvárgása fejeződik ki bennük. Balassi azonban több ízben kiesik a magára vett szerepből s az így keletkezett bizonytalanság csak fokozza költeménye szépségét. Hasonlataiban («mint a szarvasfi», «csak remete módra tenge») hímnemű lényeket említ, azaz elárulja önmagát. Az egész költeményt jellemzi valami elmosódottság, tompított hangulat, egymásba fonódó vonalak rajza. A mély és őszinte honvágy képzeteivel kezdi, de csakhamar beleszövi ebbe a hangulatba, szinte észrevétlenül, sóvárgása másik tárgyát, kedvesét s mindig a leghangsúlytalanabb strófarészekbe. Honvágya és szerelme egybeszővődik. Az emberi alakot a honi táj ölébe helyezi s párhuzamos képei mint párhuzamos fonalak fekszenek egymás mellett, majd fonódnak össze, mint valamely gobelinszővő ujjja nyomán. Szerelme tárgya lassan-lassan a kép gyújtópontjába kerül, de sohasem az előtérbe, mert hasonlatai, természeti képei teljesen át- meg átfonják az emberi alakot. Egykorú gobelinekre emlékeztető összetett egysíkúsággal állunk szemben. A szarvasfi-hasonlat, a «sok szelíd vad» és «hangos madár» mind a gobelin jellegzetes figurái: őzikék, unikornisok, színes madarak. Jellemző az is, hogy a költemény legharmonikusabb verssorát («Téli rút időben») használja a költő a tél és a rútság ecsetelésére, ezt a mássalhangzó-torlódás nélküli, igen színes vokalizmusú sort. Nyoma sincs benne télnek vagy rútságnak. A renaissance derűs, stilizált természete ez.

Mindebből az következik, hogy a gobelin-szővőre emlékeztető költőnek el kell dolgoznia az összes szálat, azaz lezárnia a tájképet, az emberi alak köré fonódó érzelmi történetet és az utóbbin belül feloldania a múlt boldog szerelméből és a jelen kínzó bizonytalanságából adódó kettősséget. Önként adódik tehát az elmosódó, tompított, félig kimondott befejezés, amely csupán sejteti a költő gyanúját: ha már nem szeret, éljen boldogul, s legalább emlékeztében őrizzen meg. Gobelin helyett a zenei többszólamúsággal is megvilágíthattuk volna költeményünket. Mindkettőnek klasszikus kora a XVI. század s mindkettőnek irodalmi megfélelője tapintható ki a «Siralmas nékem» kezdetű Balassi-versből.

BÓTA LÁSZLÓ

BALASSI ISTENES VERSEINEK KRONOLÓGIÁJÁHOZ

I

A Balassi versek kronológiájának tisztázása már Szilády Áron első kiadása óta élénken foglalkoztatja a Balassi életmű kutatóit, filológusait. A vitában már eddig is számos irodalomtörténész hallatta szavát és bár többen „meglehetősen rendszertelenül, egységes alap nélkül”¹ próbálták a helyes megoldást megtalálni — a bizonytalan feltevések mellett sok helyes megállapítás is született. A vita 1926-ig terjedő szakaszáról Waldapfel József alapvető nagy tanulmánya nyújt kritikai áttekintést, amely azonkívül, hogy megrostálja és összegezi az eddigi eredményeket, valójában új alapokra helyezi a Balassi életmű kronológiáját. A probléma súlypontját Waldapfel József is érthető módon a szerelmi és vitézi énekekre helyezi, az istenes versek sorrendjével viszonylag keveset foglalkozik. A legutóbbi időben Balassi összes műveinek kritikai kiadásában Eckhardt Sándor kísérelte meg, hogy a kronológiai sorrendet helyreállítsa, vagy legalább is új beosztással megközelítse². Eckhardtnek valóban több ponton sikerült is az éneke-

¹ Waldapfel József: Balassi költeményeinek kronológiája. ITK. 1926. 185. l.

² Eckhardt Sándor: Balassi Bálint összes művei. I. Bp. 1951. 18. l.

ket biztos cölöpkökhöz rögzíteni és Waldapfel József érveit „a költemények forrásainak tanúságával” megerősíteni. Azonban amivel Eckhardt Sándor sem tudott sokat kezdeni: az istenes énekek. Nagy általánosságban elfogadja Waldapfel Józsefnek inkább határpontokat jelölő időrendi csoportosítását így pl. a 4, 5, 6, 7, 36, 40, 41, 74, 88, 89, 95. sz. versek esetében³, s főleg a technikai elemzésre támaszkodva igyekezett az istenes verseket pontosabban is beilleszteni „a többi ének sorrendjébe”, azonban meg kell mondjuk, nem minden esetben szerencsésen. A 8 sz. ének esetében a „rímek, ritmus, nyelvezet” kezdetleges voltára való hivatkozással mellőzi az előtte nyilatkozóknak csaknem egyöntetű véleményét, miszerint a három himnusz nem sokkal egymás után az első „1584 körül”, a második és harmadik pedig már kétségtelenül a költő házassága utáni időkben keletkezett, s azt fiatalkori termésnek nyilvánítja. A 93, 94. sz. zsoltárfordításokat ugyancsak különösebb indoklás nélkül helyezi Balassi élete legvégére. A 37, 38, továbbá a 90, 92. sz. énekekkel viszont már helyesen jár el, amikor az első kettőt közvetlenül Balassi házassága után keletkezettnek, az utóbbi két énekét pedig — szemben Dézsivel — a, költő 1589—91 közé eső bujdosása érzelmi lecsapódásának fogja fel.

Eckhardt S. rendszerezése különösen az istenes énekek esetében jellemző, hogy a kelleténél nagyobb jelentőséget tulajdonít az egyes versek formai, technikai adottságának s viszonylag kevés helyen veszi figyelembe azok tartalmi, gondolati vonatkozásait. Már Waldapfel József felhívta a figyelmet arra, hogy az egyes versek formai összehasonlítására elsősorban „csak azon formák szolgálhatnak, melyekben több énekét írt a költő”.⁴ S éppen mert az istenes énekek jobbára különböző, egyedi versformákban íródtak, itt a technikai elemzés vajmi kevés fogódzót nyújt. Az 5. és 36. valamint a 40., 70. és 93. sz. énekek esetében gyakrabban használt versformákról lévén szó, indokolt a formai elemek összevetése, bár a szűkebb értelemben vett sorrendet itt sem a ritmus és rímkezelés technikája dönti el, hanem sokkal inkább a versformák s ezen belül a nótajelzések időbeli egysége.⁵ Megfigyelhető ugyanis, hogy Balassi bizonyos időszakokban jobbára egyazon versformát használ és a nótajelzések is különösen a kódex első részében kronológiailag szorosan kapcsolódnak egymáshoz. Eckhardt Sándor érvényesíti ezt az elvet az időrend felállításánál, azonban helyenkint mégis következtetlennül jár el. A 7. sz. „Ó szent Isten kit kedvedben” kezdetű istenes éneket pl. a kimutathatóan 1577-ben keletkezett *Krusit Ilona nevére* c. vers elé helyezi, noha éppen az ó bizonyításra szerint az semmiesetre sem keletkezhetett 1578 előtt. A 15. sz. „Reménységem nincs már nekem” kezdetű ének nótajelzésének német megfelelőjét dallamával együtt maga Eckhardt találta meg Jakob Regnart bécsi udvari zeneszerző énekgyűjteményében s megállapította róla, hogy Balassi e verset az 1578-as nürnbergi két részes kiadásból ismerhette. Később pedig Waldapfel József mutatott rá, hogy a szóban forgó két vers formailag teljesen megegyezik; mindkettő 4 + 4 / 6 + 6 ill. 5 + 5 / 4 + 6 osztású 20 szótagos sorokba van írva s a rímelhelyezés is mindkét versben ugyanaz: / a a / b, / c c / b, / d d e / b. A formai összefüggésekből következtetve már Waldapfel József „meglehetősen valószínűséggel” tartja „a két költeményt kronológiailag egymáshoz közelállónak”.⁶ Ha tehát Balassi szövegeinek és e két ének formájának közös forrása Regnart énekeskönyvének fent említett kiadása volt, úgy világos, hogy mindkét ének csak 1578 után keletkezhetett.

Nézetem szerint hasonlóképpen indokolatlan Eckhardt S. eljárása a 93 sz. vers esetében is. A formai összefüggések vizsgálatánál maradván ugyanis azt látjuk, hogy Balassi három éneket is írt ebben a versformában, az említetten kívül még a 40. és 70. sz.-t. Másirányú bizonyító érvek híján csupán ezen az alapon önkényes és formalisztikus eljárás lenne ezeket a darabokat időben is közelebb hozni egymáshoz, így azonban a formai egyezések támogathatnak következtetéseinkben. Úgy vélem, a 93. sz. ének egyrészt versalakját, de különösképpen gondolati vonatkozásait és utalásait tekintve közelebb áll a házasság utáni zaklatottság és megalázottság élményéből fakadó istenes versekhez mint pl. a 74, 90, vagy akár a 95. sz. LI. zsoltár hangjához. Balassinak ezen bizonyíthatólag a 80-as évek legvégén, ill. halálos ágyán írt énekei inkább a már megnyugodott, ellenségei rágalmozásaitól nem zaklatott, csak istenhez bűnbocsánatért könyörgő költőt állítják elének. A „szegényvallás, megalázottság érzése”, amely Eckhardt szerint is a házasság után írt verseket jellemzi, különösen⁷ ezekből az énekekből jóformán teljesen hiányzik. A költő a 88. sz. énekben már hálát ad istennek, hogy reá fegyverkezett sok ellenségeitől „jóvótából” megmentette, kivette markukból és megkönyörült rajta. Ezekután viszont érthetetlenek a XLII. zsoltárnak (93. sz.) azok a szavai, ahol Balassi

³ Az egyes versekre való hivatkozásnál az arab szám a kritikai kiadás, a római szám a Balassi kódex sorszámozását jelöli.

⁴ Waldapfel J.: i. m. 274. l.

⁵ Babitsnak azt hisszük igaza van, amikor éppen ezzel a kérdéssel kapcsolatban így vélekedik: „Nyujthat igenis a verselés fejlődése alapot az időrend megállapítására. De ez nem lehet a fejlődés a ritmustalan botladozástól, a ritmussig, ... hanem csak az egyszerűbb ritmustól a bonyolultabb és gazdagabb ritmussig”. (Babits M.: Balassa össz. művei 1011. l.)

⁶ Waldapfel J.: i. m. 281—282. l. vö. ITK. 1913, 441—2. l.

⁷ Balassi B. össz. műv. 211. l.

még csak reménykedik mindabban, amiért mint beteljesült óhajáért már jóval előbb, a 88. sz. énekben köszönetet mond istennek:

„Főképpen hogy tudom már hogy nemsokára,
Megkönyörül rajtam az bosszúságára,
Az ki járt életem vesztere s kárára,
Szégyenvallására ;“

(93. sz.)

Ezen kívül az egész éneknek keserves, részint könyörgő, részint ellenségei gúnyolódásait drámaian festő hangja is időben közelebbi keletkezésre mutat s Balassi életének legmélyebb szakaszait, elhagyatottságát idézik elénk. A zsoltár hangja ne tévesszen meg bennünket, mert bár a 93. sz. ének „sok helyen közel áll Béza költői parafrázisaihoz“⁸ Balassi bátran eltér a hagyományos szövegtől s helyenként, mint ezt a kiragadott idézet is mutatja, teljesen új gondolatot visz a zsoltár mondanivalójába. Sőt ott is, ahol látszólag híven adja vissza a bibliai, ill. a Béza-féle szöveget, észrevehető, hogy a költő mennyire beleéli magát a zsoltáros üldözöttségébe s a maga életére vonatkoztatja annak szenvedéseit. A kronológia szempontjából jelentőséget kell tulajdonítanunk a zsoltárok kiválasztásának is, mert nem véletlen az, hogy Balassi mikor melyik zsoltár felé fordul. Ismerve hányatott életét, megfigyelhetjük, hogy az egyes zsoltárok nagyon is beleillenek válságos éveinek hangulatába. A „kevély ellenség“, a rossz-akarók gúnyolódásainak emlegetése és az ezekre kért bosszuállás nem kétséges, hogy legnagyobb elesettségével, elkeseredésével áll kapcsolatban, míg a felszabadultabb hangú énekek, helyzetének, lelkivilágának nyugodtabb, kiegyensúlyozottabb állapotát tükrözik. Hogy ez mennyire így van, bizonyítja, hogy ez a kettősség nemcsak zsoltár átdolgozásaiban, de a többi istenes versében is megfigyelhető, ami másképpen megmagyarázhatatlan volna. A 8, 40, 89, 91. sz. ének hangja pl., különösen ahol rít szégyenéről, ellenségei gyalázkodásáról beszél — nagyon közel áll a zsoltárok hasonló fordulataihoz. Ezeknek a helyeknek tehát egy határozott tartalmi értéket kell tulajdonítanunk s nem szabad azt a zsoltárok természetes velejárójaként kezelni.

Hogy ki lehetett az a „kevély ellenség“, kit istenes verseiben gyakran emleget Balassi, azt hiszem nem nehéz kitalálni. Alig gondolhatunk itt másra mint Dobó Ferencre, a költő unokatestvérére és új sógorára, akinek nagy része volt a Balassit ért meghurcoltatások előidézésében. Ő volt az, ki a szégyenteljes pataki várfoglalási kísérlet után azonnal Bécsbe utazott, hogy Balassit felségsejrtés és vérfertőzés címén a királynál feljelentse. S mivel tudta, hogy ez elkövetett bűntetteket törvényeink fej és jószágvesztéssel büntetik, „hogy valaki meg ne előzze“, már ekkor „bejelentette igényeit Balassi birtokaira“⁹. A közöttük fennálló, elhidegült, ellenséges viszony Balassi perének felfüggesztése, majd a költőnek feleségétől való elválása után lényegesen enyhült ugyan, azonban sohasem oldódott fel teljesen. Balassi, mint ezidőtájt kelt egyik levelében írja, a történetek után maga is hajlandóságot mutatott a megbékélésre, amit különösen Dobó szorgalmazott már ekkor: „Mert hogy im nem régen Várdaynétől elválám, az elválás után mingyárt azon nap törekedtek azon, hogy Dobóval megbékéljem s mind magamot, szolgálaimot kárunkról megelégit. Erre pedig ugyan két fő szolgálja előtt erőltettek az pispekek, úgy hogy szabadon megértettem, hogy Dobó akaratjából vagyon, mert midőn csak azt mondanám reá, hogy talám ha én akarnám is az békességet, Dobó nem kezdené akarni, arra azt felelek reá, hogy ők megszerzik. Ha pedig nagyobb renddel akarom az békességet, hát az Commissarius urakkal elvégezhetem. Mondám erre, mondok, jó volna az békesség, de nekem sok pénzem, morhám vagyon oda! Mondák azt is hogy mind meg leszen. Azért ebből kiki könnyen megértheti, hogy kész ő most a békességhez“¹⁰. A Dobó és Balassi között megindult közeledést mutatja továbbá Dobó Ferenc megváltozott magatartása a feldúlt családi élet következtében szinte apátlan-anyátlaná vált költő fia, a kis Balassi János iránt, kivel anyjának Balassitól való elválása után nem tartott többé haragot s engedte, hogy anyai jogon bírt pataki örökségét gondtalanul élvezhesse. Majd pedig mikor Balassi 1594-ben meghalt, a gyermeket általános örökösévé és utódjává tette, mely intézkedését a király is jóváhagyta.¹¹

A szóbanforgó énekben Balassi még élete „vesztése s kárára“ járt kevély ellenségről beszél, kivel szemben már tudja, hogy Isten megkönyörül rajta „az bosszúságára“. Itt tehát — ha feltevéssem megállja a helyét — még teljes a kölcsönös gyűlölködés Balassi és Dobó Ferenc között, ami viszont azt mutatja, hogy a versnek a kettejük viszonyában beállott javulás előtt kellett íródnia. Támogatja e következtetést az is, hogy a kevély ellenség bosszújára való megkönyörülést nem lehet másra értelmezni, mint Balassi felségsejrtési perének fel-

⁸ Waldapfel József: Adalékok Balassi istenes énekeinek mintáihoz. ITK. 1927. 83. l.

⁹ Dézsi Lajos: Balassi Bálint minden munkái. Szeged, 1923. I. XLVI. l.

¹⁰ Levele Kápy Sándorhoz 1588. márc. 7. B. B. össz. műv. 368. l.

¹¹ Takáts Sándor: Régi idők régi emberek. 168. l.

függesztésére, amit az udvar 1588. febr. 15-én hozott nyilvánosságra, de amelyről Balassinak már előbb is lehetett tudomása. Ernő főherceg már 1588. febr. 8-án „közli a pozsonyi kamarával, hogy a király a Balassi ellen indított pert kegyelmi úton a magyar urak kérésére megszüntette”.¹² Erről a fordulatról, ügyének kedvező állásáról ha másúnnem nem, főúri ismerősein keresztül előbb is értesülhetett Balassi, s innen van az, hogy már előre *bizton reménykedik* a király kegyelmében.¹³ Az ugyanis nem kétséges, hogy itt a költő első-sorban existenciájában érintő könyörületről és nem bűnbocsánati értelemben vett isteni kegyelemről van szó. Az utóbbi aligha okozott volna ellenségének bosszúságot, míg az előbbi annál inkább. S ki bosszankodhatott volna emiatt legjobban, ha nem a fő áruló, a rágalmak szítója, a Balassi birtokokra éhes Dobó Ferenc? A fentiek alapján tehát a 93. sz. éneket a 88. sz. zsoldártárgyalás elé helyezném, mert logikailag is csak így megokoltak a költő szavai:

„Hahogy sok ellenség reám fegyverkezék, tőlük jóvoltából megmentem,
Rám dühödtek szájokból kivőn ő markokból,
Rajtam mert ingyen könyörűle.

Engemet nem hagyta, bűnből kihozza nagy csudállatosképpen.” (88. sz.)

A 88. sz. ének továbbá a többi istenes vers, de elsősorban a CXLVIII. zsoldár (94. sz.) időrendjét illetően is eligazító jelentőséggel bír. Balassi ugyanis itt még egy érdekes nyilatkozatot tesz: amiért isten ellenségeivel szemben megsegítette, most *megállja nagy fogadását* s ötlet holtáig dicsérni fogja. Ha jobban szemügyre vesszük az istenes verseket, azonnal megtudjuk, hogy valójában mi is rejtőzik a „nagy fogadás” mögött. Balassi több helyen tesz olyan ígéretet istennek — nemcsak a zsoldárfordításokban, ahol ez a fordulat a bibliai szövegnek gyakran visszatérő eleme, — hogy ha meghallgatja kérését, ellenségein bosszút áll s őt elesetségből felemeli, akkor dicséretet mond nevének. Ez a fogadás több istenes versben is előfordul, de sehol sem olyan határozott és félreérthetetlen mint, pl. a 38. és 40. sz. énekekben:

„Te néked akkor hálát adok örömmel,
Áldozom szívem szerént szép dicsérettel,
Az te felséges nagy nevedet áldván tisztelettel,
Mint te teremtetted ember, ha járhatok bátor szívvel,
Dicsérlek énekkel,
Hogy veszteket láthattam két szememmel.

(38. sz.)

„Segélj azért engem, kegyelmes Istenem,”
Örvény fenekére ne hagy alá mennem,
Kiért az míg élek, kész vagyok hű lennem,
Nagy háladást tennem.
Szent neved dicsérnem.”

(40. sz.)

Ehhez hasonló fogadkozással találkozunk már a 6. sz. énekekben is, noha itt meg csak bűne bocsánataért, isten irgalmasságáért könyörög a költő, rosszakaróiról, kevély ellenségéről még nincs szó. Ellenben a 8, 38, 40, 89, 91. és a 93. sz. énekek már határozottan erre utalnak s a záróstrófákban a gonosz rágalmazókra kért bosszú hangja összefonódik isten dicséretének és megasztalásának fogadásával. Nézetem szerint ezt a régi ígéretét váltja be Balassi a CXLVIII. zsoldár átdolgozásával, ami nem sokkal a 88. sz. ének után íródhatott, közvetlenül a királyi kegyelmi leírat és a feleségétől való elválása felett érzett örömeinek hangulatában.¹⁴ Hogy a Bécsből kapott jó hír mennyire felszabadítóan hatott Balassira, azt a már idézett 1588. március 7-én kelt levele meggyőzően bizonyítja. Látjuk, hogy helyzete jobbra fordult, tervei kedvező módon alakulnak s mint írja lelkileg is megnyugodott: „Ládd-é, ki csuda az Isten dolga? Én az én Istenemnek nem győzők elég hálát adni róla, mert immár lelkem csendes. Szabadságot is adtak mindkettőnknek az házasságra”.¹⁵ Ha Eckhardt Sándor az 1588.

¹² Dézsi L.: i. m. LXIX. 1.

¹³ E feltevések látszólag ellentmond Balassinak Ungnád Dávidhoz, Lossonczy Anna sógorához 1588 elején írt levele, amelyben még mindig szomorú állapotáról, elhagyatottságáról panaszodik. Mivel a levél keletkezésének pontos idejét nem ismerjük, s a bécsi haditanács jegyzőkönyvéből csak az állapítható meg, hogy 1588. febr. 23. előtt íródott (B. B. össz. műv. 366. l.), úgy vélem, hogy Ernő főherceg febr. 8. leírata, másrészt a febr. 15-én kelt császári pátems alapján még ennél is előbbre kell helyeznünk. Az ugyanis nem valószínű, hogy Balassi, ügyének nem remélt hirtelen jobbrafordulása után is „válotatlan sorsa nyomorúságáról”, „jelenlegi nyomorúságos” életéről panaszkodna, melynek „gyászos gondolata” nem hagyja nyugodni lelkét.

¹⁴ Megjegyzendő, hogy ez éneket már Dézsi Lajos is 1585—86-ból valónak tartotta, Waldapfel József pedig „tökeletes sormetszetei” miatt valamivel későbbre, 1584—89 közé helyezi. (ITK. 1926. 285. l.)

¹⁵ Levele Kápy Sándorhoz i. h.

elején Ungnád Dávidhoz írt levelet a „39. ének legkötőbb kommentárjának”¹⁶ tartja, úgy azt hiszem e sorokat mi is adalékul citálhatjuk a 94. sz. ének írója lelki világának teljesebb megértéséhez.

Következtetéseimből önként adódik, hogy a fentiek alapján a 89. és a 91. sz. énekek időrendjét is módosítanunk kell. Mindkettőt a 88. sz. elé kell helyeznünk. E kiigazítást külső tényezők is indokoltá teszik, mert pl. a 89. sz. éneket a kódex is közvetlenül a 88. sz. zsoltár-átdolgozás előtt közli, a 91. sz.-t pedig már a legelső rendezett kiadások tartalmi vonatkozásai miatt a 37. sz. énekhez kapcsolják. A kritikai kiadás különösebb indok nélkül cseréli fel a sorrendet, illetve helyezi a 91. sz. verset a kötet legvégére, ám jöllehet ez utóbbit már Erdélyi Pál is — véleményem szerint helyesen — a 37. sz. énekkel együtt „Balassi szerencsétlen házassága idejéből való”-nak tartja.¹⁷ Eckhardt Sándor feltevése, hogy a 89. sz. verset Balassi Braunsbergből küldhette Romainak 1591 februárjában, nincs kellőképpen megindokolva. Az ének rövidsége és a német dallam e mellett vajmi keveset bizonyít. Ami a címben levő értelmezőt illeti (Egy Könyörgés Új) nem tartom valószínűnek, hogy az a vers keletkezése szempontjából határozott időjelölő értelemmel bírna. Gondolom, talán „újabb” helyett áll összehasonlító értelemben. A kódex 57. lapján ugyanis a másoló megjegyzi, hogy a költő házassága előtt írt versei közül „egy könyörgés, ki az Niry Báthory Istvánnál és Ugnotnénál is volt”, kimaradt a gyűjteményből. (Nem mondja, hogy elveszett, tehát nyilvánvalóan az említett helyeken hanyórádhat). Balassi ennek helyébe írhatott egy „újabbat”, amelyet vagy ő, vagy az első másoló külön meg is jelölt, hogy össze ne cseréljék a korábbiával. De a két ének mondanivalójából is inkább következtethetünk korábbi keletkezésre, semmint a 90-es évek elejére. Balassi még mindig nagy szegényről, a rajta esett gyalázat elviselhetetlenségéről panaszkodik, amely hang pedig már teljesen hiányzik a késői istenes versekből. (v. ö. 70., 74, 90, 95. sz.)

„Csak rút szegyéntől ódd fejemet, ha bántod,
Halálomat inkább elhozod, hogynem rutits orcámat.

Nagy szegyenem ne viseljem tovább s ne hagyj elesnem”. (89. sz.)

„Legyen azért elég immár
Sok bűm és szenvedtem nagy kár,
Rút szegyen, ki mint hegyes ár
Lelkemben keservesen jár”.

(91. sz.)

A „rút szegyen” és „gyalázat” érzése, mely következetesen végigvonul az istenes versek egy részén, csak nagy lelki megrázkódtatás élményéből fakadhat. A kisebb intrikák, pletykák, peres ügyek kellemetlenségei nem készíthették Balassit ilyen mély, patetikus hangú, őszinte vallomások tételére. Ezek az énekek életének legmélyebb, legválságosabb szakaszát tárják elénk, amikor nemcsak kevély ellenségei és más rosszakarói gyalázzák, üldözik, hanem — mint mondja — barátai, rokonai is elfordultak tőle:

„Engem már barátim, szüleim, rokonim
Elhattanak mint veszett embert”.

(88. sz.)

Jöllehet ezek a zsoltár szavai, de hogy mennyire Balassira vonatkoznak, az kitűnik a 8. és 40. sz. énekből, ahol a költő hasonlóképpen tárja elénk elhagyatottságát:

„Reméltelen mindennekél életem,
Látván veszttem örül sok ellenségem,
Csóválván fejeket tréjálnak engem,
Barátim is mind idegenek tőlem”.

(8. sz.)

„Sok nyavalya miatt apadtott hitemet
Most többits meg bennem, segélvén engemet,
Kit ez világ álltal, csufolván engemet,
Vesztett életemet”.

(40. sz.)

Úgy vélem, e keserű megnyilatkozások élményi alapját csak szerencsétlen házasságában, az abból előállott bonyodalmakban, meghurcoltatásokban kereshetjük. Ez háborította fel ellene az ország közvéleményét s ennek örült sok ellensége is, mert tudták, hogy e lépése megpecsételődt a költő-lovag sorsa.

¹⁶ Balassi B. össz. műv. 365. l.

¹⁷ Waldapfel J.: i. m. ITK. 1926. 272. l.

A házassági botrány híre napok alatt elterjedhetett az országban, mert Balassi alig három nappal a pataki csiny után már így nyilatkozik Kapy Sándorhoz írt egyik levelében: „Tudom azt, s hiszem, hogy én felöllem az hír ott sok, de Kegyelmed semmit se higgyen benne, mert én azt soha az én magam fejtől s magam gondolatjától nem cselekedtem, hanem hol mi főprokátor ez országban vola és mind az mi hitünkön való főpapok s mind az püspökök akaratajból s biztatásából indultattam erre...”¹⁸ Nem sokkal később, 1585. febr. 11-én Batthyány Boldizsárhoz írt önvédelmében már a hír, a rágalmak okát is megnevezi: „Ha tudnám, hogy Nagyságod ex multitudinis opinione (a tömeg véleményéből) vélné az Igazságot lenni, s ha Nagyságod inaudita parte altera (anélkül, hogy a másik felet meghallgatná) mingyárast akárkit is csak az pusztá accusatio (vád) szerint ítélné méltónak az büntetésre, én Nagyságodnak ez levelet nem írnám, mert tudom, hogy *mostan csak én vagyok az község csudája házasságom miatt Magyarországba. . . . Engem minden tudatlan ember azért gyaláz és kárhoztat, hogy atyámfiát vettem s házasságomat bűnnek alítják*”.¹⁹ Balassi tehát maga adja meg a magyarázatot istenes versei jó részéhez. Megtudjuk, hogy a sokat emlegetett bűntudat, szegyen- és gyalázatérzet nem a köznapi értelemben vett „bűnös ember” megnyilatkozása, hanem egy hirtelen mélyre zuhant, lelki válságban szenvedő s isten kegyelméért kétségbeesetten esdő költői lélek őszinte önvallóomása.

Ellenségei nem elégedtek meg a házassági botrány szellőztetésével, hanem mikor még ugyanez évben gyermeke született, „azt is ráfogták, hogy fiának Musztafa nevet adott, török módra kereszteltette meg, s töröknek neveli”.²⁰

A koholt rágalmak és gúnyolódások nemcsak lelkileg rendítették meg Balassit, de társadalmilag is kiközösítették. Hogy ellenségeit megszegyenítse s közéleti tekintélyét helyreállítsa, 1586-ban áttért a katolikus vallásra. Balassit ez elhatározásában nem vezette felekezeti rajongás, bármennyire is ez olvasható ki az esztergomi káptalan előtt tett áttérési fogadalmából.²¹ Nem annyira a vallásos meggyőződés mint inkább egzisztenciális érdekei késztették arra, hogy egyházat cseréljen. Tisztult humanista deizmusával felül állt az egyházak és a különböző vallási irányzatok teológiai marakódásain és bizonyos mértékig lelki kényszernek is érezte a katolikus egyházba való átlépést. Azonban élete, jövője sorsa ekkor a katolikus bécsi udvar és a magyar szentszék kezébe volt letéve s ez a körülmény nagyban befolyásolta elhatározásában. Amikor a zsoltár hangján arról szól, hogy

„Olyanak, akik veled semmit nem gondolnak,
Sűrgetik lelkemet, mert szörnyű halálomra járnak“ (38. sz.)

talán éppen arra a lelki presszióra gondol, amelyet katolikus részről gyakoroltak rá, vagy helyesebben amit jelen helyzetének reménytelensége diktált. Ebben az esetben az ének még 1586. aug. 24-e előtt keletkezett.

II

Az istenes versek kronológiájának még ilyen vázlatos, nem teljességre törekvő felmérésénél is a versek formai és tartalmi elemzése mellett úgy érzem, nem kis jelentőséget kell tulajdonítanunk a Balassi-kódex vizsgálatának, a benne levő darabok elhelyezésének, továbbá a másolótól származó szövegközi bejegyzéseknek. Annál is inkább, mert az előbb tárgyalt, jobbára tartalmi elemzések alapján kikövetkeztetett sorrend helyességét a másolók munkájának tanulságai is megerősítik. Mindenekelőtt a kódexben található énekek közti bejegyzések azok, amelyek kiindulópontként szolgálhatnak a továbbiakra vonatkozólag. Azt látjuk ugyanis, hogy ezek az inkább eligazító, tájékoztató jellegű bejegyzések egy, a versek állapota, sorsa felől feltűnően jól tájékozott, a költőhöz közel álló egyénre mutatnak, akinek egész másolási módszere, helyenkénti utalásai értékes szempontokat adhatnak az egyes énekek időrendjének meghatározásához. Ha Waldapfel József feltevése, hogy „a kódex első részének tartalmát Balassi saját kéziratából, még az ő életében írták ki”,²² megállja a helyét, úgy e bejegyzések csak ettől az első, ú. n. ősmásolótól származhatnak. A Balassi-kódex leírói ugyanis, mint erre már többen figyelmeztettek, gépiesen, gyorsan másoltak. Ezt egyrészt a versek számozásának „nem átgondolt és egyfolytában haladó” volta, másrészt a bejegyzéseknek jóval előbbi időkre való utalásai kézzelfoghatóan bizonyítják. A ránk maradt kézirat szerzői pl. honnan tudhatták volna, hogy az említett házasság előtt írt Könyörgés Ungnádánál is volt, mikor Lossonczy Anna, mint ismeretes 1596-ban már meghalt, a kódex

¹⁸ Dobó Krisztinával való házasságára céloz. Levele Kapy Sándorhoz 1584. dec. 28. B. B. öszs. műv. 335. l.

¹⁹ B. B. öszs. műv. 336. l.

²⁰ Dézsi L.: i. m. XLVII. l.

²¹ V. ö. B. B. öszs. műv. 353. l.

²² Waldapfel J.: i. m. ITK. 1926. 190. l.

pedig csak az 1650-es évek táján íródott. A bejegyzések szerzője arról is tájékozódva van, hogy melyik vers veszett el, sőt ismeri azok nótajelzését, kezdősorát is. Nézetem szerint *látta és kezében forgatta a költő másik, csak istenes verseket tartalmazó versgyűjteményét is*, s innen tudja, hogy abban pontosan tíz ének van. A kódexnek tehát a Coelia-ciklusig terjedő részét, amely egységes számozást és elrendezési szisztémát mutat, a Balassi versek tágabb időrendje szempontjából feltétlenül hitelesnek és megbízhatónak kell tekintenünk.

Nem mond ennek ellen a kódexnek, eddig sok problémát és félreértést okozó kihagyások, szerkezetileg, látszólag nem következetes elrendezése sem, mert ezek a kronológiai zavaró fogatékosságok nem az ősmásoló munkájának, hanem a kódex íróinak részben tudatos, részben sietségből adódó eljárásának következményei.

Megfigyelhető, hogy az üres lapokat mindenütt a kódex írói, helyesebben 1. és 4. kéz hagyja ki azért, hogy ha majd ideje lesz rá, visszatér és az üresen hagyott helyeket a nyomtatott szöveg alapján kitölti. Ezzel magyarázható, hogy az 1. és 4. kéz az említett megfontolás alapján, a kódex 55, 97, 144, 154, 158. és 160. lapjain eszközölt kihagyásokhoz hasonlóan a 102. lapon is, a 27. szoltár megkezdett első versszaka után, tizenöt lapot üresen hagy. Vagyis a 4. kéznek ez utóbbi eljárása is a többi esetekhez hasonlóan *nem a mechanikus másolás következménye*, mint ahogyan azt Waldapfel József után Varjas Béla is gondolja, hanem tudatos megfontolásból származik. Waldapfel J. szerint a 102—117. lapokon az „első másoló hagyhatott üres helyet — észrevéve, hogy további istenes énekek is jutnak kézírata számára — az eredetileg kihagyott, mert Balassinál is más könyvben volt énekeknek”.²³ Nézetem szerint innen származik a félreértés. Az ősmásolóknak a kódex 99. lapján található bejegyzését²⁴ Balassi tíz istenes versére vonatkozóan ugyanis eddig negatív értelemben fogták fel, vagyis azt következtették belőle, hogy ha „azok más könyvben vadnak” mint ahogyan a bejegyző is mondja, akkor nem lehetnek itt, mármint az ősmásolatban. Holott erről szó sincs. A másoló szövegközti bejegyzése, mint minden esetben, egy-egy verscsoport bevezetője akar lenni itt is, s utalása csak arra vonatkozik, *hogy e tíz verset már nem az előzőleg használt, hanem, egy másik könyvből másolja*. Amit pedig magyarázatként hozzáfűz, hogy „nem is adja azokat ki, meddig több psalmust nem szeretett még azokhoz”, az teljes mértékben — persze más oldalról — éppen Waldapfel Józsefet igazolja, aki már régen azon a véleményen volt, jöllehet csak a Julia ciklus és a három hozzáragasztott éneket illetően, hogy Balassi azokat kiadásra szánta s azért látta el bővebb életrajzi utalásokat tartalmazó argumentumokkal is. A másoló tehát mintegy meg akarja különböztetni az ezután következő énekeket az előbbiektől, amelyeket nézetem szerint a költő *mind kiadásra szánt, a házassága előttiéket is*. A Balassihoz közel álló másoló a költőnek ezt a kiadásra készült versgyűjteményét másolta le először, valószínűleg megbízásra, majd megjegyzéssel hozzáírta egy másik könyvből a tíz istenes éneket és később a Coelia-ciklusig terjedő darabokat. Az egyes verscsoportok előtt levő megjegyzések is talán a megbízó számára készültek eligazítól. A Coelia versek és az utánuk következő számozatlan darabok, amint azt Waldapfel József bizonyította, már egy más valaki hozzátoldásai lehetnek, mivel itt a számozásban a következetesség nem érvényesül. Lehet, hogy ezeket az énekeket már ugyanaz a kéz írta hozzá az előbbiekhöz, amelyik később Rimay verseit is összegyűjtötte és lejegyezte. A Balassi versek ősmásolója tehát folytatva a sorszámozást, szorgalmasan lejegyezte a maga könyvébe a szóbanforgó tíz istenes éneket, amelyek aztán később az ifjúkori és a kései istenes versekkel együtt Rimay énekeihez kapcsolva nyomtatásban is megjelentek.

A kódex másolója, mindenekelőtt az 4. kéz, mivel ej darabokat az előtte fekvő gyűjteményes kiadásból ismerte, nem vesződött másolásukkal, hanem kihagyva számukra a helyet, egyszerűen tovább írta a számára új, eddig ismeretlen verseket. A tíz énekből csak kettőt másolt le, a másodikat gyakorlatához híven csak töredékesen, s ennek írása közben figyelhetett fel arra, hogy az ezután következők mind benne vannak az előtte levő kiadásban. Így a többi nyolcnak a helyét tehát kihagyta és a LXIII.-al megszakított számozást LXXI.-nél folytatja. Egy számot azonban így is elolvasott, ami minden valószínűség szerint csak a sietős mechanikus munka következménye lehet. A Balassi filológia ezt a csúszást is az említett nagyobb lélegzetű kihagyással együtt (102—117. l.) a Balassi énekek ősmásolójának tulajdonította, ami viszont éppen a kódex szerkezeti szisztémájából egyáltalán nem érthető. Mert miről van itt szó? Ha figyelmesen átvizsgáljuk a kéziratot, azt látjuk, hogy elejétől a végéig következetesen érvényesül benne az az elv, hogy a gyűjteményes kiadásokban már megjelent és az ősmásolatban is szereplő istenes énekeket négy esettől eltekintve (Balassinál a XXX. sz. é. utolsó versszaka és a LXII. sz., Rimaynál a XVI. és XIX. sz.) nem másolja be az 1. és 4. kéz, hanem kihagyja számukra a helyet. Ahhoz nem fér kétség, hogy e kihagyások

²³ i. m. 1951.; v. ö. Varjas Béla: Balassa-kódex. Bp. 1944. XX. l.

²⁴ „Még vadnak ennéhány Istenhez való énekek, kiket a psalmusokból is, magától is szerzett, ki mindenestül is tíz: azok más könyvben vadnak nem is adja azokat ki, meddig több psalmust nem szerzett még azokhoz: azért e világi éneket a Jephthes históriájátul elválva, ki még nem kész...”

kat a kódex írói s nem az ősmásolók követték el, mert Balassi és Rimay versei 1632 előtt nem jelentek meg nyomtatásban s az első másolók még nem bízhatták magukat arra, hogy az üres helyeket majd a nyomtatott szöveg alapján fogják pótolni.

Viszont ha a kihagyások mindenütt tudatos megfontolásból származnak, érthetetlen, hogy éppen egy helyen, még hozzá tizenöt lapot *másolási hűségéből* hagyjon ki a kódexíró, mikor szemmel láthatólag helyhiánnyal küzdök s a végén már három oszlopba kénytelen süríteni az írást, hogy valamennyi éneknek helyet tudjon szorítani. Minden más elképzelhető, csak ez nem. Az az ellenvetés, hogy a kódexíró eljárásához híven miért nem jelölte hát nyolc kihagyott éneknek legalább a kezdő versszakát vagy címét — alig szorul magyarázatra. Egymásután következő istenes énekekről lévén szó a másolással szinte egyenrangú munka lett volna az énekeket soronként megszámolni s az egyes címek, kezdőstrófák között úgy kihagyni a helyet, hogy az utólagos kitöltésnél torlódás ne történjen. E helyett inkább az előtte fekvő nyomtatott szövegben jelölhette meg a másoló a párhuzamos darabokat, amelyeket később akart bemásolni.

Ebből a megfontolásból érthető ugyanennek a másolónak (4. kéz) a 160—162. és a 167—172. lapokon követett eljárása is, amikor a XII. és XX sz. éneket megkezdve mindkét esetben bizonytalan számú üres lapot hagy ki, a számozást pedig XVI., ill. XXXI.-el folytatja. Varjas Béla szerint ezeken a helyeken a számozásban való ugrás és a lapkihagyás esetleg az ősmásolat csonkaságával magyarázható.²⁵

Feltevésének kiinduló pontja az a helyes megfigyelés, hogy a ma is meglevő üresen hagyott lapokon három, ill. tíz ének nem fér el. E jelenségre a legvalószínűbb magyarázatnak azt tartja, hogy a Balassi-kódex amugyis helyhiánnyal küzdő készítője a néhány lap kihagyásával csak jelölni akarta az előtte fekvő ősmásolat csonka voltát. E feltevést nem érzem meggyőzőnek. Ennél sokkal valószínűbb, hogy a Balassi-kódexből szakadt ki később néhány eredetileg üresen hagyott, majd Zrinyi verseivel teleírt levél. Emellett bizonyít 172 l. alján levő, ma már hiányzó folytatásra utaló 68 órszám és a kódex fűzésének szerkezete is. Arra ugyanis számíthatunk, hogy kéziratos könyveknek üresen hagyott lapjait később kitépték, más célra használták fel, — jelen esetben a ma már hiányzó legutolsó lapokat — aminek következtében aztán a Zrinyi verseket tartalmazó lapokból is kieshetett néhány. Azt azonban, hogy egy teleírt énekes könyvet, még hozzá nem is az elején vagy a végén, hanem rendszeretelenül, hogy úgymondjam megtizedeljenek az előbbi feltevéssel szemben nehéz elképzelni, noha nem lehetetlen. Mindenesetre a másolók eljárásának következetessége sok mindent elárul és éppen Varjas Béla bizonyítja igen meggyőzően, hogy ezek az íródiákok mennyire ügyeltek a már nyomtatásban is megjelent énekek helyének üresen hagyására. Itt talán szintén nem ugyanerről a jelenségről van szó, mint a kódexben több helyütt? A kérdés elől Varjas Béla óvatosan kitér és inkább fent említett elgondolásához ragaszkodik, mert mint mondja így „nem szorulna külön magyarázatra, hogy miféle versek számára hagyta a másoló az üres helyet”. De azt sem tartja lehetetlennek, hogy pl. a 167—172. lapokon már az ősmásolatban is üres hely állott: „Nyílt kérdés marad azonban ezentúl is — írja —, hogy *ha egyáltalán voltak* — miféle költemények lehettek ezen a helyen abban a kéziratban, amelyből a Balassi versekhez Rimay énekeit hozzámásolták?”²⁶ Igen-ám, de ha erre a gondolatra csak a legkevesebbet is építünk, akkor megint ott vagyunk mint előbb a nyolc Balassi vers kihagyásának esetében, vagyis a hiátust most a Rimay énekek ősmásolójának kellene tulajdonítanunk, mivel a számozás, mely feltehetően itt is az első bejegyzőtől származik, pontosan jelzi a tíz ének helyét. Ebből viszont az a furcsaság adódik, hogy a Rimay versek ősmásolója, ki Varjas B. szerint talán folytatta a Balassi versek első leírójának munkáját a számozatlan Balassi és 1610 után a Rimay énekek bejegyzésével, elődje példájára a számozás megszakításával szintén üres helyet hagyott volna tíz vers számára. De miért? Ő talán Rimaytól várt újabb énekeket gyűjteménye számára? Ezt írhatta volna folytatólag a már rendelkezésre álló darabok után is, hiszen Rimaynak nem volt külön énekeskönyve, melyhez ő sem jutott hozzá, vagy talán a Tiszába esett énekeket vélte előkerülni? — aligha. És tovább menve: a kódex írói, történetesen a 4. kéz mindkét esetben az üres lapokat másolta volna, mikor — éppen Varjas B. bizonyítása szerint — állandó helyhiánnyal küzd? Ezt nehéz elképzelni. Mindezeket a zavaró jelenségeket nézetem szerint nem az ősmásolók, hanem a kódex íróinak viszonyában tudjuk csak megérteni. Ők az előttük fekvő kéziratot, amelyben — helyesen következteti Varjas Béla — „a két költő verseinek már mindenképpen együtt kellett lenniük”,²⁷ *különböző szerkezeti módosítás nélkül szóról szóra lemásolták*. Időmegtakarítás céljából az 1. és 4. kéz csak azoknak, és *csak azoknak* a verseknek hagyott üres helyet, amelyeket a rendelkezésükre álló gyűjteményes kiadásból később pótolni szándékoztak. Az előttük fekvő kéziratban, legalább is a számozott versek között, üres lapok nem lehettek, ennek minden külső körül-

²⁵ I. m. XXV. 1.

²⁶ U. o.

²⁷ I. m. XXIII. 1.

mény ellene mond. Ezeket tehát a másolók, éppen a fent említett okok miatt, nem is „másolhatták” le.

Feltevéseim bizonyítása és a Balassi versek kronológiájára vonatkozó megjegyzéseim alátámasztása szempontjából úgy érzem nem kis jelentőséggel bír az istenes versek 1640 táján készült bártfai kiadásának megvizsgálása. A másolók előtt ugyanis „a költő istenes énekeinek” nem „valamelyik” kiadása²⁸, hanem a *bártfai* feküdt. Bizonyítja ezt egyrészt az, hogy a kódex másolói egyetlen olyan éneknek sem hagytak ki helyet, ami a bártfai kiadásban nem szerepel; legalábbis a címekkel és kezdő strófákkal képviselt versek esetében, másrészt a kódexben levő versek ill. fragmentumok közül ötről tudjuk biztosan (Bal. LXI., Rim. X, XII, XVI, XX.) hogy a bártfai kiadásban jelentek meg először nyomtatásban, tehát a kódexírók e darabokat ezelőtt legfeljebb csak kéziratból ismerhették. A másolók, mint láttuk csak, négy esetben vették a következetesség elve ellen, amikor olyan verseket is lemásoltak a kódexbe, amelyek a bártfai kiadásban benne voltak. Varjas Béla kitűnő elemzéssel mutat rá, hogy a hibát — egy esetet kivéve, ahol az: 1. kéz vett — mindig a 4. kéz követte el s ezek „nem valamely közbeeső másolatból” öröklődtek.²⁹ Mivel magyarázható a másolóknak ez a következtetlen eljárása? Ami az 1. kéz hibáját illeti, a XXX. ének utolsó versszaka esetében — mint erre már Szilády Áron is rámutatott — egy egyszerű kettőt-lapozással állunk szemben. Az „Áldj meg minket Uristen” kezdetű ének ugyanis teljes szövegével benne volt a bártfai kiadásban és a másolók előtt fekvő kéziratban is, ahol a XXXII. sorszám alatt szerepelt. Mivel azonban az 1. kéz a XXX. ének másolása közben a kéziratban tévedésből kettőt lapozott, a XXXI. és XXXII. ének teljesen elkerülte a figyelmét. Az utóbbinak befejező versszakát viszont, mivel az már átnyúlt a következő oldalra, egyszerűen a másolt XXX. sz. ének záróstrófájának fogta fel, vagyis mindkét, éneket a XXX. és XXXII. sz.-t is töredékesen jegyezte le. Nyilvánvaló, hogy ez esetben nem vehette észre az említett éneknek a kiadással való összefüggését sem. A többi három esetben (Bal. LXII., Rim. XVI, XIX.) már nem annyira a munka mechanizmusából adódó elnézésről, mint inkább a 4. kéz figyelmetlenségéről van szó. Eckhardt Sándor és Radvánszky B. szövegösszevetéseiből megállapítható, hogy a másoló a tévedésből lejegyzett énekek esetében a bártfai kiadás szövegeltéréseit nem vette figyelembe, vagyis mindent a kéziratból másolt. Ebből viszont talán azt lehetne következtetni, hogy a 4. kéz sietségből a nyomtatott szövegnek csak az indexét figyelte, s a szóbanforgó három ének így kerülhetett el figyelmét.

A bártfai kiadás azonban nemcsak ebből a szempontból érdekes. Mindenekelőtt valószínűsíti azt a fentebbi következtetésünket is, hogy az a bizonyos tíz istenes ének, melyeket az ősmásoló a kódex 99. lapján „más könyvben” levőknek nevez — mint ezt bizonyítani igyekeztem —, benne lehetett az általa készített ősmásolatban s a kódexből csak azért maradt ki, mert a bártfai kiadásban is mind szerepel. Sőt a LXII., LXIII. sz. ének, amit e tíz istenes vers közül valónak tartok, a bártfai kiadásban is ugyanúgy egymásután következik akár csak a kódexben, ami pedig nem lehet véletlen. Ez a furcsa találkozás csak abban az esetben volna érthető, ha a bártfai kiadás a kódex alapszövegétől szolgáló ősmásolat után készült volna. Viszont ez lehetetlen, mert az ősmásolatban öt olyan istenes vers is szerepel, amely csak az 1670-es lőcsei kiadásban jelent meg először az összegyűjtött versek között. (Bal. LXXIV., Rim. XVII, XVIII, XXXI, XXXII. sz.) Már pedig ha a bártfai kiadás ezt a kéziratot ismerte volna, az öt istenes verset nem hagyta volna ki. Nincs tehát más megoldás mint azt hinnünk, hogy a másolók a hiattalussal jelzett és a következtetlenül lemásolt énekek esetében is mindenütt az ősmásolathoz igazodtak, amely viszont helyenként, legalábbis a sorrendet illetően, kapcsolatot mutat a bártfai kiadással.

Másodsorban a bártfai kiadás feleletet ad arra a kételyünkre is, hogy pl. a kódex Rimay verseit tartalmazó részében a 160–162., ill. a 167–172. lapokon „miféle versek számára hagyta a másoló az üres helyet”. Azt hiszem nem kétséges, hogy ugyanúgy mint a Balassi versek esetében, itt is azoknak a Rimay verseknek maradt ki a helye, amelyek egyrészt a másolók előtt fekvő kéziratban, másrészt a bártfai kiadásban is benne voltak. Az utóbbi Dézsi Lajos bibliográfiája szerint³⁰. „Az nagyságos gyarmathi Balassa Bálintnak Eztergom alá való készületi” c. cikluson kívül huszonkét Rimay éneket tartalmaz. Ebből hatot töredékesen vagy teljesen átvesz a kódex (VI, X, XII, XVI, XIX, XX. sz.) tizenháromnak a helyét pedig kihagyja. (XII–XVI, XX–XXXI.-ig) A kéziratból még hiányzó három vers talán azután íródhatott, hogy a másolat elkészült, mert különben az ősmásoló nem hagyta volna ki. Mindenesetre jó lenne tudni a bártfai kiadásban meglevő Rimay versek keletkezésének pontos idejét, mert ebből következtetni lehetne az ősmásolat készülésének idejére is. Mindezek a prob-

²⁸ Eckhardt S.: Balassi Bálint nyelve és írása. Magyar Nyelv 1943. évf. 89. 1.

²⁹ Varjas B.: i. m. XXVII. 1.

³⁰ Dézsi L.: Balassa és Rimay istenes énekeinek bibliográfiája. Bp. 1905. 9–12. 1.

Ímák azonban inkább csak mint a Balassi kódex általános filológiai kérdései érdekesek. Minket közelebbről az érdekel, hogy vajon melyik lehetett az a tíz istenes ének, amelyeknek helyét a 4. kéz a bártfai kiadás parhúzas darabjaira való tekintettel kihagyta. Azt hiszem, e problémát határozott pontossággal egyenlőre lehetetlen megoldani. A fentiek alapján azonban annyit mindenesetre mernék állítani, hogy az a Balassihoz közelálló és verseinek sorsát kitűnően ismerő ősmásoló, ki a Coelia-ciklusig bezárólag az első másolatot készítette, nem tévedhetett, amikor Balassinak a házasság előtti időből mindössze három, ha a hiányzó XXXI. sz. darabot is ilyennek vesszük, esetleg négy istenes verset tulajdonított. E négy közül határozottan csak kettőt ismerünk, a 4. és 36. sz.-t. A Palatics nőtájára írt *Könyörgés* most már tudjuk, hogy elveszett. A hiányzó XXXI. sz. darab — ha feltesszük, hogy az előtte levő csonkán maradt ének legfeljebb még egy versszakkal bővült volna — semmiesetre sem lehetett több harminc sornál, de valószínűbb, hogy még ennél is rövidebb volt. Ez esetben tehát csak a 7. sz. „Óh szent Isten” kezdetű ének jöhet számításba, mert az Eckhardt Sándor által fiatalkori termésnek vélt többi darab terjedelménél fogva nem helyezhető be az ősmásolatba, amely feltevésem szerint hozzávetőlegesen ugyanolyan formátumú lehetett, mint a Balassi-kódex.

A házasság után írt többi tizenhét istenes vers a tágabb időrend tekintetében két nagy csoportra osztható: az ún. „másik könyv”-ből való kijegyzés előtt és az ezután keletkezett darabokra. Ezek közül egy, a „Pokolbeli kísértetek faggatnak” kezdetű még Balassi életében elvesztett, mert az egy Rimay Jánoson kívül, ki hírt ad róla, a kiadások és a kéziratok nem ismerik. A meglevő tizenhét darab tehát 10 : 7 arányban oszlik meg. Hogy pontosan meddig írhatta Balassi a „más könyvben” levő tíz istenes verset, arra vonatkozólag talán a kódexben levő versek elrendezése adhat támpontot. Nézetem szerint ez a határpont nem eshet össze a kibujdosás idejével. Az első másoló ugyanis a kódex említett helyén (99. l.) azt is megjegyzi, hogy Balassi nem szándékszik addig kiadni e 10 istenes verset „meddig több psalmust nem szerzett még azokhoz”. Mivel ez a másoló a Balassi énekeket a költő kibujdosásáig bezárólag adja (LXXV.), azt lehetne következtetni, hogy Balassi ez „ígért” psalmusokat, vagyis összesen hat éneket, mind kibujdosása után szerezte, mert a LXXIV. sz. „Pusztában zsidókat” kezdetű éneken kívül a többi hat közül egyet sem ismer ez a másoló. Azonban ha komplex módszerrel dolgozunk, úgy az egyes énekek versformai és tartalmi összefüggéseit is figyelembe kell vennünk, már pedig ezen az alapon nem tehetjük mind a hat éneket 1590—94 közé. A fentiekben bizonyítani igyekeztem, hogy a 89, 91, 93. sz. énekek 1588 febr. előtt keletkezettek, a 88. sz. pedig nem sokkal ezután. A 4, 5, 6, 7, 8, 36, 37, 38, 40. sz. énekeket Eckhardt Sándor is mind 1588 előttieknek vallja, amihez ha hozzávesszük az általam szintén ez időbe sorolt énekeket, megkapjuk azt a tizenhárom darabot, amely a másolás pillanatában az első lejegyző rendelkezésére állhatott. Ezek szerint a kódex I—LXI.-ig terjedő darabjait, valamint a közvetlen ezután következő tíz istenes verset 1588 tavaszán, vagy nyarán írhatta le az első másoló Balassinak sajátkezűleg írt két könyvéből. Az ezután készült istenes verseket Balassi feltehetően ugyanabba a könyvbe jegyezgethette, amibe az előbbieket. Ehhez a kötethez azonban úgy látszik már még egyszer nem jutott hozzá a másoló, s innen van az, hogy a további istenes versekről a kézirat semmit sem tud. Ha tehát következtetésem valamennyire is helytállóak, Balassi istenes verseinek kronológiáját így lehetne sommásan felvázolni: házasságáig írta a 4, 7, 36. sz.-t; 1584—88 tavaszáig az 5, 6, 8, 37, 91, 38, 40, 89, 93, 88. sz.-t, s ettől kezdve haláláig a 94, 41, 70, 74, 90, 92. és 95 sz. darabokat.

Balassi ez istenes verseket a 90-es évek eleje táján „a Jephthes históriája”-nak elkészültével rendezgethette kiadás alá. Ekkor vonhatta egy ciklusba a három himnuszt is, melyekről Rimay azt mondja, hogy a költő maga látta el ezeket „deák argumentumocskával”.³¹ Balassi halála után a kéziratok, amelyek az istenes verseket — a hiányzó elveszett darabok és az egy LXXIV. sz. ének kivételével — teljesen, a szerelmi verseket pedig csak a LXI. sz. darabig bezárólag — tartalmazhatták Rimay kezébe kerülhettek, aki ezt az énekanyagot rendezte sajtó alá és ennek alapján írta meg előszavát is. A kiadásra mint tudjuk nem került sor. Viszont a későbbi kiadások, így a ránkmaradt 1640 körüli bártfai és az 1665. kassai kiadás — mint az utóbbi előszavából kiolvasható — ezt a Rimay-féle kéziratot használták. Talán ebből érthető, hogy Balassinak e saját kezével írt két könyvében levő darabokon túl a II. váradi, ill. az 1670. lőcsei kiadásig egyetlen Balassi vers sem jelent meg nyomtatásban.

³¹ Radvánszky Béla: Rimay János munkái. Bp. 1904. 256. l.

A TÜNDÉRKERT EGY »ELVESZETT« FEJEZETE

Szabolcsi Bence hívta fel a figyelmemet arra, hogy emlékezete szerint Móricz Zsigmond *Tündérkert*-jének egyik érdekes és fontos fejezete az újabb kiadásokból rendszeresen kimarad. A különböző kiadásokban utánanézve, Szabolcsi Bence gyanúja teljesen beigazolódott: valóban a *Tündérkert* egy fejezete »elkallódott« a különböző kiadások között.

A *Tündérkert*-nek, mint önálló regénynek hét kiadása jelent meg az Athenaeum Rt. gondozásában 1922 és 1927 között. A hét kiadás két, lényegében változatlan szedés különböző példányszámú lenyomata. Ez után a trilógia együttes kiadásai következnek: az 1935-ös hírheft ezer lapos, egy kötetes *Erdély*-kiadás, majd 1939-ben a helyreállított háromkötetes kiadás, s ugyanennek lenyomata a vörös-arany kötéses összes művek sorozatában. A fejezet, amelyről szó van — a *Tündérkert* III. könyvének 2. fejezete — először az 1935-ös, egykötetes kiadásból hiányzik. Ezen semmi különösebb fennakadni való nincs: az egykötetes kiadás, mint tudjuk, a kapitalista kiadó diktátumának engedve jött létre, igen jelentős csonkításokkal, amelyek közé tartozott e fejezet kimaradása is (ugyanúgy, mint pl. az I. könyv 4. fejezet második részéé, Bethlen Gábor látogatása Palotsay Annánál). Móricz a kényszerítő körülmények hatására nyilván kihúzott mindent, ami az események közvetlen megértéséhez nem volt feltétlenül szükséges; még olyan részleteket is, amelyek pedig alakjainak a megértéséhez, helyes megvilágításához szükségesek lettek volna.

Az egykötetes kiadásban kényszerűségből kihúzott részeket azonban általában az 1939-es háromkötetes kiadásban — esetleg rövidítve vagy bizonyos szövegváltozatokkal — visszaiktatta; egyetlen kivétel a III. könyv 2. fejezete, amely kimaradt, de nem nyomtalanul: a fejezetszámozásban ugrás van, az 1. után a 3. fejezet következik. Az ezévből kiadásra került *Tündérkert* — Móricz Zsigmond Összegyűjtött Művei sorozatában — szintén ezt a tradíciót veszi át, pusztán a fejezetszámozás következetlenségét igazítva ki.

Ha közelebbről megvizsgáljuk a kimaradt fejezetet, úgy találjuk, hogy az komolyan elősegíti a regény alakjainak helyes megértését, bár az eseményeket, a regény cselekményét nem viszi előbbre. Báthory első és egyetlen nagy »hadi« diadala: Szeben csellel való megvétele, s a riadt és megfélemlített szebeni országgyűlés ülésezése után foglalt helyet, az után az ülés után, amelynek Báthory inspirálta határozatai gyakorlatilag az erdélyi szász nemzet kiirtását jelentenék. S a rákövetkező fejezet azzal indul, hogy a fejedelem egész éjszakai, részegségében való vívódás és nyögdelés után hirtelen és indokolás nélkül megkegyelmez a szászoknak, s csak száműzetésüket rendeli el. E változás okát a ma hozzáférhető, közkézen forgó kiadások elhallgatják, — viszont a kimaradt fejezet teljesen megmagyarázza.

Az eredeti második fejezet a részeg fejedelem öntetszelgő monológjával kezdődik, amelyben leleplezi — az eddiginél valamivel világosabban — céljait a szászokkal, románokkal, s a székely-paraszt felszabadítással; — utána gögje s önteltsége csúcsán — Báthory nagy fizikai megaláztatása: elgyöngülése és undorító rosszullete következik. Mindez azonban csak bevezetés ahhoz, ami a fejezet cselekményének valóban középpontja: a szolgálni befogott szász szűzek között van Imreffyné húga, Évuska is, az egyetlen leány, aki iránt Báthory Gábor igaz gyöngédséget, valóban testvéri, tiszta szeretetet érez. S ez a lány, aki előtt részeg gögijében csillogni szeretne, nem vele érez együtt, hanem a szászokkal; nem őt látja nagynak, ellenállhatatlannak, hanem a szászok dolgos, csöndes életét, egymás iránti polgárosult magatartását tartja lelkesítőnek, követendőnek. Báthory mindent adna Évuskának, de még a legkevesebbet sem adhatja, amit durva katonája ok nélkül elvett tőle: kislányos játékát, a felnysárlt angoramacskát; magával szeretné ragadni, de Évuska csökkönyösen kitar a most kisemmizettek, szenvedők, halálraítéltek mellett. A leányt elűzi, de helyébe megjelennek az álmok. Szörnyű lidércnyomást lát, a szászok felakasztva bokáznak előtte, nyelvet öltve udvarolnak neki, s ugyanaz a földöntúli kéz, amely a szászok hóhérvételét egybefogja, tartja annak a macskának a porázát is, amely villogó szemmel vadászik rá, az egérré lett fejedelemre...

Ez az álom magyarázza meg a következő fejezet kezdetét: ezért kegyelmez meg végül is a szász nemzetnek, s indul eléggé lóhalálában Szebenből Radul ellen a havasokba.

A fejezet nem állítja új fénybe Báthory Gábor jellemét, csak még élesebbé teszi azt a fényt, amely cselekedeteiből és gondolataiból jellemére eddig is hullott: a szászokkal való szándékai még világosabbá teszik egyéni diktatúrára való törekvését, hódító tervei még élesebben aláhúzzák benne a tekintet nélküli despotát — s álma szinte kísérteties párhuzamot von Báthory vágyai és a féherterror tettei között. Ezt a párhuzamot még fokozottabban kiemeli vitája Évuskával, aki a szászokban a polgári erényeket dicséri és gyermeki ártatlan-

sággal fudja megcáfolhatatlanul bizonyítani, hogy a szászok is éppolyan erdélyiek, mint a magyarok, mert Erdély a hazájuk, hiába mások a szokásaik, s a nyelvük: szívük ehhez a földhöz köti őket.

Különös jelentősége van annak, hogy ennek az elmondásához Évuskát hozza be újra az események színterére Móricz, egy meglehetősen váratlan fordulattal; hisz Évuska volt már Imreffyné udvarában is szinte Báthory Gábor lelkének jobbik, ártatlan, gyermeki fele; s ezután nem is találkozik vele többet, csak akkor, amikor már neki is lefelé vezet az útja, de akkor már mint eszelős szekta-hívóval. Báthory számára éppen az teszi megrendítővé ezeket az igazságokat, hogy Évuska szájából hallja azokat, akihez valamilyen testi vágy nélküli szerelem köti.

Az egész fejezet megerősíti azt a benyomást, amit a regény, s Báthory Gábor jellemének egésze eddig is sugallt: hogy Báthory céljaiban, törekvéseiben és útjában az ellenforradalom úri politikusainak egy hatalmas, — vonzó vonásaiban és bűneiben egyaránt óriás — előképét teremtette meg Móricz. S amit itt a szászokról mond, tervez, s amit erre Évuska válaszol, világosan a húszas évek elejének fellángoló, véres antiszemitizmusára utal, mint ahogy Báthory lidércnyomások álma is egyenesen a fehérterror, Orgovány és Siófok véres éjszakáiban fogant.

Problematisz viszont, hogy ha ilyen jelentősnek látjuk ma a regény egésze és különösen Báthory jelleme szempontjából ezt a fejezetet, akkor hogyan maradhatott ki az 1939-es és az utáni teljes kiadásokból? A fejezetszámozás következetlensége arra engedne következtetni, hogy pusztán technikai hiba következtében maradt ki ez a fejezet; de ez a következtetés elég valószínűtlen, éppen a *Tündérkert*nél, amelynek nyelvén, kompozícióján szinte minden új kiadásnál javított Móricz, amelyen állandóan dolgozott, s amelynek a sorsát mindig gondos figyelemmel kísérte. Bár eddig senkit nem sikerült találnom, aki személyes élmény alapján emlékeznék e fejezet sorsára, valószínűnek látszik, hogy Móricz az új, háromkötetes kiadásban helyre akarta állítani ezt a fejezetet, s az utolsó pillanatban mégis kihagyta — így születhetett a fejezetszámozás körüli következetlenség. De — s itt a kérdés — miért hagyhatta ki? Amikor megírta, az ellenforradalmi terror ellen tiltakozott a történelem jelmezei között; 1939-re azonban megváltozott a világ. Az ellenforradalom változatlanul megvolt, de a terror szörnyűségeit már a cinkos hallgatás fátyola fedte, s ekkor a társadalmat a mind agresszívebben előretörő német imperializmus, s annak magyar szálláscsinálói izgatták. Könnyen lehetséges, hogy Móricz azért állt el az utolsó pillanatban e fejezet visszaiktatásától, mert attól félt, hogy esetleg meghamisítva annak igazi mondanivalóját, egyesek ezt szándékai ellen, s a német imperializmus érdekében használhatnák ki.

Helyes volt-e, hogy ezt a fejezetet a Gyűjteményes Művek mostani kiadásából is kihagyta a sajtó alá rendező? Formálisan eljárása teljesen helyes: az Akadémia szabályzata szerint szövegkiadásoknál az utolsó, a szerző által sajtó alá rendezett szöveg a mérvadó, s abban ez a fejezet nincs benne. Mégis, azt hiszem, ma már Móricz szándékához, s a regény szelleméhez hűbbek maradnánk, ha a *Tündérkert* következő kiadásaiban ez a fejezet is visszakerülne eredeti helyére: az író szándékainak nem eltorzításához, hanem élesebb, tisztább megvilágításához járulna ez csak hozzá.

S végül még egy következtetés: ez az egy példa is bizonyítja, hogy a szövegfilológia munkaterülete nem zárult le a tizenkilencedik század közepével; hogy legmodernebb nagy íróink szövegeit is filológiai gondossággal kell megvizsgálni, egybevetni, mert így számos értékes következtetésre juthatunk, amelyek enélkül rejtve maradnának. Móricz Zsigmond szövegeivel kapcsolatosan pedig a filológiai munkának sokszor igen bonyolult és érdekes feladatokat kell tudnia ellátni; reméljük, hogy a kritikai kiadás sajtó alá rendezése során ezek mind megoldásra is kerülnek.

BENEDEK MARCELL

RIEDL FRIGYES

1921 augusztusában, néhány hűséges tanítványával együtt, keserű, fájdalommal húzódtunk meg a Riedl Frigyes koporsóját körülvevő gyászolók utolsó soraiban. Fájdalmunkhoz az vegyítette a keserűséget, hogy a sorjában elhangzó gyászbeszéd — egyetemi kolégák, Kisfaludysták, hallgatók szavai — egy árva hangot sem szólaltattak meg, amely a mi Riedl Frigyesünkre jellemző lett volna. A »keresztény és nemzeti« irányzat kimosott minden igaz színt az ember és a tudós jellemzéséből, s tőle telhetően igyekezett a maga színére átfesteni a védtelen halottat. Védtelen volt és védhetetlen: mi nem szólalhattunk meg sem a sír mellett, sem katedrán, sem újságban, sem a hivatalos tudomány folyóirataiban. Aki állásban volt közülünk, az is hallgatott, összeszorított szájjal és ököllel.

Egy csekély nyilvánosságú (és rövidéletű) folyóiratban, amelyet csökönyösen haladó-szellemű emberek tartottak fenn, mégis elparentálhattam mesteremet. És cikkemben a keserűséget legyőzte az az optimizmus, amely nélkül a »kurzus« éveit aligha élhettem volna át. Ezt írtam a cikkben (e sorok az erdőben születtek, nem férhetek a szöveghez, csak emlékezetből idézem):

»Ahol a Mississippi a tengerbe ömlik, mérföldekre édes lesz az óceán vize. Édes lesz vagy harminc esztendeig a magyar irodalomtörténet tanítása is, amíg Riedl tanítványai élnek a katedrán.«

Az én pedagógus-pályámból kevés híján éppen ez a harminc esztendő esett ki; én könyvekkel, alkalmi előadásokkal pótoltam úgy-ahogy a katedra hiányát. Mindenesetre szabadabb voltam így, mint katedrán meghagyott (vagy megtűrt) társaim. Mégis hiszem, hogy igazat írtam: a Riedl-tanítványok megédesítették a magyar irodalomtörténet stúdiumát.

Ma már kevesen élnek, még kevesebben tanítanak azok közül, akik 1905 és 21 közt Riedl tanítványai voltak. Legfőbb ideje, hogy megszólaljunk és megmagyarázzuk a mai nemzedéknek: mit jelentett számunkra, milyen hatással volt a magyar irodalomtörténet fejlődésére és — nem utolsósorban — tanítására? Tanulhatunk-e tőle valamit ma, amikor az övéitől eltérő szempontok uralkodnak az irodalomtudomány művelésében és tanításában?

*

Riedl hatása a magyar értelmiség irodalomszemléletére nem az egyetemi meghívással, Gyulai Pál évekig üresen álló katedrájának elfoglalásával kezdődik. Huszonöt éven át tanított irodalmat a belvárosi realban és tanítványai — Hofbauer Aladár és mások — főljegyzései bizonyítják, hogy lelki adottságaiból természetesen folyó módszere, szokatlan egyénisége, a konvencionális anyag újszerű megvilágítása nem maradt hatás nélkül.

A tanárság roppant felelősséggel járó foglalkozás: huszonöt esztendő alatt a legközönségesebb, leggyöngébb tanár is a tanítványok ezreit formálja a maga módján. Ha a magyar értelmiség tele volt olyan emberekkel, akik az érettségi után Eötvöst, Keményt vagy akár Arany Jánost sem vették többé kezükbe: ez a tanároknak, végső soron a Riedl cikkeiben gyakran és joggal ostromozott tanárképzésnek hibája volt. A tanítványok főljegyzéseiből látjuk, hogy az a rekedtes, gyöngye hangú, fegyelmezésre nem termett tanár, aki huszonöt év alatt sohasem ült fel a katedrára, hanem járt-kelt tanítványai közt, beszélgetett velük, notesz nélkül ismerte őket és egyenrangúak módjára vonta be a fölvetett kérdések megoldásába — ez a tanár olyan nemzedékeket nevelt, amelyekre nézve az érettségi nem jelentette az irodalomtól való örvendetes megszabadulást.

Ezt a személyes hatást közvetítették több-kevesebb intenzitással Riedl tankönyvei, retorikája és poétikája. Az intenzitás természetesen attól is függött, milyen tanár kezébe került a könyv. Nekem az volt a szerencsém, hogy magyar irodalomra, Riedl könyveiből, Riedl megértő jóbarátja, Angyal Dávid (később a történelem egyetemi tanára) tanított.

Ezekről a könyvekről joggal írták meg, hogy induktív módszerükkel, diszkurzív előadásukkal, világirodalmi, esztétikai, művészettörténeti kitekintéseikkel inkább tanári vezérkönyvek, mint megtanulni való iskolakönyvek készültek. A rosszul képzett, csekély általános műveltségű tanárt zavarba hozhatta a diákok kezébe adott anyag gazdagsága, amely sok tekintetben neki magának is új volt, de semmiesetre sem toldhatta meg a magáéból. Nincs tapasztalásom erről, de csaknem bizonyos, hogy gyöngye tanárok kezén a Riedl-könyvek legfőbb értékei elkalldódtak. Minket, Angyal közvetítésével, elragadtak ezek a könyvek, s bizonyára nem csekély részük van abban, hogy osztálytársaim közül aránylag sokan mentünk magyar irodalom-tanárnak s két esztendeig türelmetlenül vártuk, hogy Riedl egyetemi katedrára kerüljön.

Mint középiskolai tanár magam is ezekből a könyvekből tanítottam — akkor már tele az egyetem utolsó éveiben szerzett személyes benyomásokkal, amelyek tanításomon és viselkedésem is eltörölhetetlen bélyeget hagytak. Ezekre még visszatérek. A könyvekről annyit, hogy tanítványaim közt egész nagy csoportokat indítottak komoly irodalom-tanulmányozó munkára. Volt egy esztendő, amikor hatodistáim világirodalommal készített poétikai előadásaimból olyan könyvmatos jegyzetet készítettek, amely csak címében volt jegyzet, de önálló részlet-tanulmányokból állott.

*

A magyarszakos tanárjelöltek tehát türelmetlenül vártak Riedl megjelenésére. Egy félétet várniok kellett még kinevezése után is; Riedl félévi szabadságot kért, hogy előadásaira elkészülhessen. (Később elmondta, beszélgetés közben, hogy egyetlen előadása a tárgyalat írók újraolvasása, az irodalom átnézése miatt 8—10 órai munkájába kerül.)

... Végre belépett a terembe, amelynek emelkedő padsorai zsúfolva voltak, egy ötvenéves, magas, karcsú, szőkehajú és szakállú férfi. Leült — életében először — a tanári asztal és a tábla közt, s elrendezgette maga előtt néhány apró cédulára írt jegyzeteit. Rekedtes, magas hangját, raccsolt vagy elnyelt r-jeit a legcsekélyebb moraj vagy mozgolódás is elfojtotta volna, de soha még előadót ilyen áhitatos csendben nem hallgattak.

Az előadás a cédulák ellenére is mintha előttünk született volna, töprengő, gondolkozás, vívódás eredményeképpen; az egyes mondatok viszont az élő beszéd pongyolasága nélkül, tökéletesre formálódva kerültek ki ebből a töprengésből. Tömör szentenciák, amelyeket aztán bővebben áradó mondatok elemeztek vagy bizonyítottak; kérdések, amelyekre a válasz mintha nehéz vajúdás közben született volna meg; franciásan kiélezett, meglepő pointe-ek...

Az első órák végén megtörtént, hogy a hallgatóság, amely ilyen előadásmóddal, a gondolat születésének lenyűgöző látásával először találkozott, megtapsolta a tanárt. Riedl összegörnyedt ültében és valósággal lesujtottnak látszott; nem ilyen értelemben akart ő hatni, nem ilyen siker volt a célja. Rendes hallgatói megértették ezt; később már csak egy-egy véletlenül bevetődött látogató kezdett tapsolni s a régi hívek leintették.

... Tudós kollégáinak várakozása nem volt oly osztatlanul lelkes, mint a miénk. Akadt ellenzője is a meghívásának. Széplélek-irodalmárt láttak benne, féltették tőle a tudomány komolyságát.

Mindjárt bemutatkozó előadásával bebizonyította, hogy a legnagyobb tudomány sincs miért aggódni. Riedl, igaz, egyszerűnek látszó célt tűzött ki a tanár elé: tanítsa meg az embereket olvasni. De aki olvasásra akar tanítani, magának is meg kell tanulnia ezt a művészetet. A művészetben van egy adag beleérző képesség, a rokonság kutatása és felismerése író és olvasó között — de alapja mégis csak a tudás. Mit kell tudnunk az íróról, hogy beleérző képességünk téves utakra ne kerüljön?

A válasz, amelyet Riedl erre a kérdésre ad, kétségtelenül magán viseli Taine tanításainak nyomát. Beszél az író nemzeti sajátosságairól (gyakran él »nemzet« helyett a »faj« kifejezéssel, de mondanom sem kell, hogy nem a később oly gyűlöletessé vált értelemben) — korának és környezetének hatásairól, egyénisége uralkodó jellemvonásáról. Ma is azt mondjuk: igen, mindezeket a körülményeket ismernünk kell. De Riedl, amikor — a tudományos munka komoly megalapozása érdekében — túlságosan is hangoztatta előttünk a Taine-féle determinánsokat, maga túl volt már azon, hogy ezekkel beérje. Ránézve a kérdések ebben a sorrendben helyezkedtek el: milyen lelki adottságok hozták létre azokat az alkotásokat, amelyeken mi gondos munkával megállapítjuk a taine-i determinánsok hatását?

Ez a sorrend nem elméletből, hanem Riedl természetéből eredt. Beleérző képességünk még szűkebb határok között mozog, mint megértő intelligenciánk. Csak abba tudjuk igazán beleérezni magunkat, amivel rokonok vagyunk. Ez a magyarázata annak, hogy bár Riedl egyetemi pályafutása során újra, a legnagyobb lelkiismeretességgel keresztüljárt magát a magyar irodalom egész területén (kollégáinak nagy megrökönyödésére az élő kortársakról is beszélt) — előadásban és könyvben legjelentősebb mégis az, amit lelki rokonáról, Arany Jánosról mondott és írt.

De térjünk vissza a leendő tanárok és irodalomtörténészek nevelőjéhez. Megadta és évenként megismételte a komoly tudományos munka szabályait. (Egyebek közt, hogy mindig az elérhető legközvetlenebb forrásig menjünk vissza.) De a tudományos lelkiismeretesség mellett állandóan hangoztatta a tanári lelkiismeretességet. Növelte önrizetünket és egyben felelősségünk tudatát: a mi kezünkben van a magyar kultúra jövője, tőlünk függ, milyen lesz a jövőendő Magyarország.

Jelentőségünk ránk kényszerített tudatának megfelelően bánt velünk. Mi megszoktuk Beöthy hideg, méltóságos személytelenségét, Heinrich cinikus, kissé lenéző humorát, Petz tiszteletreméltó szárazságát és tárgyilagosságát. Riedl nem népszerűsködött, de egyszerre megtalálta velünk szemben azt a hangot és viselkedést, amelyet mi később középiskolai diákjaink közé vittünk át; ez a tudományosnál is lényegesebb eleme a Riedl-hatásnak. Csak különös, hogy »kollega úrnak« szólított bennünket és nem engedte nagyságotolni magát (»legalább mi becsüljük meg a »tanár« címet«.) A fontos az, hogy mint egyenrangú felekkel beszélt velünk azokról a kérdésekről, amelyek egy kollókviumi felelet vagy szakdolgozat kapcsán vetődtek fel. Ő maga sohasem tanított dogmatikusan: ha némelyik előadása (vagy könyvének legtöbb fejezete) jólmegfontolt és gondosan végleges formára csiszolt tétellel kezdődött is, töprengését szóban és írásban gyakran árulták el ilyen formulák: »úgy gondolom«, »talán«, »ha szabad így mondanom« stb. Ezt a töprengést állította szembe a mi fiatalosan vakmerő és gyakran végletes állításainkkal, amelyek mögött nem egyszer a tények nem ismerése lapangott. A beszélgetés mindig úgy indult, mintha elfogadná az állításunkat; egy kis töprengés után előhozakodott kétségeivel: gondoltunk-e erre vagy arra a tényre? Ennek a ravaszul emberséges módszernek jóvoltából magunk jöttünk rá tévedésünkre, a megsegényülés érzése nélkül.

Az ilyen beszélgetések nem egyszer a híres szemináriumi teákon folytak. Riedl tanárára, Grégus Ágostra hivatkozott, aki budai villájában látta vendégül hallgatóit. Az ő szellemi szeretetvendégségeinek színhelye a magyar irodalomtörténeti szeminárium volt; a háziasszonyi tisztségen a kollégánok osztoztak. Az összejövetelek egyik — rejtett — célja az is volt, hogy az élcapok és bohózatok állandó céltáblája, a tanár, némi társadalmi biztonságra tegyen szert. Sok egyéb közt azt is megtanulhattuk Riedltől, hogyan kell — állva, kezünkben téacsészével — komoly kérdésekről fesztelenül beszélgetni, gesztusok nélkül vitatkozni. És megtanultuk: hogyan kell majd tanítványaink közt úgy elvegyülni, hogy fölényünk egy pillanatra se nyomja őket.

*

Nagy teret szenteltem Riedl személyes hatásának, számolva azzal is, hogy ennek jellemzése csak szubjektív lehet. De mert ez a személyes hatás kétségtelenül tényezője volt a magyar irodalom tanulmányozásának és tanításának: meg kell menteni személyes emlékeinket azok számára, akik Riedlt már csak írásaiból ismerhetik.

Könyvei, sőt elszórtan megjelent kisebb tanulmányai is megérdemlik, hogy alaposan foglalkozzunk velük. A benne lappangó művésznek egy-egy mesterien kifejezett gondolata, ötlete, megsejtése értéket ad olyan dolgozatainak is, amelyeknek tárgyi mondanivalóját későbbi kutatások eredményei megfosztották jelentőségétől (pl. a magyar-hun monda kérdésében.) Van művei közt félbehagyott nagy koncepció (»kerített óriás fenék«, mint Arany mondja) — *A magyar irodalom főirányai, Magyarok Rómában*. Ami ezekből elkészült, az gazdag gondolatokban és alkalmas gondolatébresztésre, de mégsem tehetett akkora hatást, amelyet irodalmunkban tovább nyomozhatnánk. *Shakespeare és a magyar irodalom* kerek, befejezett kis essay, mintaszerű a maga nemében és tele van a költői megérzés szép kifejezésének gyógyszerével —, de végeredményben csak egy-egy fényugarat villant rá egy óriási, igazában még fél nem kutatott területre.

A posthumus Petőfi-könyv olvasása közben nyomasztó érzés, hogy felépítése és jórészt megstilizálása is — bár igazán megértő és Riedlhez méltó barát és tanítvány, Sikabonyi Antal munkája —, mégsem viseli magán a művész-tudós végső formát adó kezének bélyegét. Ugyanez csökkenti a jegyzetekből később kiadott előadások hatását is. Ha ennek a hatásnak szempontjából foglalkozunk Riedl műveivel, mellőznünk kell az angolul, majd német átdolgozásban megjelent összefoglaló magyar irodalomtörténetét is, noha ezekből ugyancsak igen sok értéket bányászhatnánk ki (főként azért, mert megmutatják, milyen momentumok kiemelésével lehet a külföldi olvasóban érdeklődést ébresztetni a magyar irodalom iránt.)

A kuruc balladák eredetiségének kérdésében Riedl most már meg nem támadható tények megállapításával vitte előre a magyar irodalomtudományt. Itt nemcsak módszere tanulságos, hanem egyfelől bátorsága, másfelől tapintata is. Eredményeit már minden diák ismeri anélkül, hogy Riedl munkáját olvasnia kellene; az irodalomtudomány művelői számára örök példaként marad fenn az elhúzódo, látszólag félnék ember bátorsága, amellyel

egy kedves nemzeti illúziót rombolt le — s ugyanakkor tapintata, amellyel ezt a fájdalmas operációt érzésteleníteni igyekezett.

Ha az író-Riedl hatását nyomozzuk, mindezek után tulajdonképpen egyetlen mű, a főalkotásaként elismert *Arany János* marad hátra.

Az úgynevezett nagyközönség alig ismeri ezt a művet. 1887 óta, tehát két emberöltő alatt mindössze négy, igen csekély példányszámú kiadásban jelent meg. Riedl halála óta az örökösök válasz nélkül hagytak minden ajánlatot új kiadására. Azt kell hinnünk — bármily érthetetlen is —, hogy Riedl akarta így.

Mégis ez a könyv vitte be irodalmi életünkbe azt az Arany-felfogást, amely az utolsó időkig uralkodott; és mint az igazi művész festette arckép, ez ábrázolja leghívebben az alkotó művész jellemvonásait is.

A művészi arcképben mindig benne van a festő viszonya modelljéhez. Sok, annak idején súlyos aranyakkal megfizetett képmásból olvassuk ki ma a művész ironikus megvetését, sőt gyűlöletét puffadt, gőgös, ostoba, felcicomázott modellje iránt.

Riedl Arany Jánosából nemcsak a szeretetet olvashatjuk ki, hanem a be nem vallott, mélységes lelki rokonságot is.

Vegyük szemügyre — ne a végleges megformálást nélkülöző Vörösmarty-előadásokat vagy Petőfi-könyvet, hanem az *Arany János*-ban sűrűn előforduló összevetéseket Vörösmarty-val és Petőfivel. Az értékelés, — különösen Petőfi esetében — nem egyszer az ő javukra szól; Vörösmartyt, a lírikust, elsőnek Riedl előadásai emelték méltó helyére az epikussal szemben; de mindkettőt észrevehetően *kivülről* ábrázolja. Belülről, az ember természetének átéléséből kiindulva, egyedül Aranyt látja. Lelkesedése Vörösmarty vagy Petőfi lángelméjéért nem takarhatja el ezt a különbséget.

Az Arany-könyvnek csak külső máza — hogy a festőművészettel való összehasonlításnál maradjunk, »vernise«-je a Taine-elmélet, a kor és a környezet gondos magyarázata. A Riedl-tanítványok nemzedékének fő kifogása Taine elmélete ellen — hogy a költő tipikus vonásait megmagyarázza, de az egyéni vonásokkal szemben tehetetlen — Riedl művére nem vonatkozik. Riedl fordított sorrendje, ahogy már említettem, az egyéni természetből indul ki. Ezt a természetet pedig hőse életéből, intim megnyilatkozásaiból, művéből rekonstruálja — annál tökéletesebben, minél jobban megkönnyíti ezt számára kettejük lelki rokonsága.

Az egyén — elméletileg is — ugyanannyira érdekli, mint a mű. Emlékszem egy mondatára, amellyel — élete utolsó esztendejében — a XIX. század francia regényéről szóló könyvemét bírálta.

— Amit a művekről mondasz, helyes. De megfeledekzel arról, hogy minden mű mögött van egy ember is.

Ezt az embert boncolgatja az *Arany János*. Az elemző szándék szabja meg a könyv szerkesztését, amely — valljuk meg — nem szerencsés. Az *Egyénisége, Költészete, Képzete* stb. fejezetek anyaga természetesen interferál s ez hol ismétlésekre, hol hiányokra vezet. Például nem kapunk összefüggő képet Arany lírájáról, vagyis éppen arról, ami ebben a szubjektív jellegű könyvben legjobban érdekkel bennünket (ezt a hiányt csak részben pótolja a IV. kiadás, amelybe beledolgozta *Arany lelki élete* című tanulmányának anyagát. Arany »költői szemérméhez« hasonló szemérem dolgozik Riedlben is; a könyv szubjektivitását igazában csak a korunkbeli olvasó fedezheti fel, aki Riedlt még személyesen ismerte; egyéni véleménye emberről-világról, kor-divatokról csak néha, egy-egy zárjelbe tett megjegyzésben vagy egyetlen szóban nyilatkozik meg. Egy példa a rejtett lelki rokonság bevallásáról, általánosításba öltöztetve:

»Szégyenlős, érzékeny emberek gyakran hajlandók ilyképpen érzelmeiket gúnyolni, mielőtt bevallanák.«

Titkos líra (de igazságából ez semmit sem von le) Aranynak ez a jellemzése, amely — egy-két vonás híján — magában foglalja nemzedékünk Arany-felfogását.

»Életének ... tragikus alapja van. Épp annyira, mint érzékenysége, ki volt művelve lelkiismerete is. Nála az önmagába való gyakori elmélyedés sok tépelődéssel és lelki harccal járt. Habozása és önbírálatja elhalványította tettei és költészete friss színeit. Nem tudott eleget tenni saját eszményének. Gyakran elégedetlen volt a világgal, de még gyakrabban önmagával. Ezért van művei közt oly sok töredék. Amint ő maga visszapillantva életére, mondja:

...engem titkos mételey
Főlemész: az örök kétely
S pályám bére
Égető, mint Nessus vére.«

Ezzel toldja meg Riedl azt, amit Arany »józanágáról«, rezignáltságáról, humoráról (más színezettel) előtte is elmondtak; ez a jellemzés (a könyv vége felé) tömör összefoglalása annak, amit már előbb száz apró részlettel megvilágított. Még vissza kell térnem erre az

Arany-képre a ma szempontjából; de éppen ebből a szempontból nem érdektelen egy pillantást vetni arra, amit Riedl Aranyban, a költőben meglátott.

Arany realizmusát nem kellett fölfedeznie, legfőljbbe ennek elemzésében adott újat («kifejező mozzanatok») — nem kívánt sok szót ideál és valóság viszonya sem, ahogy az a *Vojtina ars poetikájából* kiviláglik; de meggondolkoztató, hogy Riedl *kontemplatív*nak nevezi Arany realizmusát, ezzel érezetve azt a költői magatartást, amely valójában a realizmust a naturalizmus szintje fölött tartja. Ezzel a realizmussal kapcsolatban érzem fontosnak az Arany-könyv következő passzusát:

«Képelete nagyon szereti a pontos részleteket, szereti a lelki sajátságokat a testiekkel együtt feltüntetni. Arany fölfedezte az emberi testet is a magyar költészet számára.»

Nem kell különösen hangsúlyoznom, milyen jelentős ma Riedl könyvének Arany nyelvi gazdagságáról szóló része, stílusának és verselésének jellemzése.

Probléma csak a költészetében megnyilatkozó egyéniség körül lehet. A halhatatlanság lényege az, hogy minden kor azt keresi ki és olvasztja magába a költőből, amire szüksége van. Az az Arany-kép, amelyet Riedltől kaptunk, bármily erősen rajta van is — ahogy megmutatni igyekeztem —, Riedl hamleti, érzékeny, lelkiismerettel küzdő, ugyancsak sok töredéket maga után hagyó egyéniségének bélyege: maga is egy bizonyos kor szülötte. Riedl is elégedetlen a világgal s méginkább önmagával; ő is resignált humorral bírálja az ember változatlanul hitt természetét és sorsát. A mai nemzedék másként látja mindezt és Aranyból is igyekszik azt asszimilálni, ami természetének és világ-látásának jobban megfelel. De ami az értékelést illeti: vigyázzunk! Arany is — éppen mint Eötvös — iróniával nézte a 48 előtti megyei rendszert. Az *Elvesztett alkotmányt* megsem tekinthetjük olyan remekműnek, aminőt Móríc Zsigmond vélt fölfedezni benne — és Arany elég gazdag ahhoz, hogy ilyenfajta »mentésre« ne szoruljon, saját ítéletét ne fellebbezzük meg. («Nagy baj a költőnek, ha megunta teremtetni jellemeit maga is...»)

A népből származott, jobban ismerte bárki másnál, együtt érzett sorsával, nyelvét és költészetét uralomra juttatta az irodalomban. De nem volt forradalmi természet. A »*Beállottam a Bocskay-csapatba*« szép vers és van néhány hasonló értékű társa, de azért Aranyból mégis bajos forradalmi költőt csinálni. (Fontosabb ezeknél a verseknél, hogy Vas Gerebennel szemben helyesen fogta fel: hogyan kell a néphez komázás nélkül, méltó módon beszélni új jogairól és kötelességeiről egy néplap hasábjain.) A nemzetőrök álldogálását Arad piacán («tenni kevés, de halni volt esély») ugyancsak nem lehet Segesvár magaslatára fölérőszakolni. Nem lehet — és fölösleges is. Arany nem itt és ekkor, hanem az abszolutizmus éveit alatt töltötte be azt a hivatást, amelyre viszont Petőfi nem lett volna alkalmas: amikor a *Ráchel siralmát*, a *Walesi bárdokat*, a *Kies ősz* és a *Magányban* örökérvényű versszakait írta. (Jellemző, hogy Riedl az »olvasni tanító« szemináriumi gyakorlatokon, ahol az »explication de texte« művészetébe avatott be minket, az egyéni érzékenység és magányosság kifejezése, az *Örök Zsidó* mellett a két utóbbi verset tárgyalta velünk részletesen. Mindakettő a nemzet sorsdöntő óráiban átélt tépelődést, de egyben az »ad az Isten új nyarat« és a »benn vagyunk a fősodorban« optimizmusát szövegezte meg.)

Mindent egybevetve, a Riedl-tanítványok egyre ritkuló nemzedékének egy szerény képviselője így látja az egyesített Arany—Riedl problémát a költőnek és értékelőjének szempontjából:

Volt egy magyar lángelménk, akinek nagyságáról, jelentőségéről nincs vita köztünk. Ez a lángelme a népből származott, a néppel érzett, epikájában utólréhetetlen művészi magasságba emelte ennek a népnek nyelvét és költészetét; igazát érezte, fájdalmát kifejezte, reményéseit — kétségbeeső pillanatokban — megszövegezte. Mint ember: reális gondolkodó, józan és mértékartó, de egyben hamleti kételyek, lelkiismereti aggályok hordozója is. Ezek a tulajdonságok forradalmárságra nem teszik alkalmassá az embert — még akkor sem, ha a maga bíróságával a legsúlyosabb ítéletet szabhatja ki az Edvardokra. De a magyar költészet egy csodálatos *Hamlet*-fordítást, sok lírai és epikus szépséget és egy páratlan, tragikus balladasorozatot köszönhet neki.

És volt egy irodalmi tudosunk, aki mint tanár, rányomta szerény, tartózkodó, lelkiismeretes és komoly egyéniségének bélyegét tanítványaira; megtanította őket olvasni és megtanította arra, hogyan adják tovább tudományukat. Mint az irodalomtörténet művelője, példát adott arra, hogy ezt a munkát csak alapos tudással és költői beleérzéssel lehet végezni. Szemünk elé állított és lelkünkbe ágyazott egy Arany Jánost, akit a tudós lelkiismeretességével, a költő fantáziájával és formakészségével alkotott meg reális elemekből. Csak így forrhatott össze nemzedékünk szemében ez az Arany az *Összes művek* Arany Jánosával. A költő vonásai közül a halhatatlanság útján hol ez, hol az kerül élesebb megvilágításba, de amit egy tudós és művészlélek egyszer meglátott benne, az benne is van. A következő nemzedékek még sok új kincset bányászhatnak ki Arany költészetéből, de ezzel egy morzsája sem válik fölöslegessé annak, amit Riedl meglátott és megcsillogtatott előttünk.

CSÁKÓDI
CSABA

ISMERETLEN MAGYAR SZERELMES VERS A XVI. SZÁZAD VÉGÉRŐL

A Csáky-család kassai levéltárának¹ egy egészen vegyes — egyébként más verseket is tartalmazó — fasciculusából került elő a következő magyaryelvű vers:

Szeretõmnek megh tert kemenssegerõl
kýnek nehet nem chak az verssfeýekben
hanem az vegebenis EHO kepen
Helhesztetem.

Banatúl szýüemet, kýntúl etemet, nem feltem mar lölkõmet,
sem hogj tõb gyánosság, Elõzne boszússag, s, chalardssag örõmõmet,
Mert nagj Irgalmassag, s, hozam hý Igassag, foglalta szeretõmet,

Allatot Job fellõl, Ell Vet banat melõl, kyszy (?) szýüem Vyg legýen,
Kettseget ne hýgjen, remensseget vegjen, tõb bût mar ne retegjen,
Edigis chak probalt, s hogj Igaznak tallalt, melto mar hogj Engegjen,

Tetcem szemelyenek, s, megh hýt szerelmemnek, be ùet mar Jo kedýeben
twtntetý szepseget, szýne dýchõsseget, szep angýálnak kepeben,
õlet örõmeben, sýr, s, szorýt kebleben, ker legjek szerelmeben,

Illý nagý hýssegeývert, s, búzgo szerelmeývert, ký lehetne boszúáll,
Mýchoda hýtelleni, Vak szýhõ kegyetlen, nem lagítna sýrassúáll,
Býzoný En engedek, noha kýnt szenvedek, tudom nem lesz gonoszúáll

Aldot legj szepssegem, Boldogýto lölkõm, szerelmem, s, remenssegem,
Hogy býr Egýgýwsseg, vezerez kegyelmesseg, s, nem gýoýt harag szepsegem,
Hanem örýlõd azt, hogj lölkõm nõ, s, výraszt, s te vagj gýõniörýwssegem,

Neked az Boldogssag, s, nekem Hý Igassag adatot ma Feýwnkre,
Fenlýk Irgalmassag, Ell twnt mar hamissag, nem szal tõb bl szýáwnkre
Mert Egýez kýuanssag, kõztwnk hý Igassag, nezwnk chak szerelmwnkre

Imar szep szemelyet, szemem Eledelyet, Twkõrýl fõl allatha,
Hogj szýüem azt algia, s lölkõmis Imalgla, Velem õ azt Vallatha,
Mert Isten : chûdayat : s, dýchõsseg formayát, chak õ rea rakata.
ECHO Kata.

fýnis etc.

Az iraton sem címzés nincs, sem aláírás, sem a provenienciára utalósemmiféle feljegyzés. Talán levélnek volt melléklete, de még valószínűbb, hogy csak másolata az eredetinek.

Hogy másolat, még pedig nem betűhív másolat, azt a szövegben előforduló hibák bizonyítják. Sõt az is kiderül, hogy a szerzővel ellentétben a másoló özö nyelvjárást beszélt. Abból derül ez ki, hogy míg az egész versben minden sorvégi és belső rím hibátlan, az ötödik versszak első sorában a belső rímbe hiba van: Áldott légy szépségem.

Boldogító lölkõm.

¹ Országos Levéltár. Csáky-család kassai levéltára. R. sz. 177. Fasc. 570—580. Fol. 478.

Ha azonban lölköm helyett „lelkem“ áll, a rím hibátlan. Hibának látszik a második versszak első sorában a „kyszy“ szó, amelynek az olvasása egészen világos, értelme viszont nem.

A példány maga az írás jellege és a helyesírás alapján éppen úgy lehet 16. század végi, mint 17. század eleji.

A hét versszakból álló, tiszta Balassi-strófában írt verset echo zárja le, amely egyúttal a vers címzettjének keresztnevét tartalmazza. Szerzője ismeretlen, ismert azonban a címzett, akihez a vers szól. Már a vers címe figyelmezteti az olvasót, hogy a szerző szeretőjének nevét a versekben és az echoban rejtette el, ez pedig nem más, mint Batthyány Kata. Az ő személye tehát az egyetlen kiindulópont a vers korának és esetleg szerzőjének meghatározásában.

Sajnos a Batthyány-család története nincs megírva, a Batthyány-család levéltára pedig nagyrészt rendezetlen állapotban van, s a genealógiai munkák csak kevés, hiányos, sőt hibás adatai nem adnak elég támpontot a pontos kronológia meghatározásához. Az az egy kétségtelen, hogy a nevezett Batthyány Kata nem lehet más, mint Batthyány Boldizsár, a nagyműveltségű királyi főasztalnok és Zrínyi Dorottya lánya². Széchy Tamás főudvarmesternek, Felső-Magyarország főkapitányának második felesége.³ Születésének időpontját nem tudjuk, csak következtethetünk rá. Minthogy Batthyány Ferenc 1566. január 30-án vette feleségül a szigetvári hős lányát, s első gyermeke Ferenc volt, Kata mint második gyermeke legkorábban 1568-ban születethetett.

Pontos adatokat sikerült azonban szereznünk Batthyány Kata házasságkötésének időpontjáról. A Batthyány levéltárban ugyanis fennmaradt Széchy Tamásnak több levele⁴ s ezek közül a legkorábbi éppen az, amelyben Poppel Lászlóné Salm Magdolnát és egész családját meghívja Batthyány Katával Nemetújváron 1592. április 19-én tartandó esküvőjére:

„Towaba byzodalmas azzonyom, azt hyzem hogy ertette Nagod hogy az ur Isten enekem atta hazas tarsul barathym es atyamffyay tanatsabol es teorekedesebol az megholt Nagos Battany Boldysar uram leanyatth, Battany Katha azzont kynek menyegzojenek zolgal-tatasatth, vegeztek Jubilate vasarnapra az az ez Jowendogh Zentgorggh hawanak 19 napara Nemetth Wywarotth...“ A levél Bécsben kelt 1592. március 7-én.

Széchy Tamásné életének további folyásáról más adatunk nincs mint férjének ugyan-ezen év november 10-én kelt levele, amelyben értesíti anyósát arról, hogy tavaszra felesége gyermeket vár.⁵

A továbbiakra vonatkozólag már csak következtetésekre vagyunk utalva. Széchy Tamás 1618. január 28-án kelt végrendeletéből⁶ ugyanis kiderül, hogy Batthyány Katától csak egy gyermeke van, Miklós, viszont harmadik feleségétől, Forgách Margittól még kilenc élő gyermeke. Batthyány Kata tehát minden valószínűség szerint még az 1590-es években, talán nem sokkal első gyermekének születése után meghalt. A vers tehát mindenestre házassága előtti időben keletkezett, legkésőbb 1592 legelején, vagy annál korábban, mégpedig Batthyány Kata valószínű születési időpontját tekintetbe véve: 1585 és 1592 közt.

Nyitott kérdés marad azonban a szerző személyének megállapítása. Egyik lehetőség volna az, hogy Széchy Tamás írta a verset menyasszonyához. Maga az a körülmény, hogy írása nem hasonlít Széchy Tamás eredeti kézírásában fennmaradt leveleihez, még nem bizonyítana ez ellen, mert — amint valószínűsíteni próbáltuk —, a vers nem eredeti, hanem másolati példány. Másrészt viszont Széchy Tamásnak semmiféle más irodalmi próbálkozását nem ismerjük, a vers pedig annyira friss, gördülékeny, ritmusa, rímelése olyan hibátlan, hogy egyáltalán nem látszik egy hadi és politikai életben forgoló férfi első és egyetlen költői próbálkozásának, nem is egy második házasság bevezetőjének, ha egyébként máskor az irodalomban kísérletet sem tett emberről van szó.

A másik lehetőség az volna, hogy itt Balassi Bálint egyik eddig ismeretlen versével van dolgunk. Ismereteseek Balassinak elég szoros kapcsolatai Batthyány Boldizsárral,⁷ illetőleg

² Nagy Iván: Magyarország családai. I. k. 241—243. l.

³ U. o. X. k. 533. l.

⁴ Országos Levéltár. Batthyány-család levéltára. Széchy Tamás levelei.

⁵ U. o. »Magunk alapatia felül Jelenem kmk Istennek legien hala Jo egessegben uagiunk, Istennek neue dicertessek meg az kmed zep lianianak It ez földön Jo egessege uolt ciak egi heten Banta az hideg az mint az uen azoniok mongiak nagi Bötölö honak az fottara uagi penig Böt mas hoba ui uendeget ad Isten nekl«. (Talán az itt említett hideglelés kapcsolatba hozható Széchy Henrik korai halálával?) A levél Enyickén kelt, Abaúj megyében, itt élt Széchy Tamás feleségével, ez ad némi magyarázatot arra, hogy a vers a kassai levéltárban maradt fenn.

⁶ Országos Levéltár. Eszterházy-család levéltára. Repositorium 50. Fasc. B. Nro 4. A Felsőlindván kelt végrendelet szerint Széchy Tamás első felesége Perényi Borbála, ettől született gyermekei: Katalin, Gyulaffy Lászlóné és György. Második felesége Batthyány Katalin, egyetlen fia Miklós. Harmadik felesége Gimesi Forgách Margit, fiai: Mihály, István, Tamás, Dénes, lányai: Magdolna, Erzsébet, Zsuzsanna, Eufrozina, Margit. Nagy Iván tehát tévesen írja (l. m. X. k. 533. l.), hogy Széchy Tamásnak Batthyány-Katalintól négy gyermeke volt: Miklós, Mihály, Tamás és István, mert Mihály, Tamás és István a végrendelet szerint Forgách Margit fiai voltak.

⁷ Eckhardt Sándor: Az ismeretlen Balassi Bálint. Budapest 1943. 108—113. l. — Takáts Sándor: Régi idők, régi emberek. Budapest 1922. 122—134. l.

Kata bátyjával, Batthyány Ferencel.⁸ Az is kétségtelen, hogy a versforma Balassi-strófa, a verselés és nyelvkezelés üde könnyedsége, a kifejezések, fordulatok nagyon emlékeztetnek Balassi 1588—1589 közt írt Júlia-verseire, anélkül, hogy szolgai átvételeknek, kölcsönzött fordulatoknak látszanának.⁹ Egyébként ez az időpont az, amikor házasságának érvénytelenítése után új házasság lehetőségével foglalkozik a vers első szakaszában emlegetett bánat, kín, »gyanosság«, bosszúság, illetőleg az ezzel ellentétben szerelmesétől kapott »irgalmasság«, »hű igazság« teljeseen beleilleszthető lenne ebbe a hangulatba.

BÁN IMRE

SZEPSI CSOMBOR MÁRTON BABONAFELJEGYZÉSE

A gyöngyösi volt ferencrendi könyvtár igen becses régi (XV—XVI. századi) könyvanyaga gazdag irodalomtörténeti és művelődéstörténeti kéziratos bejegyzésekben. Az alábbiakban ismertetendő bejegyzés mind írójának személye, mind pedig tárgya miatt figyelemre érdemes.

Neander Mihály *Graecae linguae erotemata* c. Bázelen Oporinus műhelyéből 1565 előtt kikerült görög nyelvtana 1609-ben Szepsi Csombor Márton birtokában volt. Az *Europica varietas* jótollú írója ekkor 15 éves diákként Kassán tanult, a használt könyvet nyilván itt vette, amint a címlapon a vásárlás tényét feltüntető bejegyzése bizonyítja (»Martinus Cs. Szepsi Emp. ibidem... die 20... 1609«), bár az »ibidem« értelmét inkább csak életrajzi körülményeinek ismeretében tudjuk azonosítani, mert Kassa a címlapon szereplő másik két bejegyzésben nem fordul elő.

A könyv címlapja elé 11 levél van fűzve, s ezeken latin nyelven a görög ékezes szabályai találhatók (*Regulae de accentibus articulorum*). Az »anno 95« bejegyzés, valamint az írás jellege a XVI. század végére utal, s így, bár erősen hasonlít Csomboréhoz, nem lehet az övé. Az utolsó levél recto lapján azonban Csombor kezétől magyar szöveg olvasható. Zöld tintával írott címe a következő: »Az fölbe el töt penz mimodon kellien keresnie.« A kincskeresés népi babonáiból a következő hármat jegyzi fel:

»Hasogasd megh az sendelt szep aprora, legien hat avagi niolcz hasitas szal, vesd kinköben, földz megh benne, valahova gianakodol akor az sendeleket giujcz megh eggüt, valahova gianakodol tarcz oda, ha penz, ezüst, aranij az földben lejend, megh aluszik, de ha ot nem leszen, mind megh egh.

Mas Ugian azonrol.

Keressed az akasztot embernek köteleit, tepd megh es czinalij giertia belet belöle, sodorvan czinalij giertiat az Rajnak első Rajnak (sic!) viaszabol, giucz megh, es valahol az penz leszen, el aluszik, ha penighlen nem leszen, mind megh egh.

Magiarul imig vagion eltöt aranijnak, ezüstnek, onnak, penznek es egieb draga marhanak megh lelesere (sic!).

Igen reggel mikor az nap fel kel alij arcza az napra, es az hova gianakodnal az el rejtet aranij, ezüst es penz felöl, az te kezejdet tiszta sziböl minden alnoksagh tavol level (sic!), es az te szivedben nem leven, azt mongiad...«

Itt a szöveg sajnos, megszakad, mert valami durva kéz a lap alját letépte, nyilván megbotránkozott a bűvölő igék »pogány« színezetén. A megsemmisített szövegrész első sorának kb. második szavából olvasható még egy M, valamivel távolabb...nak Al vagy As, a sor végén valószínűleg...unk vagy lunk.

A könyv provenienciájáról még csak annyit, hogy valószínűleg a XVIII. század 70-es éveinek végén, a kassai ferences konvent feloszlatásakor került Gyöngyösre, a rendtartomány székhelyére. Maga Csomborunk is járt Gyöngyösön, emlegeti is a ferenceseket, de nem éppen

⁸ Balassi Bálint nemcsak levelezett Batthyány Kata bátyjával, Ferencel 1590—1593 közt, hanem verseiből is küldött neki. Ld.: Eckhardt i. m. 200. l., U. a.: Balassi Bálint. Bp. é. n. 90. l. — U. a.: A körmendi Balassi-emlékek. Egyetemes Philológiai Közlöny. 1943. 32—47. l. — Takáts i. m. 137—142. l.

⁹ Balassi Bálint összes művei. Összeáll. Eckhardt Sándor. Bp. 1951. Csak néhány jellegzetes példa ebből:

»Szívem bagy bánatja öröme fordulna, vég lenne könyveimben.« (45. sz.)

»Kinek nagy terhétül, mint halálos büntül oldozz meg már lelkemet.« (48. sz.)

»Hogy esmét szeressen, nem adja azt Isten, noha lelkem imádja: Ekhó: Adja.

Ha Isten azt adja, lelkem viszont áldja, nevét minden időben.« (62. sz.)

hízelgő, sőt nagyon is maliciózus kapcsolatban: »Sőt még az barátok is tudták ez dolgot Magyarországon, kik ők is klastromokból (gondold meg mi végre!) az apácák klastromához likakat ásattnak. Ha nem hiszed, lásd meg az pataki és gyöngyösi skólát.« (*Europica vari-etas*, Kolozsvár, Lepage, 1943, 45.1.).

Hogy a babonafeljegyzés harmadik változatának »magyarul imigy vagyone« kifejezése mire utal, latin vagy német írott vagy talán szlovák ajkon hallott népi forrására-e, azt a nép-rajzi szakembereknek kell eldönteniök.

JENEI FERENC

ADY ENDRE ÉS JUHÁSZ GYULA VERSEI A GYŐRI HÍRLAPBAN

A győri újságrírás történetének nevezetes szakasza az a közel két évtized, amikor a *Győri Hírlap*ot Szávay Gyula, azidőben a győri Kereskedelmi és Iparkamara titkára szerkesztette. Az akkor gyárvaróssá fejlődő Győr közvéleményét magasszínvonalú, élénk és lendülettel szerkesztett újsággal irányította. A lap élére kerülve annak szépirodalmi rovatát is újjászervezte. Kapcsolatban lévén a fővárosi, debreceni, nagyváradai és szegedi újságírók körrel, nem elégedett meg a helyi írók műveivel, hanem új magyar irodalmunk akkor már beérkezett jeleseitől is kért és kapott kéziratokat. Az általa szerkesztett évfolyamok tárcarovatát böngészve, abban Gárdonyi Géza, Szabolcska Mihály, Rudnyánszky Gyula, Ábrányi Emil, Tömörkény István, Vértessy Arnold, Móra István, Benedek Elek, Petelei István, Várady Antal, Endrődy Sándor, Sas Ede, Reviczky Gyula neveit olvashatjuk versek, elbeszélések élén. Rendkívül érdekes az, miként kapcsolja lapjához az akkor jelentkező fiatal írókat is. Látszik, figyeli az ifjúságot és biztos szemmel választja ki az értékest, helyet adva írásainak. A feltörő fiatal nemzedék írásai sűrűn szerepelnek a *Győri Hírlap*ban. Az elbeszélések élén olvashatjuk Molnár Ferenc, Krúdy Gyula, Nagy Endre, Gaál Mózes, Lengyel Laura, Tutsek Anna, a győri Erdős Renée, Lampérth Géza, Rákosi Viktor, Londez Elek, Gyalui Farkas, Móricz Pál és Pakots József neveit. A költők között van Erdős Renée, Bán Aladár, Pásztor Árpád, Vay Sándor, Sebestyén Károly, Martos Ferenc, Gergely István, Zemplényi Árpád és az 1899. évfolyam munkatársai sorában: Ady Endre és Juhász Gyula.

Ady Endre ebben az esztendőben indul. 1899. nyarán jelenik meg Debrecenben első verseskönyve. Ám Szávay már a lap 1899. újról számában közli Adynak *Sorsunk* című versét; ezután március 3-án *A hősnő* című elbeszélését. (A vers a *Versek* című kötetben teljesen azonos szöveggel jelent meg, míg az elbeszélést Ady nem vette fel egyetlen novellás kötetébe sem, és nem közölte Földessy Gyula a gondozásában megjelent Ady Endre összegyűjtött novellái című kötetben sem. Földessy azonban az összes novellák jegyzékében megemlíti.) Az elbeszélés után ismét verssel jelentkezik Ady. Szeptember 7-én jelenik meg a *Sárban*, amelyet november 5-én a *Kihűlten* követ. Az első Ady életében nem jelent meg kötetbe foglalva. Csupán halála után, a Földessy Gyula kiadásában megjelent *Rövid dalok egyről és másról* című posztumusz kötetben látott újra nyomdafestéket. A kötetekben meg nem jelent versek között közli Ady összes verseinek a közeli hetekben megjelent új kiadása is*. A másodikat a *Még egyszer* című kötete adja *Kihűlve* címmel. A *Győri Hírlap*ban közölt szöveget Ady teljesen átdolgozta és kötetébe átdolgozott szövegében került. Megemlíthjük, hogy az első aláírása Ady Endre.

Juhász Gyula még a szegedi gimnázium növendéke 1899-ben. A hatodik osztályt végezte, alig múlt tizenhat éves, amikor Szávay 1899. augusztus 31-én *Merengés* című költeményét közli. Ez a költemény az 1898-ban írt *Epigramm* után az első ismert Juhász-vers. Juhász egyik kötetébe sem vette fel. Sajnos, nem tudjuk kinyomozni, hogyan került ez a vers a *Győri Hírlap* hasábjaira. Talán maga Juhász küldötte el Szávaynak, vagy, ami még valószínűbb, valamelyik szegedi újságíró közvetítette. Az bizonyos, hogy formájával, hangulatával a kezdő Juhász Gyula írói arcképébe pontosan beleillik.

Ady Endre: Kihűlten

Rövid a szívnek ifjúsága ...
Egy erős érzés megvétel már;
Kifáradok hamar a vágyba,
Egy vágyom erős: nyugalom.

Az egek ostromlásán kezdjük,
Hogy gyűlölünk s tudunk szeretni!
... És elköppünk mint a fatengely.
Nincs bennünk láng, csak pernye,
semmi ...

* Rövid dalok egyről és másról. Ady Endre százhetvennégy ismeretlen verse. Bp. Amicus, 1923. — „Ady Endre összes versei.” Bp. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1954. II. 551. l.

A hogy én nézem a világot
 S természetes magam is benne.
 Nincs elmúlás, halál enyészet
 A mely nekem fájdalmas lenne.
 A hogy van : minden úgy van rendbe,
 Egyikünk sem ér egy fabatkát.
 Jobb hát mindent, gúnnyal nevetve
 Fagyos kedvvel némán lenézni...

... És néha mégis oly jó volna égni,
 Lángolni, mint kőlyök koromban,
 És miként akkor : bizni és remélni...

Meglegyint késői fuvalma
 A mámoros ifju viharának,
 Ha látom, hogy vannak még karok
 S azok ölelni engem akarnak.

Megszédülök egy pillanatra,
 A gúnymosoly arcomról elfut
 S mintha szívem tűzben dobogna...

Ilyenkor szeretnék szeretni,
 De nincs nekem már semmi lángom,
 Egy erős érzés megvisel már,
 Én már csak a nyugvásra vágyom

Nyugvást várok, megvetve mindent,
 A világot s magam utálva :
 ... Rövid a szívnek ifjusága ...

Juhász Gyula : Merengés

Állok a vízparton, bolyongó lelkemmel
 Csillagokba szállok, messze föld felett,
 Repülök a lélek szárnyain lebegve,
 S letekintve, látom a tünt éveket.

Gyermekéveimnek elhúnyó világa
 Rám mosolyg szelíden, mint bús
 holdsugár,

Elhullt napjaimnak legszebbik virága
 S rám a messze éjben stírok árnya
 vár !

Állok a vízparton. Gyermekségem éve
 Bágyadó világgal gyorsan ellebeg,
 És fölöttem szépen elfődik a holdat
 Hamúszini, szürke őszi fellegek.

ERNST ROBERT CURTIUS:

EUROPÄISCHE LITERATUR UND LATEINISCHES MITTELALTER

Bern 1948, 601 lap.

1.

E. R. Curtius, a bonni egyetem professzora, nálunk főleg az újabbkori francia irodalom körébe vágó szellemes tanulmányairól volt ismeretes. 1925-ben magyarul is megjelent *Az új Franciaország irodalmi úttörői* c. kötete. Sokan olvasták Balzac-könyvét is (lényegesen átdolgozott kiadásban 1951-ben tette közzé), az azonban már talán csak a legszűkebb romanista körök számára volt ismeretes, hogy a jeles filológus a 30-as évek eleje óta csaknem állandóan a középkor latin irodalmával, Danteval, a francia, német és spanyol irodalom középkori vonatkozásaival foglalkozik a Zeitschrift für romanische Philologie és a Romanische Forschungen hasábjain. Tanulmányai a középkori irodalom elvi alapjainak tisztázására törekedtek (pl. *Zur Literaturästhetik des Mittelalters* ZRPh, 1938, *Mittelalterliche Literaturtheorien* u. o. 1943) vagy a legtagabb értelemben vett formai elemeket nyomozták (*Dichtung und Rhetorik im Mittelalter*, Deutsche Vierteljahrschrift für Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte, 1938, *Beiträge zur Topik der mittelalterlichen Literatur*, K. Strecker-emlékkönyv 1941 stb.). Ezeknek a tanulmányoknak nagyszabású összefoglalása az ismertetésünk tárgyául szolgáló kötet.

Curtius középkori tanulmányainak megkezdésekor (1932) *Deutscher Geist in Gefahr* c. vitairatában szembefordult a német önimádat, a kultúrgyűlölködés, a náciizmus mindjobban terjedő légkörével, s e művének is az a célja, hogy — mint előszavában mondja — »a nyugat-európai tradíció megértéséhez járuljon hozzá«. A középkori irodalom mind alaposabb tanulmányozása állította szembe a szerzőt a szellemtörténeti irány torzításaival is. Az *Europäische Literatur* nem egy helyén metsző élességgel mond bírálatot a nyugati irodalomtudomány nagy részét ma is bűvkörében tartó szellemtörténetről. »Egy nemzeti irodalom lényegének magyarázatát valami önállóan működő »hypostasierter« nemzeti jellemben (»Nationalpsychologie«) keresni igen kedvelt eljárás Franciaországban, Németországban, Spanyolországban, de minimális tudományos értéke van.« (297. l.). Más összefüggésben így nyilatkozik a szellemtörténetről: »Csütörtököt mondott az irodalomtudomány is mind művészettörténeti, mind szellemtörténeti változatában. Az a könnyelműen rendszereket építő szellemtörténet, amely Németországban az első világháború óta a filológia helyét elfoglalta, a tudomány hanyatlásának egyik jele volt.« (385. l.). Majd lemondólag hozzáteszi: »E hanyatlást talán nem is lehet feltartóztatni...« (u. o.).

Curtius műve a legszigorúbb filológiai módszerekhez való visszatérést hirdeti, természetesen nem a pozitívizmus száraz és öncélú adathalmazozása érdekében, hanem az »európai irodalom« összefüggéseinek feltárása céljából. E fogalom — európai irodalom — megvilágításának szenteli a szerző alapvető első fejezetét. Történetiszemlélete Troeltsch Ernővel azonos, aki az európaiság lényegét a historizmusban látja (*Der Historismus und seine Probleme*, 1922): feladatunk elmúlt kultúrák minél tökéletesebb megismerése, hogy belőlük a jövő alapjait teremthessük meg. (»Geschichte durch Geschichte überwinden und die Plattform neuen Schaffens ebnen.«). Mondanunk sem kell, hogy ily módon Curtius történetiszemlélete tökéletesen idealisztikus, s nagyterjedelmű művén keresztül egyetlen egyszer sem tesz kísérletet arra, hogy bármelyik vizsgált irodalmi jelenség társadalmi gyökerét keresse. Hivatkozik, és pedig elismeréssel, H. Pirenne gazdaságtörténeti módszerére, s ennek az általánosabb történeti nyomozásban hajlandó jelentékeny szerepet engedélyezni, az irodalomtudományban azonban nem. Szinte dogmatikus meggyőződéssel vallja az irodalom öncélúságát: »Minden pedagógiától (és politikától!) megtisztított humanizmusra vágyunk, amely csak élvezi a szépséget«-írja egy helyen (253. l.). Történetfelfogása — a troeltschi általános szemléletmódon túl — gyakorlatban Toynbeet követi, az ő kultúrmorfológiáját »korunk történeti gondolkozása legnagyobb teljesítményének« nevezi (14. l.). Ebben persze az is benne van, hogy elismeri a

»teremtő és uralkodó kisebbség« Toynbee által alkotott fogalmát, amelynek mágikus hatalma van a nem-teremtő tömegeken (»magische Macht über die unschöpferischen Massen«). A költészet keletkezését Curtius Bergson nyomán a »fonction fabulatrice« fiziológiai szükségszerűségével magyarázza, a költészet így a vallással azonos gyökérből fakad. Ez a megállapítás persze helyes és igaz, de a következő lépéssel ismét belecsúszik a »szabad játék« fogalmi kátyújába, ami viszont természetes, ha valaki a nép széles rétegeinek költészetteremtő képességét és a költészet osztályharcos jelentőségét tagadja.

Az európai kultúrát egyébként Curtius elsősorban nem térbeli, hanem szellemi egységnek fogja fel, s két nagy részt különböztet meg benne: az antik-földközítengeri és a modern-nyugati kultúrát. Az utóbbi az előbbinek Toynbee értelmében vett leány-kultúrája. Az európai irodalom huszonhat százados egysége Homerosztól Goetheig tart. Ez az egység azonban csak a klasszikus kultúra felől látható meg, s európainak csak akkor nevezheti magát az ember, ha előbb »civis Romanus« volt, azaz ha beható tanulmányok révén polgárjogot szerzett minden kor művelődésében Homerosztól Goetheig (20. l.). Az antik kultúra közvetítésében az európai szellemi folytonosság fenntartásában döntő jelentősége van a középkornak, ezért kell a modern irodalomtudományi vizsgálódásnak erre a sötét pontra irányulnia. Az ilyen vizsgálódások fogják megértetni a modern nemzeti irodalmak számos jelenségét, s teszik lehetővé az irodalom autonóm, más művészeti ágakétól teljesen különböző fejlődésének felismerését. Az így felfogott európai irodalom kutatóformája nem lehet a szokott irodalomtörténeti módszer, amely egy koron belül minden jelenséget leltárszerűen számba vesz, hanem csak a legkülönbözőbb korok és — persze csak a »nyugati« kultúrán belül! — a legkülönbözőbb nemzetek hasonló irodalmi jelenségeinek analitikus vizsgálata s a kontinuitás megállapítása: Homeros ott van Vergiliusban, Vergilius Danteban, Plutarchos és Seneca Shakespeareben, Shakespeare Goethe *Götz*-ében, Euripides Racine és Goethe *Iphigenia*-jában, az *Ezeregy éjszaka* és Calderón Hofmannsthalban, az *Odysseia* Joyceban stb. (23. l.).

Az antik és modern világ között egyébként — folyik tovább Curtius gondolatmenete — nem az »utóélet«, a »továbbélés« vagy az »örökség« kapcsolata van, hanem a legszorosabb egybenövés, kontinuitás viszonya: a modern európai művelődést minden ízében antik hagyomány, jog- és államelmélet, bölselet és művészet hatja át, ezektől kapja teltségét, fejlettségét és mozgékonytát — mondja egy Troeltsch-idézetre hivatkozva (27. l.). Az antik kultúra lényege a 18. század végéig sohasem ment tönkre, csak a 19. században kezdődik el a rombolás, amely a 20. századra katasztrofális formákat ölt (28. l.).

Maga a »latin középkor« Nagy Károly idejére alakul ki teljesen, s virágzását a 12—13. században éri el. Kisugárzási köre a norvég északig és Palesztináig ér el, s amellett, hogy megtermékenyíti a mindenütt fellendülő népnyelvű irodalmakat, maga is annyira életképes, hogy a vulgáris nyelvek nagy költői alkotásait latinra fordítják. A *Carmen de prodicione Guegonis* c. 13. századi költemény pl. a *Chanson de Roland* rövidített átdolgozása. A humanizmus és a 17. század szinte még erősebb Európá latinítását, Spanyolországban pedig — amelynek nem volt igazi humanizmusa, sem reformációja —, a középkori latin irodalom él tovább a nemzeti nyelvű irodalomban is.

Ami most már a középkori *latinitas* térbeli kereteit, a *Romaniát* illeti, az Itálián kívül Franciaországot, Spanyolországot, Németországot és Angliát jelenti: az utóbbi kettő már különleges jelleggel. Németország jóformán csak kap, de nem sugároz ki. Anglia pedig zárt világ, melynek latin jellege néha igen erős, máskor elhalványul.

Igyekezünk nagyon röviden, de lehetőséghez képest híven összefoglalni Curtius monográfiájának két első fejezetét, hogy bemutassuk a mű eszmei alapvetését. Azonnal feltűnik rajta, hogy az »európai irodalom«, a »latinság« fogalmi mennyire szembekerülnek mindazzal, ami igazán modern, ami 19—20. századi. A szerző a modern irodalomban — nagy értékeinek több ízben történő hangsúlyozása ellenére is — hanyatlási terméket lát, s a polgári kultúra legnagyobb teljesítményeiben az európai tradíció rombolását szemléli. Nem mindennapi érdekesség ez Balzac kutatójánál, A. Gide és M. Proust németországi úttörőjénél. Az újabb német irodalom elvetésében annyira megy a szerző, hogy azonosítja magát Hofmannsthal kijelentésével: »Wir haben keine neuere Literatur. Wir haben Goethe und Ansätze.« Grillparzer, Lenau, Heine, Hebbel, R. Wagner, G. Keller, C. F. Meyer, G. Hauptmann és sokan mások — *nur Ansätze!* Nézetünk szerint azonban baj van az európaiság olyan fogalmával, amelyből a fentiek kívül Stendhal, Hugo, Balzac, Flaubert, »az orosz csoda« (De Vogüé márká, a latin tradíció nagy tisztelője nevezte így!), Ibsen, Dickens, Thackeray, Mickiewicz, Petőfi, Jókai, Jirásek esnek ki. Ezt a fogalmi zavart nem lehet eltüntetni semminő 19. századi tradíció-hiányra, nemzeti szétdarabolódásra való hivatkozással: ebben az állásfoglalásban nem láthatunk egyebet, mint a »szabad világ« polgárának megriadását, aki védelemért már nem saját polgári múltja dicsőséges emlékeihez fordul, hanem a »megszentelt« hagyományokba kapaszkodik. Azt persze egy pillanatra sem vitatjuk, hogy amit Curtius oly roppant anyagismerettel és szakavatott biztonsággal feltár, az nem közös európai hagyomány, csak azt tartjuk furcsának, — Curtius

gondolatait kihegyezve —, hogy egy németnek Goethen kívül nincs irodalma, egy szovjet mérnök számára Victor Hugo nem európai hagyomány, vagy egy francia tanár számára a *Háború és béke* nem az.

Az európai irodalom fogalmának Curtius-adta meghatározásával még szűkebb értelemben is baj van. Az nyilvánvaló, hogy a skandináv észak vagy Közép-Európa keleti része (elsősorban a cseh, lengyel, magyar és horvát területekre gondolunk) nem tartozott a Romania szűkebb köréhez, de amennyire a germán területek odatartoztak, annyira ezek is. Moesia, Pannonia, Dacia az Imperium Romanum provinciái voltak, s jelentékeny részükben a középkori magyar birodalom területévé váltak. A latin egyház térítette meg mind a nyugati szlávokat, mind a magyarságot; frásbeliséget, *literaturát* éppúgy a római egyház kezdeményezett lengyel vagy magyar földön, mint angolszász vagy német területen. A cseh, lengyel vagy a magyar középkor éppoly latin középkor, mint a német vagy a francia, s modern kutatásunk (Győry János, ifj. Horváth János) éppen a 12. századi középlelatin renaissance-ban látja a magyarországi latin irodalom fellendülésének egyik és éppen nem jelentéktelen indítékát (Anonymus!). A magyar vagy a cseh nyelv és a latin viszonya pontosan ugyanazt a problematikát tartalmazza, mint a germán-latin viszony, másfelől pedig kiváló latinistákért mi sem mentünk a szomszédba (a 19. század derekáig!), s nálunk is megtörténhetett volna — persze valamivel később — a rossz casust használó olasz szerzetes tudós kijavítása, mint ahogy Szent Gallenben megtörtént (42. l.).¹ Curtius könyve súlyos fogatkozásának érezzük a kisebb latin hagyományú országok kultúrájának teljes elhanyagolását. Mentsége legfeljebb az lehet, hogy a modern keleteurópai kutatás sem igyekezett eléggé értékeinek nemzetközi bemutatására. Igaz viszont, hogy a régi latin Magyarország elég életelt adott magáról, mert Bonfini, Istvánffy és a *Delitiae poetarum Hungaricorum* (Francofurti 1619) közismert volt hajdan szerte Németországban, s alighanem a bonni egyetem könyvtárában is megvolt. Jellemző, hogy a szerző szépen és filológiai pontossággal felsorolja a *Delitiae poetarum Italorum* (1608), *Delitiae poetarum Gallorum* (1609), *Germanicorum* (1612), *Belgicorum* (1614) köteteit (34. lap. 3. jgyz.), de a magyarig már nem jut el: ez a költészet úgy látszik nem tartozik már az újlatin irodalomhoz, sem Európához. Pedig csak Janus Pannonius-szal kezdődik a magyar kötet! Mondanunk sem kell, hogy Lobkowitz Bohuszláv vagy Kochanowski János szintén előkelő harcok kapnának egy még meg nem született *Corpus poetarum latinorum Europaeum* lapjain, természetesen csak akkor, ha nem Curtius professzor szerkesztené.

Az illusztris szerző szívesen idézi Aby Warburg szavait: »Der liebe Gott steckt im Detail.« Lássunk hát mi is még néhány részletet, hogy milyen hasznos lehetett volna éppen a szerző koncepciója szempontjából egy kisebb latin hagyományú irodalom megismerése is. Spanyolországról például ezt olvassuk: »Soha és sehol sem valósult meg oly ragyogóan a költészetnek szentelt« (»musisch«) és a harcok élet egysége, mint Spanyolország virágkorában a 16—17. században. Elég Garcilaso, Cervantesre, Lopera és Calderónra emlékeznünk. Valamennyien költők voltak, akik hadiszolgálatot is teljesítettek (»auch Kriegsdienste taten«). Ez a *soha és sehol* magyar ember szemében igen sokat veszít apodiktikus értékéből, ha Balassi Bálintra és Zrínyi Miklórra gondol, akik nemcsak alkalmilag »teljesítettek hadiszolgálatot«, hanem a magyar viszonyoknak megfelelő módon katonai nevelést kaptak, s egész életükben katonáknak érezték magukat. Költőknek sem voltak kisebbek a felsoroltaknál. Jegyizzük meg azt is, hogy spanyoljaink bizony nem mindig a pogány ellenség ellen harcoltak, hanem gyakran fejedelmi érdekháborúkban vagy az »eretnekek« ellen. Ez pedig, Zrínyi szerint, nem tartozik a ragyogó katonai teljesítmények közé. A honvédő harc, az Európát védő hivatástudat hősi pátoszának szépségét és méltó költői megnyilatkozásait ne a 16—17. századi Spanyolországban keresse Curtius, hanem Kelet-Európában. A magyarhoz hasonló példákkal ugyanis a lengyel és a délszláv irodalom is bőségesen szolgálhat —, ha persze ezeket a népeket Európának akarjuk tekinteni. Ők úgy tudták magukról, hogy Európához tartoznak, s így tudta ezt a latin Európa is, amely a 16. században Magyarországot »propugnaculum Christianitatis«, »boulevard de la Chrestienté« néven emlegette. Nem merjük szóba hozni kuruc költőinket, mert ők bizony nem vagy csak ritkán tartoztak a »teremtő és uralkodó« kisebbség soraiba, a többi katonáskodó poetán és írónk — Fazekas, a két Kisfaludy, Jósika, Széchenyi István, Petőfi — pedig időbelileg esnek ki a szerző által megkonstruált Európából. Egyébként ne nehezteljünk magyar katonaköltőink kimaradásáért, hiszen e nagy múben a német hazáért életét áldozó Th. Körner sem szerepel, hiszen ő is csak Goethe utáni *Ansatz* a német irodalomban. (A pontosság kedvéért meg kell mondanom, hogy James Joyce három ízben szerepel benne.)

¹ Ifj. Horváth János: *Árpád-kori latinnyelvű irodalmunk stílusproblémái* Bp. 1954 c. műve kiemeli az olasz származású Gellért püspök szeszélyes és hibás latinságát, evvel szemben az első magyarországi születésű, író, Mór pécsi püspök »latinsága ellen semmi kifogást nem tehetünk: középkori értelemben hibátlan latin nyelvre mellett határozott stíluskésséggel és retorikai műveltséggel rendelkezett.« (31—32. l.). Egyébként e kiváló összefoglaló mű minden adata meggyőzően mutatja a középkori Magyarország »latinitását«.

A 13. fejezetben az irodalmi tradíció állandó formai elemeinek vizsgálata közben a műsákról értekezik a szerző, s ennek során igen finom áttekintést ad az európai eposz történetéről. Mily szépen hitelesítené mondanivalóját, ha az európai irodalom utolsó hősi eposzát, az *Obsidio Szigetiáná*-t ismerné. Ez nem lett volna lehetetlen teljesítmény, hiszen az eposzt Francesco Sirola 1907-ben olaszra is lefordította, a legszükségesebb irodalomtörténeti adatok pedig Várady Imre könyvében (*La letteratura italiana e la sua influenza in Ungheria*, Roma 1934. I. 218—222) könnyen hozzáférhetők. A szerző szívesen hivatkozik az egyetemes tájékozottság szükséges voltára, s ez nála szinte amerikai dissztációkig terjed, másfelől viszont — úgy látszik — az Odera, a Szudéták és a Nyugati Alpok határvonalánál megáll. Mit szól ugyanis a szerző egy olyan eposzhoz, amelynek problematikája nem egy lovagregény és a klasszikus eposzi gépezet aristotelesi poetikájában fogant egyesítése (Tasso), hanem a nemzet élet-halálharcának grandiózus szépségét éneklí, s'ebben a harcban maga is hősi tett? A hazafias meggyőződés hőfoka és ereje Milton vagy Calderón vallásos buzgalmaival vetekszik, a nagyszerű eposzi kompozíció pedig Tassoét és Camõesét felülmúlja! Azt hiszem, a tudós szerző igen gazdag tanulságokat meríthetne egy ilyen keleteurópai eposzból, amely egyébként Vergilius és Tasso nyomán, de szuverén biztonsággal használja a szerző által oly nagyra értékelt antik örökséget, az eposzi közvagyonot.

A műsákról szóló fejezet végén a következőket olvassuk: »Fielding halála évében (1754) Thomas Gray (1716—1771) egy »pindarosi ódát« írt a »költészet haladásáról«. Az antik múzsa becsületét menti benne. Birodalma sokkal tágasabb, mint eddig hitték. A jeges északon ő vigasztalja a hidegtől reszkető bennszülöttet, de Chile illatos erdeiben is ő figyel a fiatal vademberre. E gondolatn már az angol előromantika lehellete érezhető, de az a kísérlet, hogy a műsákat az arktisra vagy a trópusokra helyezéssel mentse meg, mutatja, hogy idejük már lejárt. Muzsikájuk, mely egykor a szférák zenéje volt, már elhangzott. A nagy William Blakenek volt fenntartva, hogy megrázó panasszal búcsút vegyen tőlük.« (250. l.). Ezután Blake *To the Muses* (»Whether on Ida's shady brow«) c. remek költeményének teljes szövege következik. Ez a vers a *Poetical sketches* c. kötetben jelent meg, tehát 1783 előtt keletkezett. 1776-ban született egy magyar költő, tehetségben semmivel sem kisebb Blakenél, Berzsenyi Dániel: az ő számára a múzsa még mindig költői realitás. Művészete annyira össze van forrva azzal, amit Curtius latin Európának nevez, hogy a múzsa jelenléte nála nem is feltűnő. 1802—1808 között keletkezett *Oszlátyrészem* c. költeménye pontosan a Th. Gray által felvetett arktis-trópus ellentétet variálja, az ötlet persze mindkettőjüknél horatiusi (*Carm.* I. 22, 17—24. sor):

Essem a Grönland örökös havára,
Essem a forró szerecsen homokra:
Ott meleg kebled fedez, ó Camoena,
Itt hűves ernyőd.

A *Muzsához* c. 1801 előtt írt vers szinte szerelmi vallomás. Az *én muzsám* címen 1808 előtt is született költeménye, de mindeniknél elragadóbb a *Muzsához* című 1809-ből való ódája:

A te ernyődnek kies alkonyában
Andalog szívem, Helikon leánya!
Álmaim tündér ligetít te himzed
Bájos ecsettel.
A szőkő Hórák mosolyogva lengnek
Büszke hullámin magas énekednek,
S halhatatlanság koszorui nyílnak
Könnyű nyomokban.
Megszeged reptét az örök tűnésnek;
Néma hamvedrek mohait biborral
Festéd, és a bús ravatalba fényes
Életet öntesz.

A versből árad az a »parfum d'antiquité«, amelyet a francia kritika annyira csodál Racine vagy André Chénier alkotásain, hozzájárul mindehhez a klasszikus versmérték tökéletes zenéje, s ebben egyetlen nyugateurópai nyelv sem képes követni a magyart. A műsák nálunk még teremtő költői életet énekl, amikor máshol — Curtius szerint — elzengtek dalaikat. Ez csak a magyarországi latin hagyományok nagy erejével magyarázható. Sokat mondhatnánk még ebben a vonatkozásban: Barthélemy abbé híres művének, a *Voyage d'Anacharsis*-nak nálunk még az 1810-es évek legvégén is akad fordítója, s a kiadványnak nagy közönség-

sikere van.² de elégedjünk meg ennyivel. Úgy véljük, hogy adalékaink a nem magyar olvasó számára is igazolnak azt az állításunkat, hogy a latin Európa Curtius professzor által körülírt fogalma jelentős bővítésre szorul, ha teljességre akar számot tartani.^{2a}

A magyar költők közül egyetlenegy mégis szerepel az *Europäische Literatur* hatalmas kötetében, s ez Csokonai Vitéz Mihály. A magyar olvasó megöregülhetne neki, hiszen Csokonai ismét olyan költő, aki valóban vérében hordozza az antik örökséget, ha nevének említése egyéb lenne pusztá kuriozumnál, mely Van Tieghem világirodalmi rendszerezésének képtelenségét szemlélteti (*Historie littéraire de l'Europe et de l'Amérique de la Renaissance à nos jours*, 1941 c. könyvről van szó). A mondat így hangzik: „Goethe és Schiller »előromantikusok«, mint Bilderijk, Csokonai Vitéz és Niemcewicz” — t. i. Van Tieghem szerint. Az olvasó azonnal érzi, hogy a szerzőnek csak azért volt szüksége erre a mondatra, mert be akarta mutatni, mily képtelenség a két világirodalmi nagyságot és a nyugaton mégis szakasz ismert holland költőt két »exotikus« névvel együvé sorolni. Azt elismerjük, hogy nagy és kis irodalmak között lehet és szükséges is különbséget tenni; tökéletesen egyetértünk a szerzővel abban, hogy az újabb európai irodalmat nem lehet — Van Tieghem módszere szerint — a renaissance, klasszicizmus, romantika, realizmus és modernség kategóriáiba beleprésselni, azt azonban valljuk, hogy Európa a kisebb népeket is magába foglalja, éppen ezért Csokonai neve Goetheé mellett nem képtelenség.

Még egy lényeges szempont megemlítését nem mulaszthatjuk el. Curtius professzor ugyan nem mondja, de könyve alapvető elveiből következik, hogy a kisebb népeket, de általában egész Kelet-Európát kizárja az európai irodalomból, mégpedig kettős címen: nincs latin középkoruk — csak 19—20. századuk van. Ha a szerző következetes, akkor lényegében azt kellene megállapítania, hogy ezeknek a nemzeteknek nincs irodalma, vagy ha van, az Európa szempontjából értéktelen. Azt hiszem, ez olyan feltételezés, amelyet elutasítana. A 19. század a keleteurópai népek számára a nemzetté alakulás döntő szakasa, s azt hisszük, hogy oly nemzeti kultúrák jelentkezése az európai színpadon, mint az orosz, a lengyel, a cseh, a délszláv vagy magyar nem lehet közömbös még akkor sem, ha ez a latin tradíciók szétesése vagy éppen kiszorítása révén történik. Az lehetséges, hogy egy francia, angol vagy német irodalomkutató saját nemzete irodalmának fejlődésében a romantika megjelenésével a hanyatlás beköszöntét látja (a franciák közül például így gondolkozik F. Brunetière, E. Seillère, Ch. Maurras), ez Kelet-Európa számára egyszerűen képtelenség: a mi irodalmainkban csaknem kivétel nélkül végbemegy az a csodaszzerű fejlődés, amelyet Gorkij az orosz irodalom kivirágzására nézve oly szépen állapít meg.

2.

Vegyük vizsgálat alá ezután Curtius nagy művének gerincét. A szerző tehát azt a feladatot tűzi maga elé, hogy a huszonhat évszázad irodalmi folytonosságát (Homerostól Goetheig) magukból az irodalmi tényekből bizonyítsa, s e folyamatban a latin középkor döntő jelentőségét kimutassa.

Az irodalom a műveltség tartozéka a klasszikus ókortól fogva: Homeros i. e. 6. századtól fogva iskolakönyv, az európai művelődés folytonossága évezredek óta az iskolához van kötve. Éppen ezért a mű 3. fejezete áttekintő képet rajzol az ókori és középkori iskolázásról: szép és részletesen dokumentált fejtegetéseket olvasunk a szabad művészetekről, az *artes* középkori felfogásáról, a grammatika jelentőségéről (a középkorban feladata volt a költők interpretálása és a metrika tanítása is!), az angolszász és Karoling-studiumokról (»Nagy Károly iskolareformja az egész latin középkort megtermékenyítette« 56. l.). Különösen fontos az a szakasz, amelyben a szerző az iskolai auctorokat tekinti át: a középkor legkülönbözőbb kánonai vonulnak el itt előttünk a 12. századi »renaissance« iskola-rendszeréig. Ebből nő ki a *skolasztika* (Petrus Lombardus: *Libri quattuor sententiarum*, 1150—52), Párizs a teológus világ középpontja lesz. A képet az egyetemek jelentőségéről nyújtott vázlat egészíti ki: a mai értelemben vett egyetem az ókorban ismeretlen, a *societas magistrorum et discipulorum*, a *studium generale* a középkor legsajátosabb alkotása, s igen fontos szerepe van a 12—13. századi nagy szellemi fellendülésben (Aristoteles recepciója, a thomismus, az averroismus stb.). Nagyon fontos kérdés végül annak a megvilágítása, mit keresett a középkor az antik auctorokban: főleg bölcs mondasokat (*sententiae*) és az erkölcsi magatartás példáit (*exempla*, *paradeigma*, *imagines virtutum*).

A retorika a második szabad művészet: ennek szenteli a szerző 4., igen fontos fejezetét. A retorika modern világunkból egészen kiesett, ma talán csak a francia iskolázás, meg a

² V. ö. György Lajos: *A francia hellénizmus hullámai az erdélyi magyar szellemi életben*, Erd. Múz. 1930.

^{2a} Az egész kérdésre I. Kardos Tibor finom megjegyzésekben gazdag könyvét *La Hongrie latine* (Paris, 1944.

jezsuita rendi hagyomány ápolja még valamennyire, annál nagyobb volt a jelentősége a ókorban és a középkori művelődésben. A szerző világos összefoglaló képet nyújt — W. Kroll, E. Norden, E. Rhode, Wendland-Polenz és mások munkái alapján — az antik retorikáról, a későrómai kor nagy rétorairól és elméletíróiról (Hieronymus, Augustinus, Cassiodorus, Sevillai Izidor), majd a középkori *ars dictaminis* jellegéről: a retorika, antik példák nyomán, meghódítja az államvezetés egész területét, másfelől azonban a *dictamen* a széppróza eszközeinek nagyarányú használatát jelenti, s hováhamarább a költői termelés műszava is lesz: Dante a híres troubadourokat *dictatores illustres*-nek nevezi (De vulg. eloqu. II. 6,5). A retorikát a 12. századi renaissance igen magasra értékeli (példaszerű Salisbury János magatartása), a skolasztika felvirágzása némileg háttérbe szorítja, hogy az itáliai humanizmus már a 14. századtól fogva (Petrarca) újra a tökéletes emberi ideál kialakításának legjobb eszközét lássa benne. A retorika oly döntő tényező a művészi teremtésben, hogy sem a képzőművészetek, sem a zene nem tudják kivonni magukat hatása alól: Botticelli *Primavera*-ja vagy *Venus születése* nem érthető meg Poliziano és az antik irodalom nélkül, a zene pedig a retorika nyelvén beszél, amikor a témavariálás eszközhöz nyúl.

A retorika leggyakrabban használt eszköze a *topos*, a közhely: az *Europäische Literatur* talán legérdekesebb fejezete a topikával foglalkozik. A *topos*, mint Quintilianus mondja (Inst. orat. V. 10, 20), az *argumentum sedes*, tehát az a mindig kéznél lévő bizonyító anyag-készlet, amelyet a szónok beszéde szerkesztése közben használ: minden szónoknak (vagy frónak!) szüksége van közönsége megnyerésére, be kell vezetnie, le kell zárnia művét, mind-ezen eljárásokhoz más-más topikát kell igénybevennie. Az ókortól fogva számos ilyen *topos* alakult ki: a vigasztalás érvkészlete (mindenkinek meg kell halnia!), az írói szerénykedés fordulatai, a bevezetés és figyelemkeltés fogásai (»soha nem hallott dolgot beszélek el«, »a tudás továbbadásra kötelez«, »a lomhaság kerülendő«), a különböző záróformulák (elfáradás, »az est nyugalomra int«); gazdagon virágzott minden korban az ajánlás topikája. Legyen szabad mindössze két példát kiemelnünk: bemutatják a szerző munkamódszerét s magyar tanulságot is meríthetünk belőlük. Már itt le kell szögeznünk, hogy a retorika és poézis között az ókor elmosta a határt, a retorika eszközeinek nagyarányú költői használata igen korai eredetű. A retorikát Curtius szerint szóhasználatával valóban az ókori és középkori-humanista művelődés »közös nevezőjének« (Generalnerner, 233. l.) foghatjuk fel. De lássuk a példákat!

a) »Soha nem hallott dolgokat éneklek«
Horatius III. könyvének híres első ódájában ezt olvassuk:

...carmina non prius
audita Musarum sacerdos
virginibus puerisque canto.

Dante (*Paradiso*. 2, 7):

L'acqua ch'io prendo già mai non si scorse.

Boccaccio (*Teseida*, 12, 84):

Seghi queste onde non solcate mai
Davanti a te da nessun altro ingegno.

Ariosto (*Orlando furioso*, I, 2):

Cosa non detta mai in prosa nè in rima.

Milton (*Paradise Lost*, I, 16):

Things unattempted yet in Prose or Rhime.

Emlékezzünk most Vörösmartyra (*Tündérvölgy* 2. vsz.):

Én is oly dalt mondok világ hallatára,
Melynek égen, földön ne légyen határa,
Amit fül nem hallott, a szem meg nem jára,
Azt én írva lelém lelkeim asztalára.

Trencsényi-Waldapfel Imre a romantikáról tartott akadémiai vitában (1954. jún. 18) joggal hivatkozott arra, hogy Vörösmarty itt a romantika egyik legsajátosabb jegyét, a soha nem látott csodákat teremtő képzetet hatalmát állítja elénk. Az a gondolatforma viszont, amellyel magát kifejezi, mint látjuk, antik retorikai *topos*: hozzátartozik a világirodalom állandó formakészletéhez. Éppen azért értéktelen a pozitívista szellemű hatáskeresés, mert a nagy költők legtöbbször nem szövegeket vesznek át, hanem ebből az állandó formakincsből hasznosítanak egyet mást, szabadon alakítva, teremtő módon továbbfejlesztve.³

³ Amit fül nem hallott, a szem meg nem jára címen Turóczy-Trostler József írt tanulmányt a Szellem és irodalom c. folyóirat 1942. évfolyamában, ehhez azonban Debrecenben nem tudtam hozzájutni.

b) »A lustaság kerülendő«

Horatius (*Sat. II. 3, 15*):

...vitanda est improba Siren
desidia.

Ovidius (*Rem. am. 161*):

Queritur Aegisthus quare sit factus adulter,
Causa est in promptu; desidiosus erat.

Mantegna képének (»A bölcsesség győzelme a bűn felett«, Louvre) felirata:
Otia si tollas, periure Cupidinis arcus.

Ez a topos azután könnyen egyesül a másikkal, mely az erény, a jóság lakhelyét az egyszerű emberek között keresi (v. ö. pl. Horatius *Epod. 1, 2*, Ovidius *Metam. VIII, 630* skk.; Philemon et Baucis), s eljutottunk ahhoz, amit az *Eurialus* és *Lukrecia* névtelen magyar költője így fejez ki:

Azki az mondani szokták, bizonyára nincsen abban semmi hamisság,
Hogy a szegények közt alacson házakban lakhatik az tisztaság,
Drága palotákban szemérmességgel nem tarthat az kazdagság.

Nem kell tehát ebben feltétlenül a költő állásfoglalásának vagy erkölcsi értékítéletének kifejezését látnunk, hanem csak kéznél lévő és ürgy gyanánt előrántott közhelyet, mint pl. itt az erotikus tárgy igazolására.

A leggazdagabban virágzó toposok egyike a természet együttérzésre vagy részvétre hívása: Aischylosztól Calderónig erre számos meggyőző bizonyítékot mutat be a szerző. Igen érdekes a »felfordult világ«-topos, Turóczi-Trostler József írt róla magyarul (*Fenekkel felfordult világ*, Bp. 1942): ennek is antik előképei vannak az »adönvara, impossibilia« sorozatokban; legrégibb példája Archilochosnál található. Igen kiterjedt változatosságban használja az európai irodalom a *puer senex*, az *aspectu adolescens* et... *ingenio senex* ismert képét, ennek még óind és arab változatai is vannak. Ez a különös lény persze női alakban is előfordul, nemcsak a bölcs leány, hanem az örökifjú szépségű idős nő alakjában is: ez lép előnk az antik Sybillákban, majd ifjabb Pliniusnál (*Ep. VII. 27*), Boethiusnál (a filozófia megismerésére híres *Consolatio*-jában), Hermas Pásztor-ában, Claudianusnál mint Róma istennője (*De bello Gildonico I, 27—212*) vagy mint a természet istenasszonya (*De consulatu Stilichonis II. 431* skk.), de előfordul — meglepő módon Balzac 1831-ben keletkezett híres novellájában, a *Jésus-Christ en Flandre*-ban is, itt, mint Hermasnál, a megújuló és örökifjú egyház allegóriája. Amit a szerző e gazdag poézisú allegória magyarázatául felhoz, hogy t. i. a későantik kor vizionárius lelki alkata teremtetten meg, s az álom pszichológiájában fogant, az a legnagyobb mértékben valószínű. Amikor azonban C. G. Jung *östípusai* felé nyomoz, ez az út tudományosan ellenőrizhetetlen és nézetünk szerint járhatatlan. Csodálkozunk viszont, hogy nem vonja ide — mint Botticelli esetében tette — Michelangelo sybilláit (Sixtus-kápolna): ezek ugyanis a maguk lenyűgöző változatosságában komoly irodalmi stúdiumok nélkül nem készülhettek el.

Rendkívül részletesen vizsgálja a szerző a Göttin Natura (natura parens, physis) topos irodalmi, eszméletörténeti vonatkozásait. Ez mutatja ugyanis legjobban a középkor pogány örökségét. Ovidiusnál tűnik fel először (*Metam. I, 5*), de művészi kiteljesedésre a későantik irodalomban jut el Claudianusnál: a *De consulatu Stilichonis*-ban pl. (II. 424 skk.) Natura az Idő barlangja előtt ül, mint a »hullámok őriző asszonya«. Itt csak egy villanással utalunk Vörösmarty *Csongor és Tündé*-jének Éj asszonyára, aki azintén vizek partján ül, s öléből kelt föl »mindenható sugárral a világ«, tehát ő is mater parens (V. felv. 1. jel). A természet istennője alakjának különös renaissance-át látjuk a 12. században, legelőször Bernardus Silvestris: *De universitate mundi* c. művében (1150 táján). A chartes-i iskola híres filozófusának jelentőségét Cúrtius így foglalja össze: »Szívesen beszélnek ma 12. századi humanizmusról, anélkül, hogy egyes megjelenési formáit elkülönítsék. Salisbury Jánost joggal tekintik legtisztább képviselőjének: igazi keresztyén humanista. Vele szemben áll Bernát pogány humanizmusa, amely a keresztyén elemet a minimumra csökkenti. Történet-felfogását, földrajzát, növénytanát a római költészet befolyásolja: Naturája Claudianusé, aki az élők egész világában a szaporodás irányítója, az örökké szülő ő, mater generationis. Natura a Noys (egy az »istenségből sarjadt istennő) leánya, s így maga is részese az istenségnek, de az anyaghoz van kötve. Olyan szinkretikus világképpel állunk itt szemben, amelyben alsóbb és felsőbb istenek, emanációk, asztrális és természeti szellemek fordulnak elő. Az egész oly termékenység-kultusz járja át, amelyben vallásosság és nemiség vegyül. A középkorban ezt egyedül néhány Gral-regény magyarázatából ismerjük.« (119—120. l.). Bernardus Silvestris forrásai későantik szövegek (főleg a tévesen Apuleiusnak tulajdonított *Asclepius*), hatása pedig igen nagy. Ennek során vizsgálja a szerző Alanus ab Insulis (1128—1202) alakját és költői működését, s mutat rá arra, hogy a *Roman de la Rose*, különösen Jean de Meun által

szerzett részének nyers, alantas erotikája, de Aquinoi Tamás *Summa contra gentiles*-ének egész polémiája is csak a Bernardus Silvestris által kifejezett pogány légkörből magyarázható. A *Rózsaregény*nek viszont Chaucer és Shakespeare voltak buzgó olvasói.

A történeti *topika* mellé Curtius nagy könyve egy történeti *metaphorikát* is felvázol. A klasszikus ókor retorikája nemcsak közhelyeit adja át a középkornak és a humanizmusnak, hanem költői képeinek nagy tömegét is. Nincs helyünk arra, hogy e részeket tüzetesebben bemutassuk; elég, ha utalunk rá, hogy az érdeklődő kiterjedt és szellemesen összeállított bizonyító anyagon láthatja, mily jelentősége van a világirodalomban a hajózás, az ételek, a testrészek vagy a színház metaforáinak. A *theatrum mundi*-kép áttekintő ismertetése különösen érdekes: a középkorban főleg Salisbury János főműve, a *Policraticus* (1159) terjeszti; az újkorban Shakespeare-től Hofmannsthalig gazdagon virágzó életet él.⁴

Egészen természetes lépés, hogy az általános *topika* és a metaforák áttekintő vizsgálata után a szerző a költészet és retorika viszonyának tüzetesebb nyomonzásához fog. Szó esik először az antik poétikáról, a költészet és próza kapcsolatáról az ókori irodalomban: a költőket a grammatikusok mint nagy szónokokat magyarázzák. Macrobiusnál olvassuk: »Vergilium non minus oratorem quam poetam habendum, in quo et tanta orandi disciplina et tam diligens observatio rhetoricae artis ostenderetur. (Sat. V, 1, 1.). — A középkori stílusfajta áttekintése után annak a bemutatása következik, hogy az antik törvényszéki, politikai és dicsőítő beszéd milyen művészi fogásai mentek át a középkori költői gyakorlatba. Egészen világos, hogy az epideiktikus műfajok, a különböző panegyricusok és laudatiók gyakorolták a legnagyobb hatást: a túlzás topikája igen gazdagon virágzik a középkorban is. Dante is célul tűzi ki pl., hogy Lucanus nagyszabású túlzásait túlszárnyalja:

*Taccia Lucano omai la dove tocca
Del misero Sabello e di Nassidio,
E attenda a udìr quel ch'or si scocca (Inf. 25, 94—96).*

A panegyricus legfőbb tárgya a hősiesség magasztalása: könyvünk szép fejezete foglalkozik a bajnokok és uralkodók dicsőítésének az antiktól örökölt fordulataival. Ebben a fejezetben kerül sor a költészet és a fegyver egységének tárgyalására, amelyre fentebb már kitértünk. »A későantik, a renaissance és a 17. század rendi és életideáljai a magasztalás topikájába öltöztek: az ideális ember képét a retorika hordozza. Ez határozza meg évszázadokra a költészet ideális tájképeit is» (189. l.). A középkor költője szinte sohasem a valóságos tájról beszél, hanem mindig irodalmi példák, antik reminiscenciák nyomán dolgozik; innen van az, hogy a középkor költői alkotásaiban a legváratlanabbul bukkannak fel exotikus növények és állatok: ismeretes, hogy Siegfried is megöl egy oroszlánt, Shakespeare-nél az ardennes-i erdőben (»Ahogy tetszik») pálmákat, olajfákat és oroszlanokat találunk, akárcsak Homerosnál vagy a Bibliában. Az *Europäische Literatur* egyik jelentős fejezete szól az ideális költői táj kialakulásáról: a locus amoenus, a liget antik elemekből szövődő topikája szinte a legmodernebb költőig követhető: nálunk Gyöngyösinél találjuk meg legsűrűbben, mint Ovidius vagy Claudianus-utánzatot, de ugyanez az »Ideallandschaft» jelentkezik a Gessner-Kazinczy-féle idillekben vagy Claude Lorrain, Poussin, Markó Károly képein.

Érdekesekek a tudomány és költészet kapcsolatai. Az antik görögségnek nincsenek szent könyvei, vallását költők (Homeros, Hesiodos) teremtették meg, de a mítoszokkal igen hamar (i. e. 6. században) szembefordul a spekulatív gondolkodás, az ion természetbölcselet. Mint-hogy azonban a görögség költészetéről, egész kultúrájának alapjáról sem akar lemondani, megszületik Homeros allegorikus magyarázata. A költő lassanként a tudás tárháza is lesz, mindent magában foglal, csak magyarázni kell tudni. Ez a nézet a középkorban már általános: Vergilius a mindentudás jelképe, Dante már G. Villani számára »sommo poeta e filosofo». A világmisszió propagandáját folytató alexandriai zsidóság, majd a nyomába lépő keresztényen apologetika viszont hamarosan elterjeszti azt a felfogást, hogy a kereszténység az igazi filozófia, melynek a görög előképe, alacsonyabb lépcsőfoka. Így jutunk el a középkori költészet és teológia viszonyának vizsgálatához, s itt nagyon szemléletes képet kapunk Albertino Mussato, Dante, Petrarca és Boccaccio költészet-magyarázatairól, arról a jelentős vitáról, amely az olasz trecento irodalmában a költészet létjoga körül folyt a thomismus szellemében fatadó szerzetesi rigorizmus ellen: a költészet valójában teológia (Petrarca), vagy ahogyan Boccaccio mondja: »dunque bene appare, non solamente la poesia essere teologia, ma ancora la teologia essere poesia».

Könyvünk következő négy fejezete 120 lapot foglal el, s az aprólékos filológiai módszer megtartása mellett mind jelentősebb elvi kérdéseket vesz vizsgálat alá. A műzsákról szóló 13. fejezetet már említettük, bár távolról sem tudtunk számot adni gazdagságáról. E fejezet

⁴ Erről is írt magyar szerző, Angyal Endre: *Theatrum mundi*, Bp. 1938, Minerva-könyvtár 118. sz.

mintapélda akar lenni az »európai irodalomtudomány« szemléletmódja számára. Ugyanilyen szándékkal tekinti át a szerző a klasszika és a manierizmus történetét is. Először az irodalmi kánon fogalmával foglalkozik: kialakítására való törekvést már az alexandriai filológiában látunk, s állandóan kapcsolódik a »régiek és az újak« ismert küzdelmével. A kánonok szüntelenül átalakulóban vannak. Az egyházi kánon-kialakítás (biblia, kánonjog, patológia, szentté-avatás) jelentős szerepet játszik ebben a fogalomkörben. Nagyon érdekesek a középkor auktor-kánonjai, ezekről azonban futólag már volt szó. A modern irodalmakban először az olasznak volt meg a klasszikus kánonja 1560 táján a három nagy trecentista író elrehelyezésével (Pietro Bembo). Franciaország XIV. Lajos idejében alakítja ki klasszikus kánonját (Boileau), s ennek hatása máig is döntő a francia irodalomszemléletre. Anglia klasszikus irodalmának a 18. századit nevezi, míg Spanyolország a *siglo de oro*-t Garcilaso-tól († 1536) Calderón haláláig (1681) számítja. A klasszicizmussal persze szorosan összetartozik a romantika fogalma, de a szerző megállapítja — s ebben tökéletesen igaza van! —, hogy a két fogalom pontos definíciója és így szembeállítása is csak a francia irodalomban lehetséges, ahol a romantika valóban a klasszicizmus elleni *lázadás*. Angliának és Spanyolországnak nincs romantikája, az olasz irodalomban is teljesen értelmetlen pl. a »klasszikus« Leopardi és a »romantikus« Manzoni szembeállítása. Németországban van klasszika és romantika egyaránt, de egyidőben: a német virágkorban 1750 és 1832 között. E fejezetet Van Tieghem rendszerének már említett kritikája és egy tágabb szemléletű irodalmi kozmopolitizmus szükségességére való utalás zárja, Valéry Larbaudnak, az eszme vezető ideológusának idézésével (*Ce vice impuni, la lecture...*, 1925).

A klasszicizmus fogalma mellett minduntalan felmerül egy oly jelenség, ami nem ellentéte, hanem bizonyos elfajulása, túlzása, kihegyezése a klasszicizmusnak. A szerző ezt kívánja manierizmusnak nevezni. Itt világítja meg, helyesebben utasítja el azt, amit barokknak szoktak megjelölni. Nézetünk szerint ebben is igaza van: a barokk, mint ízlés- és stílusjelenség kitünően magyarázható a klasszikus hagyomány virtuóz továbbalakításával, tehát manierizmussal. Itt következik azután a retorika aranykora. »A normális klasszikus író mondanivalóját természetes, a tárgyhoz illő formában fejezi ki: persze a bevált retorikai tradíció segítségével díszíti stílusát, azaz *ornatus*-szal állítja ki. A veszély abban van, hogy manierista korszakokban az ornatust válogatás és értelem nélkül halmozzák. A manierizmus csírája tehát magában a retorikában van: ez különösen a későantik idejében és a középkorban burjánzik« (276. l.). A szerző rendkívül részletesen vizsgálja a retorikus manierizmus eseteit (van belőlük bőven Dantenál is!), majd a legkülönbözőbb formális manierista fogások (szójáték stb.) történetét. Ezeket többnyire a barokknak szokták tulajdonítani, holott használatuk már az ókorban felbukkan, »A 17. századi manierizmust kétezeréves előtörténetétől elválasztani és minden történeti bizonyítékkal szemben mint a spanyol vagy a német barokk önálló termékét tüntetni fel csak tudatlanság vagy hamis művészettörténeti rendszerező-kényszer« (»durch pseudokunstgeschichtlichen Systemenzwang«) folytán lehetséges. A kettő egymást kölcsönösen erősíteni szokta« (293. l.). A manierizmus finomabb stilisztikai megnyilvánulása az, amit *pointe*-stílusnak nevezhetünk (gongorizmus, conceptismus, euphuismus, marinismus, précieuxité); ebből a gondolatkörből csak Baltasar Graciánról kapunk finom elemzést, hiszen a *pointe*-stílus a filológia és az összehasonlító irodalomtörténet egyik legjobban kidolgozott fejezete. (A klasszikus és újlatin irodalmakon belül pl. Norden adott nagyszabású elemzést.)

E csavarmenetben (»in spiralförmigen Windungen«) folyó irodalmi vizsgálódás során a szerző visszakanyarodik a metaforához, s magasabb szinten egyetlen metafora áttekintő életrajzát írja meg: a könyv, mint szimbólum. A félszáz lapnyi tanulmány rengeteg, igen érdekes részletadatával külön ismertetést érdemelne: a *Divina Commedia*-t pl. át meg átjárja a könyv, az írás, a tanulás, a tudomány iránti rajongás lehellete, s ez minduntalan megnyilatkozik a nagy mű képes beszédében. Idézzünk egyetlen bizonyítékot, inkább csak a magunk számára s annak indokolására, miért nem bocsátkozhatunk további részletek vizsgálatába:

*Ma perchè piena son tutte le carte
Ordite a questa cantica seconda,
Non mi lascia più ir lo fren dell'arte. (Prug, 33, 139—41).*

Valóban a »művészet féke«, az eltervezett szerkezet nem hagy bennünket sem elmerülni e »cantica seconda« részleteiben. Éppen csak Dantenál kell még megállanunk, mert róla szól a könyv utolsóelőtti fejezete. Dante európai klasszikussá csak a 19. században, a romantika hatására lett, a 17—18. század még magában Itáliában is elfelejtette vagy éppen megvetette. Ez utóbbit Stendhal tapasztalta olaszországi tartózkodása során.

Hogyan keletkezett a *Commedia*? Curtius szembeszáll az olasz irodalomtörténetírás szűkkörű sovíniszta felfogásával, mely a nagy művet csak hazai irodalmi előzményekben

gyökerezeti, s nagy nyomatékka utal rá, hogy a latin középkor tudományos és irodalmi háttére nélkül sohasem születhetett volna meg. Dante azért kerül a tárgyalás végére, bár már ezeitől számtalan helyen kellett róla beszélni, mert minden szál benne fut össze, az egész középkori irodalmi fejlődésnek ő áll a tetőpontján. »Ábrázolásunk menete mindig azt tette szükségessé, hogy a középkori latin irodalom formáit és hagyományait Dante példáján szemléltesük. Így szinte kényszerűvé válik következtetésünk, hogy a provençal és az olasz líra mellett a latin középkor az a főelem, amelyet a *Commedia* keletkezésében figyelembe kell vennünk.« (355. l.). Dante tökéletesen magáévá tette a középkori latin műveltséget: átment az ars dictaminis iskoláján, tanult Bolognában, ma már bizonyítottan tekinthetjük párizsi útját; poétikája, latin művei, Vergilius-rajongása mind a középkor felé mutatnak.⁵

A főséges eposz persze nem fér el a középkor műfaji keretei között, a cím is csak szükségmegoldás, minthogy számunkra is csak számalmas szükségmegoldás, ha az eposz műfaji kategóriájába szorítjuk. A lényeg nem is ebben van, hanem a Vergiliusszal való nagy találkozásban. Dante lángelméje képes volt — és csak ő volt képes a középkorban! — a vergiliusi alkotás művészi nagyságának az átfogására, s egyedül ő tudott méltó melléállítani. Vergilius ugyan még középkori Vergilius: az időleges és az örök Róma hírnöke, a túlvilági kalauz, a mindentudó, de költői nagyságának teremtő utánképzésére az *Aeneis* megszületése óta senki sem tudott példát nyújtani. A *Commedia*-ban viszont ott találjuk az *Aeneis*-nek szinte minden mozzanatát: a nagy művészet szuverén biztonsága jelentkezik — mondjuk — az erényes nagyok limbusának, a *nobile castello*-nak megalkotásában. Dante természetesen nem egyedül Vergiliusra támaszkodik: Cicero *Somnium Scipionis*-a, Martianus Capella *De nuptiis Philologiae et Mercurii* c. műve, Bernardus Silvestris *De universitate mundi*-ja, Alanus ab Insulis *Anticlaudianus*-a közismertté tették a csillagok szféráiban való utazás gondolatát, a *Paradiso* szerkezeti főtengelyét. E források ismerete szövegszerűleg is bizonyítható. Dante fényfolyam alakjában látja meg a Trinitást:

E vidi lume in forma di riviera (Par., 30, 60).

Alanusnál viszont ezt olvassuk:

*Ad speciem fontis sol vincens lumine solem
(Migne, Párológia, Ser. lat. 210, 544 C).*

Más középkori műfajok is adtak formai elemeket a *Commedia* épületéhez (az erdőben való eltévedés motívuma a francia lovagregényből való), legkevesebbet azok a legendás túlvilági látomások, amelyek a középkorban oly elterjedtek voltak, de amelyekre a költő, úgy látszik, ügyet sem vetett. Dante teljes egészében a tudós költészet talaján áll.

További részletes bizonyítékokkal támasztható alá ez az állítás, ha megvizsgáljuk a *Commedia* »példa-alakjait« (exempla), amelyek a *Purgatorio*-ban szinte a szerkezet hordozói, hiszen 12 éneken keresztül találkozzunk velük: Dante itt nagy művészettel variálja a közép-latin tradíciót. A divino poeta egyik legnagyobb költői érdeme a *Commedia* óriási személyzetének megteremtése. A Dante-kedvelők számára érdemes idejegyeznünk, hogy Robert Davidsohn a *Pokol*-ban 79 ismert személyt talál, közülük 32 firenzei, 11 toszkán, a *Purgatorium*-ban 4 firenzei és 11 toszkán tartózkodik, a *Paradicsom*-ban mindössze 2 firenzei, Cacciaguida és Piccarda Donati, nem számítva természetesen Beatricet. Curtius — futólagos számmítással — az egész műben 180 olaszt és 90 külföldit, 250 antik személyt és 80 bibliai alakot talál. Több mint félezer ember! Ez a nagyszámú költői alak a középkor értékrendjének megfelelő csoportokba van osztva, s többnyire így is lép fel, mint pl. a szerelem bűnöseinek Semiramis-vezette hetes csapata az *Inferno* V. énekében. A *Paradiso*-ban szinte szabályszerűleg korporatíve, meghatározott számú csoportokban tűnnek elénk az üdvözült lelkek. A számszimbólum, mint ismeretes, középkori gondolkozásmódnak, s a dantei műnek is egyik fontos szerkezeti eleme.

A régebbi Dante-kutatás szilárd alaptétele volt a nagy firenzei thomismusa, ma ebben már Gilson ellenérvei után nem hiszünk, s Dante lángelméjének erejét azon is lemérjük, mely roppant merészséggel tol félre évezredek egyházi tradíciókat, sőt dogmákat is. Dante Curtius számára sem orthodox katolikus költő. Legérdekesebb, talán úgy is mondhatnók legizgalmasabb máig is a Beatrice-kérdés. Curtius hajlik a felé az álláspont felé, hogy Beatrice élő személy volt ugyan, de nem azonos Folco Portinari leányával. Oszttjuk Michele Barbi állás-

⁵ Érdekes viszont, hogy Burckhardt a renaissance minden lényeges vonását Dantenál találja meg először: mindkét álláspont igaz. Engels helyesen beszél a nagy firenzeiről, mint »a középkor utolsó és az újkor első költőjéről.«

pontját, hogy a személy azonosításának kérdése a Dante-magyarázat szempontjából nem lényeges, annál inkább azonban az, hogy Dante egy ismeretlen asszonyt, szerelmesét nemcsak túlvilági vezetőjéül választja (erre volt már példa), hanem egyedülálló szerepet ruház rá az emberiség üdvörténetében, s a földi paradicsom szimbolikus környezetében még Krisztust is alája rendeli. Ez minden, csak nem megnyugtató a katolikus teológia szempontjából. Éppoly kevésbé, mint az a prófétai és világbírói igény, amellyel Dante az emberiség sorsát, saját korának politikai életét megítéli. Dante gondolatrendszerének mélységeit maig sem tártuk fel teljesen: egészen bizonyos, hogy őnmaga számára teremtett mítoszt, amely csak külsőleg azonos a katolikus dogmatikával. Dante Beatriceje veszedelmesen hasonlít az istenség »női emanációjához«, amelynek fogalmát a 12. századbeli chartres-i platonizmus, Bernardus Silvestris a Noys (νους)-ban teremtette meg. Curtius okfejtésének csupán egyetlen megállapításával nem értünk egyet: »Ez a Beatrice nem az újra megtalált ifjúkori szerelmes.« (381. l.). Mi inkább nyomatékosan aláhúznánk, hogy az *is*. Aki a Purgatorio 30. énekét megalkotta, aki oly csodálatos finomsággal tudja érzékeltetni az »Adgnosco veteris vestigia flammae« lelkiállapotát (»conosco i segni dell'antica fiamma«) az élményből merít, soha el nem felejthető valóságélményből.

Dante *Commediá*-ja a középkori *theatrum mundi* legnagyobb szabású megnyilvánulása, s Curtius jó szolgálatot tett a Dante-kutatásnak, amikor a latin középkort, mint a *Commedia* genezisének hátterét megrajzolta.

3.

Meg kell még említenünk, hogy a terjedelmes (egyébként 25 × 18 cm-es nagy-
oktáv formátumú) mű 409–564. lapán 25. a tárggyal összefüggő, de önálló értekezést
találunk *excursusok* címen. A szerző a főszöveg olvasmányosabbá tétele érdekében számos
igen jelentős, de közelebből csak a filológus olvasót érdeklő megállapítását így adja közre.
Ez *excursusok* között vannak tekintélyes tanulmányok (Tréfa és komolyság a középkori
irodalomban, Későantik irodalomtudomány, Ókeresztyén és középkori irodalomtudomány,
A tömörség, mint stílus-ideál, A szám-kompozíció, a lovagi erények rendszere, Teológiai
művészet-elmélet a 17. század spanyol irodalmában, Calderón művészet-elmélete, Diderot
és Horatius), vannak rövidebb összefoglalások is (pl. A félreértett antik, A középkori
költő társadalmi helyzete stb.). Bőséges mértékben támasztják alá adatokkal a főszöveg
mondanivalóját, de mindenikben akad új ötlet, termékeny szempont. Ismertetésünk
azonban nem foglalkozhat velük. Vissza kell térnünk még néhány elvi szempont, rövid
megbeszélésére.

A mű utolsó fejezete, az epilógus, egyik megállapítása elismeri, hogy »az irodalom
formai elemei vizsgálódásunkban igen előtérbe kerültek« (392. l.), ezt azonban a retorika
döntő jelentőségének kidomborításával magyarázza. Curtius módszerét, mint mondtuk,
a szellemtörténet zavaros konstrukcióinak elutasítása is jellemzi: ellensúly a formai elemek
gazdag összefüggéseinek pontos feltárása. Fel kell azonban vetnünk azt a kérdést, vajon az
irodalmi fejlődést alkotó műveket konkrét egyediségükben vizsgálva, magyarázzuk-e a lénye-
get akkor, ha csak a formát magyarázzuk. Nem! Amennyire nyilvánvaló, hogy a nyelv nem
felépítmény, éppen annyira bizonyos, hogy a stílus az. Kétségtelen, hogy Curtius professzor
könyve remekül feltárja az európai irodalom formai állandóit, de az is vitathatatlan, hogy
ebből a készlet-raktárból minden kor és minden költő annyit és úgy használ fel, ahogyan a
társadalmi feladatok követelte eszmei mondanivaló meghatározza. Mit tudok én meg döntően
lényegeset Calderón művészetéről, ha csak azt tudom, hogy benne tökéletesen kivirágzik
a középlatin retorika? Mond-e valamit számunkra az olyan európai irodalomtörténet, amely
csak a formai összefüggéseket világítja meg, s ügyet sem vet az európai embert mozgó
nagy eszmékre s az őket meghatározó társadalmi fejlődésre? Danteről nem akkor mond
Curtius mélyet és fontosat, amikor azt igazolja, hogy milyen elemeket kapott Alanustól vagy
Martianus Capellától, hanem akkor, amikor Dante mítoszteremtő eszmevilágának mélységeibe
száll. Azt persze, hogy ennek a mítoszteremtésnek társadalmi gyökereit megmutassa, Curtius
professzor már nem vállalja, mert szerinte ez nem az irodalomtudomány feladata. Mi viszont
úgy látjuk, hogy »politikamentes« elvi kozmopolitizmusa mögött nagyon is világos állás-
foglalás mutatkozik: elutasítása mindannak, ami a francia forradalom óta Európában tör-
tént, s az Európa-fogalom olyan megalkotása, hogy belőle a nyugati »eliten« kívül minden
kimarad. Ez a szemlélet pedig hamis, és meggyőződésünk szerint nem szolgálja az irodalom-
tudomány fejlődését. Ennek ellenére sokat tanulhatunk abból a mindenre kiterjedő tájékozott-
ságból és páratlan anyagismeretből, amely az *Europäische Literatur* szerzőjének évtizedek
óta nagyra értékelt tulajdonsága.

Bán Imre

MEGJEGYZÉS

GELLÉRT OSZKÁR: VÁLASZ AZ »ADATTÁR«-NAK CÍMŰ CIKKÉHEZ

Gellért Oszkár cikkére, érdemben, semmi megjegyzést nem kívánok tenni. De a pusztai igazság kedvéért rövid észrevételt akarok fűzni Gellért Oszkár egyik idézetéhez és az idézetet kommentáló szavaihoz.

Schöppflin Aladár hagyatékából című — Sándor Annával közösen írt — cikkünkben közöltünk egy eddig ismeretlen Ady-levelet, melynek az a részlete, amelyből Gellért idéz, így hangzik:

»Osvát nagyszerű ember, nemes, finom, érdemes, aki hitt, dolgozott, prédikált már előttünk. Osvátot félreállítani, mint egy akármilyen szerkesztőt, nem lehet s Hatvany különb lelkű ember, mintsem ilyenre képes legyen. De vannak bizalmas, komoly »de«-im Osvát ellen: egyik nagy erénye a tehetségek föl kutatása és föl szabadítása hibájává vált a túlzással. Ne érts félre: én nem vagyok türelmetlen arrívé, sohse leszek Kiss József, imádok minden új talentumot. Talán holnap már a napi kenyérem sem tudom megszerezni, béna leszek, de nem önmagamért beszélek mégse. Másokért beszélek, amikor azt mondom, hogy már közgazdasági okból is szüneteltetni kell ezt a mániákus s a mi kis közönségünket megbolondító zseni-gyártást. Osvát adott igen, karaktert a Nyugatnak, de Osvát se csálhatatlan s a szempontjai élesek, de kevesek. Nem tudnék nála jobb szerkesztőt, de irodalmi pápának nem vállalom s az ügy, közös szent ügyünk érdekében kötelessége egy csöppet *tránzigálni*.¹ Ha gögje lesz úrrá, akkor azt öli meg, amire az életét tette föl, és érdemes lesz-e? Véleményem, tanácsom: Osvát hallgasson meg egy-két nagyon fölférő instrukciót a szerkesztésnél s ne rugdossa Hatvanyt csak azért, mert Hatvany milliomos.«

Ez *betűszerint* így olvasható említett cikkünkben is az ITK 1953. 1—4. számának 334. lapján. Gellért azonban ezt az Ady-levelet így idézi:

»Osvát nagyszerű ember, nemes s finom, érdemes, aki hitt, dolgozott, prédikált már előttünk. Osvátot félreállítani, mint akármilyen szerkesztőt, nem lehet... Nem tudnék nála jobb szerkesztőt, de irodalmi pápának nem vállalom, s ez ügy, közös szent ügyünk érdekében kötelessége egy csöppet *ráncigálni*²... s ne rugdossa Hatvanyt csak azért, mert Hatvany milliomos.«

Gellért az általa önkényesen megcsonkított és hibásan idézett levélhez ezt a kommentárt fűzi:

»(A kipontozott helyek nem az én művem; pontosan másoltam le az *Irodalomtörténeti Közlemények* szövegét. Vagy talán a kipontozott helyeken *Osvátra* nézve kevésbé hízelgő szavakra gondolt Ady? Mindenesetre furcsa, hogy Ady ebben a rövid levélben két helyen is hármas pontot használt, holott az illetet mindig kerülte minden versében és prózájában...)

A két szöveg egybevetéséből első látásra kiderül, hogy a kifogásolt három pontokat nem Ady Endre, nem én, nem szerzőtársam rakta az Ady-levélbe, hanem — Gellért Oszkár.

Nem nagy ügy. Nem is tettem volna szóvá, ha ez a furcsa, minden tudományos tárgylagosságot megcsúfoló idézési mód nem volna alkalmas cikkünk rosszhiszemű félremagyarázására.

Belia György

¹ Az én kiemelésem.

² Az én kiemelésem.

FÖLDESSY GYULA NYOLCVAN ÉVES

Nyolcvanadik életévét töltötte be ez év őszén Földessy Gyula, akinek élete és tudományos munkássága összeforrott a magyar irodalom egyik legnagyobb alakja, Ady Endre nevével. Példamutató tettekben oly gazdag irodalmunkban alig ismerünk mást, aki csaknem egész tudományos munkásságát ennyire egy lángelme szolgálatába állította volna. Mi magyarázza ezt a rendkívül tiszteletreméltó magatartást? Honnan indult el Földessy Gyula, hogy olyan korán, már akkor elérkezett Ady Endréhez, amikor azt meg nem értés, közöny, gúny, — s az értőknek csak kis csoportja — vette körül.

Földessy Gyula írásaiban többször visszaemlékezett a szülői házra, amelynek legnagyobb irodalmi kincse Petőfi Sándor összes költeményei voltak. S a nyiladozó gyermeki értelem s kíváncsiság Petőfi örökség költeményeiben ismerkedett meg az írással, s az irodalommal is először. Az irodalomszerető — kisleány verseket felolvasó — édesapa a gyermek lelkébe egy életreszólóan elhintette Petőfi s vele együtt a magyar irodalom s általában az irodalom, a kultúra szeretetét. »Igazi felnevelőm, művészeti és erkölcsi életfelfogásomban, Petőfi volt s amit később — még mind Ady előtt — a katolicizmustól, a reformációtól, Goethetől és más nagy íróktól, költőktől, művészekről és filozófusoktól és — az ételtől tanultam, — az mind abba a lelki tartályba ömlött bele, amit Petőfi formált ki még gyermeki valómban. Engem Adyhoz is Petőfi vezetett, akinek közeleti ideáljai, megalkudni nem akaró és nem tudó elvszilárdsága és forradalmi és profétikus temperamentuma újra feltámadni látszottak az új idők költőjében, aki egyébként kora olvasó és író közönségének fogadtatásában s művészi megnyilatkozásának igen sok mozzanatában is emlékeztetett Petőfire.« Így vallott életének erről a fontos, egész életére elhatározó jelentőségű élményéről.

A Petőfi-versek olyan szerelmese, mint Földessy, nem is tarthatta magát távol sokáig a másik nagy költőóriás írásaitól. De nem is akarta. Azon kevesek közé tartozott, akik már Ady első verseiben felismerték a zseniális poétát, aki a magyar líra új korszakát teremtettem meg. »... Ady olvasása kezdettől fogva a legnagyobb irodalmi szenzáció volt, megrázóbb, lélekragadóbb gyönyörűségeket egy poétának se köszönhetek, se magyarnak, se idegennek,« — írja erről a hatalmas élményéről.

Viszonylag korán megismerkedett személyesen is a költővel. Ady a maga szeretetre-vágyó, nagy lelkével bizalmába fogadta s azontúl benső baráti kapcsolat kötötte össze őket. Megkapó és Ady emberi arcát hűen elénk állító az a portré, amit Földessy »Ady élmények« című írásában rajzolt róla. A költő ügye Földessynek személyes ügyévé lett s harcolt a szándékos félremagyarázók, gúnyolódók s a rosszakaratúak ellen. Ez nem volt könnyű feladat, hiszen Földessy tanár volt s tudjuk, hogy a konzervatív irodalmi körök éppen az iskolákból, — az »ifjú szívekből« — akarták száműzni a költő verseit. »Ebben a tanári társaságban (s később egyéb körökben is) úgy kellett helytállanom s úgy álltam helyt Adyért, mintha erkölcsileg és esztétikailag minden verséért én lettem volna felelős.«

Alig néhány évi ismeretség után Ady már rábizta 1911-ben írt verseinek kötetbe gyűjtését. (Ez volt »A menekülő Élet« s ezenkívül még két kötetet rendezett sajtó alá.) Így már Ady életében hozzálátott ahhoz a nagy munkához, amelyet később egész élete és tudományos munkássága egyik főfeladatának tartott: az *Ady-filológia megteremtésének*. Erre őt különben Adynak egy szép ajánlása is kötelezte: »Kedves jó Földesi Gyulámnak, az Ady versek poéta-adminisztrátorának« — írta Ady a »Megint nagy vizek« című verse alá. Mintha Földessy előre látta volna a ráváró nagy feladatot, mert — mint írja — »már 1905 óta minden Ady írást, de különösen verset sáfári gonddal tartottam számon.«

Földessy Gyula tudományos munkásságának valóban egyik főpillére az Ady-filológia megteremtése és művelése. A költő halála után sajtó alá rendezte posthumus-kötetét, »Az utolsó hajók«-at, ezenkívül kiadta összegyűjtött verseit, novelláit s Ady publicisztikájából és tanulmányaiból néhány igen jelentős kötetet. 1924-ben pedig — Dóczy Jenővel együtt —

megindította az Ady-Múzeumot, amely az Ady-kutatás nélkülözhetetlen kézikönyve. Földessy e munkásságával is azt bizonyította, hogy *nemzeti közügynek* tekintti Ady minden sorának a legszélesebb olvasóközönség kezébe való eljuttatását, — s a nagy költő iránti tiszteletét pedig az a gondosság mutatta, amellyel ezt a munkát elvégezte.

*

Földessy Gyula Ady életében nem írt legkedvesebb költőjéről, pedig már ekkor tanulmányai jelentek meg a múlt századi irodalmunk két óriásáról, Petőfiről és Aranyról. A Petőfi tanulmánya épp a Babits-féle Petőfi—Arany-kép megcáfolására született. — Első nagy Ady tanulmánya 1919-ben a Huszadik Század Ady-számában jelent meg. Ettől kezdve 6 kötetnyi tanulmányban és számtalan — ezenkívül megjelent — tanulmányban idézte fel a költő alakját, védte annak igazát, magyarázta a költő verseit.

Földessy első Ady-tanulmányának s a későbbieknek is az a nagy jelentőségük és érdemük, hogy a kortársi kritikák után — először foglalkozott a teljes Ady-életművel az irodalomtörténész szemével (Horváth János és Schöpflin Aladár meg a költő életében megjelent kísérletei után). Melyek ennek az *Ady-képnek* a maradandó, ma is helytálló, tanulságos vonásai? Mindenekelőtt ki kell emelnünk, hogy Földessy Adyban mindvégig a *nagy nemzeti költőt*, a magyarság reprezentálóját látta és láttatta meg. A húszas évek elején ez az állásfoglalás különösen jelentős volt. Ne felejtjük el, hogy ezekben az években a hivatalos irodalmi hatalmasságok még állandóan hangoztatták a hazafiatlanság vádját a költővel szemben. A konzervatív irodalmi köröknek és a megszégyesített Nyugatnak az Ady holtteste feletti összebékülése csak később következett be. Földessy a költő műveiből vett gazdag idézet-anyaggal bizonyította, hogy ez a nemzetietlennek kikiáltott költő nyelvi leleményében, verselésében s nem utolsósorban témájában igaz-vérig magyar nemzeti lírikus.

Felismerte azt is, hogy Ady »az elnyomottak forradalmának költője« volt. Az Ő szavait idézve: »Az ősi, végbeli magyar harcosokra emlékeztető hősi elszántsággal küzd az élet javaiból, kényelmeiből kitaszított alsóbb néposztályok igazáiért. Minden szociális gondja között a magyar paraszt sorsa a legfőbb problémája, de . . . a magyar és európai proletár és minden üldözött fajta is épp oly közel áll hozzá.«

Akinek ilyen jó szeme volt Ady költészete nemzeti és társadalmi értelmének felismerésére, annak azt is meg kellett látnia, hogy ez a költészet Petőfi lírájának örököse. Valóban, Földessy mindig együtt látta Petőfit és Adyt és azt is jó érzékkel vette észre, hogy a kortársak közül egyedül Móríc Zsigmond állítható Ady mellé.

Már első nagy Ady-tanulmányában biztos kézzel tapintotta ki az Ady költészetében rejlő, azt jellemző s csak dialektikusan feloldható ellentmondásokat: »Az Élet határtalan, szertelen szerelme: ez az egyedüli és egész megfejtése Ady életének és költészetének.« — ez Földessy végső konklúziója s ezt remek dialektikával bontja ki az ellentétes életérzések (élet-halál-érzések viaskodása stb.) szövevényéből.

S végül: következetesen szembeszállt azokkal, akik Ady költészetében csak a nagy formai újítást, a művészi újat — lenyűgözött — látták. »Ez a költészet nemcsak művészet: »Szép hazugság«, hanem: »igazság és élet«... »Ady minden, csak nem l'art pour l'art-költő, aminthogy nincs is nagy művész a merő l'art pour l'art elve szerint« — vallotta már első Ady-írásában. Később is, a Nyugat esztéta-szárnyával vitatkozva harcolt a l'art pour l'art elve ellen s hangoztatta, hogy az igazi nagy költő elsősorban nem művészeti jelenség, de élet-egész.

Ime, Földessy Ady-portréjának a fent elemzettek azok a legfőbb vonásai, amelyek ma is helytállóak, amelyek megálltak az időben. Ezek mellett s ezenkívül még számtalan »rejtelmét« fedte fel az Ady-életműnek amelyek lényegesek Ady-ismeretünk szempontjából. (Ady elődei, egyes Ady-vers-motívumok rendje és fejlődése stb.)

*

Mint már említettük, Földessy Gyula Adyval kapcsolatos tudományos munkássága a költő halála után bontakozott ki. Földessy Ady-írásai, amellet, hogy feltáró-felfedező szándékúak, a legtöbb esetben polemizáló jellegűek. Ezekben az évtizedekben Földessy — Németh László találó metaforáját idézve — valóban az Ady-örökség »harapós hűségű« őrizője volt. Soha nem volt erre nagyobb szükség, mint a két világháború közötti évtizedekben. Ady már nem védekezhett, viszont a költő életművét mindenféle irányzat szabad prédának tartotta a saját kis igazsága hitelesítésére.

Az Ady-ellenes támadásoknak egyik fő érve, Ady egész költészete dekadens voltának a hangsúlyozása volt. Ezzel a hamisítással, rágalmazással szemben Földessy mindvégig hangsúlyozta Ady nagy-nagy életszeretét, megszólaltatta azt a költőt, aki gyakori letérése után is — mégis azt vallotta:

»Úgy síratom azt, amit sirtam,
Olyan nagy vétek a sírás;
Esti vezeklés hajnal-pírban.

Aki él, az mind, mind örüljön,
Mert az Élet mindenkinek
Kíveteles szent örömmel jön.

Én vétkeztem, százszor vétkeztem,
De már jön a megjobbulás,
Már az örömet látni kezdem ;»
(Köszönet az Életért.)

Földessy a legkeményebb polémiáit a Nyugat esztéta-szárnyával vívta meg.

A háború után nagy metamorfózison átment Nyugat állást kellett hogy foglaljon. A költészetének kérdésében is. A költészet új értékelésének emlékezetes alkalma volt a Toll-vitája. Kosztolányi cikke *végtelen* fogalmazta meg a Nyugat esztéta-szárnyának állás-foglalását a valamikori vezér költészetét illetően. (Ezt a megfogalmazást Babits sem vállalta volna.) Földessy mutatott arra rá, hogy Babits és Kosztolányi Adyt a maga költői gazdagságában nem is érthették meg, mert kétféle író lelki alkata, érzésvilága húzódik meg a kétféle költő típus mögött: az egyik az *életes író*, akinek a lírájában a kor szólal meg, s a másik az *irodalmi író*, aki kitűnő értője lehet mesterségének, de az előbbi típust soha sem éri fel. Jó szemmel látta meg a l'art pour l'art-esztétikát Ady ellenfelei érvelésében. Ennek a polémiának — a vita hevében — Babits és Kosztolányi megítélésében lehettek túlzásai, de ezt magyarázza az Ady költői igazsága — az életes költészet — mellett való tudatos, bátor kiállás és állás-foglalás.

Polémiáinak értelmét és lényegét így foglalhatjuk össze: Földessy következetesen harcolt azért, hogy Ady költői nagyságát csorba ne érje: védte Adyt, a nagy nemzeti költőt.

*

Földessy Gyula életműve a fenti s elsősorban jellemző nagy értékek mellett nem mentes a tévedésektől sem. Ez érthető is, hisz ez a pálya az ellenforradalmi korszaknak — még a legjobb tekintetű is elzáró, gondolkodását bénító — szellemi légkörében bontakozott ki.

Földessy Ady nagyságának megjelölésére sokszor élt a próféta fogalmával. Adyban a prófétát látni: egyet jelent Ady szerepének a mitizálásával, a kor felettívé való emelésével. Kétségtelen, hogy Ady magatartásában és költészetében sok olyan vonás van, amely igazolja a prófétizmust. Viszont Ady maga is tisztában volt ennek a szerepének a torz, — nem egészséges voltával: »Szomorú és szép primitívségünket semmi se igazolja jobban, minthogy az irodalomból kell kisejdtetni az életet vagy a halált.« — vallotta Ady.

Rá kell mutatni arra is; Földessy nem látta meg azt, hogy Ady költészetét a szimbolista külső ellenére is *lényegében* realista líra. Ő a miszticizmusban látta a költő legjellemzőbb vonását. Ez tévutakra vivő elmélet. Ady költészetében ugyan fel lehet fedezni egy-egy összefüggő szimbólum-, versmotívum-csoportot, s az is igaz, hogy ez a költészet magába olvasztott sok mindent az emberiség és a magyarság folklór és más kultikus motívumaiból, de mindezek nem Ady miszticizmusát igazolják, hanem azt kérdeztetik: miért kényszerült a költő erre a jelbeszédre? A *miért*-re kell megkeresnünk a választ s akkor fény derül arra is, hogy az Ady-motívum csoportjainak egy lényeges része nem ilyen eredetű, hanem a mindennapi valóság felnagyításának eredménye.

S végül: Földessy gondolkodásának eredetisége — ötletessége mellett vall az, ahogy kibontotta az Ady költészetében rejlő s csak dialektikusan feloldható ellentmondásokat. Viszont a mélyükre lehatolni nem tudott, mert — s ez a tévedéseinek közös forrása — nem tudta következetesen a *kor valóságából* magyarázni a költő életművét. Ezt csak a marxista szemléletű irodalomtörténetírás művelői tették meg.

Ez a gazdag életpálya — ezen, a korból és a szemléleti korlátokból magyarázható fogyatékok ellenére is — nagyon értékes és tanulságos. Földessy érdeklődési köre kiterjed az irodalomtörténeten túl az esztétikára és a filozófiára is. Mint irodalomtörténész foglalkozott az utolsó másfélszázad több kiemelkedő írójával: mindenekelőtt Petőfivel és Arannyal; értékes tanulmányokban méltatta Ady két nagy szellemi elődjének, Csokonainak és Vajdának a költészetét. Látóköréből nem maradt ki a világirodalom sem. Kedvenc költője: Goethe. Műveiből fordított s Goethe életművének tanulságai Földessy irodalomszemléletének egyik sarkpontját képezik.

S az eredményekben oly gazdag életű Földessyről szólva még nem is beszéltünk a kiváló pedagógus-ról. S kell külön szólnunk az ember-ről, hisz azt a művei jellemzik a legjobban.

Mégis, elevenítsük meg egy pillanatra kedves, közvetlen emberi egyéniségét, — utaljunk egy tapasztalatokban oly gazdag életből leszűrődött életbölcességére — s végül arra a rajongó, gyűjtő szeretetére, amely őt minden megnyilvánulásában a magyar irodalom, — kultúra iránt eltölti.

Földessy Gyula világosan látta: mik az előfeltételei annak, hogy az Ady-ügy aktái elintéződjenek, s azt is, hogy mikor zárul le az Ady-kérdés. 1939-ben kiadott »Ady értékelése az Új Versek megjelenésétől maig« című tanulmányát így fejezte be: »Az igazi Ady akkor lesz egészen, minden zavaró mozzanat nélkül a magyarságé, amikor a História Európa és Magyarország sorsát olyan irányban fogja megoldani, ahogy azt Ady más nagy európai költőtársaival együtt előre látta. Akkor örömtűzek gyűlnak ki majd a lelkekben s büszkén vállaljuk a népek egyetemes testvériségét, egy új beteljesedésű humanizmus diadalát, melynek a mi Adyunk volt a legnagyobb európai prófétája.«

A mi új társadalmi rendünkben eldőlt az a kérdés, hogy: *kié* Ady? A kultúrára éhes dolgozó emberek mint sajátjukat ismerték el Ady költészetét.

Földessy Gyula tudományos pályája is tovább gazdagodott: megírta »Ady minden titka« című könyvét — Ady versei tudományos értelmezését —, meggyőzően elemezte az 1905-ös orosz forradalom nagy hatását Ady költészetére, több kötetet sajtó alá rendezett Ady publicisztikájából, s jelenleg szerkeszti Ady teljes publicisztikája kritikai kiadását. Kormányunk Kossuth-díjjal ismerte el az Ady-filológia művelése terén szerzett nagy érdemeit.

Végigtekintve Földessy pályáját, elmondhatjuk: élete tanulságos példa arra, hogy egy becsületes, jól képzett irodalomtörténésznek hogyan kell az *alkotó ember* mellett kiállnia. Példamutató Ő az irodalom — a nagy szépségek — iránti rajongó szeretetével is, de megtanulhatjuk Tőle a nagy alkotók tiszteletét is, amely Földessyt az alkotó ember műve iránt mindig eltöltötte.

Most — nyolcvanadik születésnapján — köszöntjük Földessy Gyulát — mindannyiunk szeretett Gyula bácsiját — s köszönjük neki élete oly gazdag eredményeit és tanulságait. Egyben kívánjuk, hogy még hosszú évekig munkálkodjék a magyar irodalomtudomány javára.

Varga József

PAIS DEZSŐ:

A MAGYAR IRODALMI NYELV

(Különlenyomat a Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei IV. kötetének 3—4. számából.)

Tudományos életünkben egyre sürgetőbb követelményként jelentkezik az úgynevezett »komplex témák« feltárásának és széleskörű megvitatásának feladata. A kapitalista társadalom antihumanizmusa nemcsak abban nyilvánult meg, hogy a társadalmi életet atomizálta, hanem abban is, hogy a szaktudományok fejlődéséből következő természetes differenciálódást a tudományszakok egymástól való merev elzárkózásává torzította. Megújodott tudományos életünk egyik alapvető feladata ennek a természetellenes és káros elkülönülésnek megszüntetése és az egyes tudományágak gyümölcsöző együttműködésének biztosítása. Sajnos, még ma is az a helyzet, hogy erről a kérdésről több szó esik, mint amennyi tett tévődik etéren. Ezért kell eleve üdvözlőnünk Pais Dezső Kossuth-díjas akadémikusnak a szegedi nyelvész-kongresszuson elhangzott előadását, mert Pais nemcsak egy valóban komplex témát vetett fel, hanem az előadást követő vita során azt az eléggé nem helyeselhető elvet is hangsúlyozta,

hogy helyesnek tartja »a komplex témáknak a valóságban való munkába vételét, mert hiszen ha a témákat csupán felvetjük, a velük összefüggő kérdések még nem intéződnek el«.

Jóllehet Pais tanulmánya, melyet egy kongresszusi előadás keretei is korlátoztak, nemcsak nem oldhatta meg, de fel sem vethette a magyar irodalmi nyelv teljes problematikáját, a szerző szerénykedő és további munkára buzdító nyilatkozatai ellenére is több egyszerű probléma-felvetésnél: határozott elvi állásfoglalás és bizonyos kérdésekben egy gazdag, tudományos kutatásban lankadatlan buzgalmú élet pozitív eredményeinek összegezése. Nagy kár, hogy Pais akadémikus tanulmányát utólag sem egészítette ki azokkal a részletekkel, melyeket az előadás időkorláta okán elhagyott, különösen nagy kár, hogy jelenkori irodalmi nyelvünkkel kapcsolatos nézeteit nem fejtette ki. Nyilván az elhangzott előadást követő vita hozzászólói iránti túlzott korrektsége akadályozta meg

abban, hogy utólag beillesse kész anyagának azokat a részleteit is, melyek a vitát és a bírálatot sok esetben feleslegessé tették volna. De még ebben a formájában is örvendetes, hogy megjelent; nem kétséges, hogy tanulmánya lesz természetes kiindulópontja azoknak a kutatásoknak, amelyek során nyelvészek és irodalomtörténészek meg fogják alkotni a magyar irodalmi nyelv kialakulásának történetét s irodalmi nyelvünk jelen állapotának tudományos leírását. Az sem kétséges, hogy ebben az egyelőre csak vágyainkban és szándékainkban élő munkában az ő úttörő előadásának nem egy megállapítása, egy-egy kérdés végleges megoldásaként fog szerepelni.

Előadásának úttörő jellege s a nyomában bizonyára meginduló rendszeres kutatás fontossága azt teszi kötelezővé számunkra, hogy irodalmi nyelvünkről vallott elvi tételeit és irodalmi nyelvünk történetéről tett megállapításait különös gondossággal tegyük mérlegre, hiszen Pais tanulmánya predomináló hatású lesz a további kutatásokra s nem kétséges, hogy már ma is elevenen hat a közfelfogásra. Recenzióknak ennek értelmében tehát először számba veszi Pais elvi jelentőségű állásfoglalásait, másodjára pedig fölméri azokat a tárgyi megállapításait, amelyek a fejlődés konkrét folyamatára vonatkoznak. A recenzió nem korlátozza a maga szaktudománya, az irodalomtudomány, arra, hogy Pais tételeit és megállapításait csupán az irodalomtörténet szempontjából vizsgálja: a komplex témához annak teljes komplexitását figyelembe véve szeretné nézeteit kifejezni, mivel azt gondolja, hogy ez a komplex témák megvitatásának egyedül célravezető, a természetellenes korlátokat áttörő módszere.

Pais elvi jelentőségű megállapításai között a tárgy természeténél fogva legfontosabb az irodalmi nyelv fogalmának meghatározása. Miután tisztázza, hogy mit ért irodalom, ezt írja: »Az irodalmi nyelv az ilyen természetű tevékenységben alkalmazott és alkalmazható nyelvi formák összessége, rendszere. Vagy más megfogalmazásban: az irodalmi nyelv egy nyelvközösség nyelvi változatait lényeges elemeikben kiegyenlítő nyelvtípus, amelyen az illető nyelvközösség számára szóló vagy szólni hivatott irodalmi művek létrejönnek vagy létrejövendők». A kérdés nem különösen gazdag szakirodalmának ismerői előtt nyilvánvaló, hogy Pais meghatározása az irodalmi nyelvnek legszélesebbkörű, leghatározottabb és legteljesebb meghatározása. Ez a meghatározás nem szűkíti le az irodalmi nyelv fogalmát a szépirodalom nyelvének körére s ezzel eleve lehetetlenné teszi az irodalmi nyelv és a köznyelv egyre inkább mesterkéltsé, merev szétválasztását. Emellett Pais meghatározása egy lényegesen új elemet is tartalmaz. Meghatározása első megfogalmazásában azt írja, hogy az irodalmi nyelv

az irodalmi tevékenységben »alkalmazott és alkalmazható« nyelvi formák összessége. A második megfogalmazásban az irodalmi nyelvet egy olyan kiegyenlítő nyelvtípusnak nevezi, »amelyen az illető nyelvközösség számára szóló vagy szólni hivatott irodalmi művek létrejönnek vagy létrejövendők». Meghatározásának ezek az elemei elvi fontosságúak: az irodalmi nyelv fogalmát nem korlátozza azokra a nyelvi formákra, melyeket eddig már alkalmaztak műveikben az irodalom munkásai, hanem bevonja az irodalmi nyelv fogalomkörébe mindazokat a nyelvi formákat, amelyek jölhetnek talán még sohasem írók le valamely írásműben, mégis az irodalmi nyelv körébe tartoznak. Megállapításának ez az újdonsága ugyanis kiemeli az irodalmi nyelvvel való foglalkozást a csak regisztráló és rendszerező tevékenység köréből és arra mutat, hogy felteszi: vannak olyan kritériumok, amelyek alapján egy nyelvi formáról akkor is megállapíthatjuk, hogy az irodalmi nyelv fogalomkörébe tartozik, ha ezt a formát történetesen még sohasem írta le író, kirekeszthető az irodalmi nyelv köréből olyan nyelvi kifejezés is, amelyet, ezeknek a meghatározandó kritériumoknak alapján, ki kell és ki lehet zárni az irodalmi nyelvből. Nagy kár, hogy Pais maga nem vonja le tételének ezirányú konzekvenciáit, még nagyobb kár, hogy meghatározását nem illusztrálja példákkal, de nagy öröm és hasznos indítás, hogy erre a kérdésre irányítja figyelmünket és a kutatást elvi alapra helyezi. Ha ugyanis eddig keresték az irodalmi nyelvbe való tartozás kritériumait, akkor csupán az egyoldalú esztétikai ismerveket vették alapul. Még Bárczi Géza nagyjelentőségű művében, az egyetemi tankönyvül készült »Bevezetés a nyelvtudományba« című munkájában is azt olvashatjuk, hogy az irodalmi nyelv »a gondolatok legmagasabbrendű szabatos kifejezője, s egyszersmind-művészi anyag, esztétikum«. Amilyen szerencsésen egészítené ki Pais meghatározását Bárczi meghatározásának első fele (»a gondolatok legmagasabb rendű szabatos kifejezője«), annyira leszűkíti a Pais által helyesen megfogalmazott tételt Bárczi meghatározásának másik fele. Nyilvánvaló ugyanis, hogy nemcsak Petőfi verseiről, de mondjuk Erdélyi János értekező prózájáról is egyaránt elmondhatjuk, hogy magas rendű és szabatos kifejezése az emberi gondolatnak, ám amilyen nyilvánvaló, hogy Petőfi versei mint nyelvi kifejezések összessége, művészi anyag, esztétikai értéktelítő tárgyai, ezt korántsem állíthatjuk Erdélyi prózájáról. Pais megfogalmazása arra ad módot, hogy felismerjük, illetve keressük azokat a közös határozmányokat, melyek Petőfi költői kifejezőmódját és Erdélyi János értekező kifejezőmódját egyaránt az irodalmi nyelv fogalomkörébe utalják, anélkül, hogy Erdélyi

prózájától esztétikailag értékelhető jellegzetességeket követelnénk. Pais meghatározása, kimondatlanul is kötelezővé teszi az irodalmi nyelv és a költői nyelv elkülönítését.

Elvi fontosságú Pais elméletében az is, hogy a helyesírásnak olyan nagy jelentőséget tulajdonít az irodalmi nyelvet létrehozó kiegyenlítődsében, egységesülésben, ahogy Pais írja »a helyesírás egységesülése egyik legfőbb előmozdítója a nyelvi egységesülésnek, illetőleg a helyesírás egysége feltétele, egyszerűen megpecsételője a nyelvi egységnek, amely az irodalmi nyelv vagy köznyelv típusaiban megelevenedik, hogy mint nemzeti nyelv egy társadalmi közösségben egyetemes érvényűvé váljék. — Ennyiben a helyesírás fejlődése szerves ága a nyelv és az irodalom fejlődésének, kialakultsága pedig nagyon is nem elhanyagolható tényezője a nyelv és az irodalom állapotának, s fontos biztosítéka a nyelv és az irodalom kívánatos határosságának, teljesítőképességének». Elvi fontosságú ez a megállapítás elsősorban azért, mert kitűnik belőle, hogy Pais principiálisan elveti azt az idealista elméletet, amely felteszi az egységes ősi köznyelv létét, amelyből részint nyelvjárások, részint úgynevezett csoportnyelvek, rétegnyelvek váltak ki. Ez a feltevés szöges ellentétben van a társadalmi fejlődésről vallott tudásunkkal. Másrészt elvi fontosságú a mai irodalmi nyelv szempontjából is, mert óvást emel az egyre inkább elharapózó helyesírási anarchia ellen, hadat üzen annak a liberális felfogásnak, mely a helyesírást valamiféle külsőséges konvenciónak fogja fel. Igaz, a helyesírás mindig konvención alapul, de Pais igen helyesen ennek a konvencionális funkcióját is számba veszi, feltétel voltát és megpecsételő érvényét.

Végül, de nem utolsósorban, Pais felfogását az teszi elvi jelentőségűvé, hogy (és : *ahogy*) a nemzetképzési folyamatát kapcsolatba hozza az irodalmi nyelv kialakulásával. A közfelfogás eddig e két folyamatot az ok és okozat viszonyára egyszerűsítette. Pais a kérdést dialektikusan formulázta : »A nemzet alakulásával rendszerint együttjár az irodalmi nyelv létrejötte is, de viszont az irodalmi nyelv egyike a legfontosabb, leghatékonyabb nemzetformáló tényezőknek».

A magyar irodalmi nyelv kialakulásának legelsőbb előidejével kapcsolatban Pais három alapvető történeti kérdésben foglal állást. A kancelláriai helyesírással kapcsolatban felteszi azt, hogy a királyi kancelláriákkal kapcsolatban valamiféle iskolázás folyt. Mivel a királyi kancelláriák által kibocsátott oklevelek száma fokozatosan gyarapodott, ennek a kiképzésnek elég széles körűnek kellett lenni s mivel a kancelláriai iratok helyesírása egy-egy időszakon belül meglehetősen következetes s végül, mivel a latinnyelvű oklevelekbe a személy- és helynevek s bizonyos kifejezések

magyar nyelven kerültek be, nyilvánvaló Pais megállapításának igazsága : »A diplomatikai közösség így a magyar szórványok helyesírásának szabályozása révén nem egészen elhanyagolható mértékben indítékot szolgáltatott a nyelvi kiegyenlítődséhez. Sőt talán az oklevelek közvetítésével támadó érintkezés során fel-felmerült néha a tekintélyes oklevélben feltűnő szórvány hangalakjához való hozzáigazodás motívuma is. Tehát nem lehetetlen, hogy éppen XIII—XIV—XV. századi latin okleveleink íróiban móccant meg először valami magyar nyelvi egységesítés sejtelme».

Másodjára nemcsak megismétli azt a felfogását, hanem meg is erősíti, melyet már 1929-ben hangoztatott, hogy a középkori magyar írásság mértéke nagyobb lehetett mint hajdan gondoltuk. A ránk maradt, csekélyszámú magyar írásos emlék néhány jellemző vonásából arra következtet, hogy az egyes oklevélírók nem teljesen elszigetelten kísérleteznek a magyar nyelvelemek írásos megrögzítésével. Ennek a feltevésnek alátámasztására használja fel Kniezsa István két, a közelmúltban megjelent kitűnő munkájának (»Helyesírásunk története a könyvnyomtatás koráig» és »A magyar helyesírás története») azokat a megállapításait, melyek a kancelláriák által készített oklevelek és a nem kancelláriai eredetű nyelvelmékek közötti különbségekre, illetve egyezésekre utalnak. Sőt Pais tovább is megy következtetéseit fonalán és — nézetem szerint — indokoltan felteszi azt is, hogy a könyvméretű írásság kezdeteit is régebbre kell tennünk, mint a XIV—XV. század fordulóját, sőt a kettős hangzók helyesírása alapján egy helyesírási reform lejátszódását is valószínűnek tartja.

Harmadjára pedig állást foglal abban a kérdésben is, hogy vajon a magyar orális szóbeli irodalomnak lehetett-e szerepe a nyelvi kiegyenlítődsében, a köznyelv kialakításában. Pais ebben a kérdésben igen óvatosan s végelemzésben negatívan foglal állást s De Saussure és Jespersen felfogásával ellentétben úgy nyilatkozik, hogy »középkori mulattatóinknak-énekmondóinknak egyébként nem jelentéktelen szereplésében ez idő szerint nem mernék olyan tényezőt látni, amely valami köznyelvféle alakulását érdemlegesen előmozdította». Erre a felfogásra domináló hatással van Horváth János »felfogása, aki a »Magyar irodalmi műveltség kezdetei» című kitűnő munkájában ebben a kérdésben szintén az »ignoramus» álláspontjára helyezkedik, azon az alapon, hogy mivel az íratlan irodalom termékeit senki sem jegyezte le, nem is lehetett belőle irodalom. Ezt a nézetet semmiképpen sem tehetjük magunkévá. Ha ez igaz lenne, akkor egyrészt mindenfajta naiv, orális költészet irodalom-alakító s egyben irodalmi-nyelv alakító sze-

repét tagadnók, mely negációnak a homerosa költészet kialakulásától kezdve a keleti irodalmak kialakulásáig számos tárgyi példa mond ellent, másrészt ellentétbe kerülünk magával Pais Dezsővel, akinek a magyar énekmondók-mulattatók szerepével kapcsolatos kutatásai egyre inkább meggyőzték műveinek tanulmányozóit arról, hogy ebben a kérdésben Horváth János felfogása revízióra szorul. Ennek a kérdésnek elvi tisztázására, — mely szétfeszítene egy recensio szerény kereteit, — más keretek között vissza fogunk térni.

A kódex-irodalom kérdésében Pais teljesen azonos nézeteket vall Horváth János közismert s a lényeges kérdésekben ma is helytálló felfogásával, mind a kódex-irodalom szó- és stíluskincsének megbecsülése kérdésében, mind pedig abban, hogy e korban, a latin nyelvű írásbeliségtől való fokozódó elszakadás és bizonyos fogalmazási- és stíluskész-ségbeli fejlődés következtében egészséges, termékeny talaj teremtdőött a következő fejlődési szakasz számára, sőt egyesek szemé-lyében már akadhatott megsejtője az anyanyelvi műveltség fontosságának. Kardos Tibor kutatásai nyomán azt hiszem, hogy ezt a kérdést is meg kell tüzetesebben vizsgálnunk, noha nyilvánvaló, hogy a kódex-irodalom korában továbbra sem beszélhetünk köznyelvről, irodalmi nyelvről, legfeljebb pontosabban láthatjuk az efelé vezető út társadalmi, politikai indítékait.

Rendkívül jelentősnek kell tartanunk azt, ahogyan Pais a XVI. század első harmadáig összefoglalja a magyarság nyelvi helyzetét: »Tehát az európai műveltségi körbe való belépése után négy-öt századig nem volt a magyarságnak köznyelve, illetőleg valami egységes norma felé közeledő irodalmi nyelve sem, de viszont nem igen voltak olyan nyelv-járási sem, amelyek a magyarság egyes részeinek egymással való nyelvi érintkezését akadályozták vagy nehezítették volna, azaz a nyelvnek egy bizonyos társadalmi alakulat számára az akkori igényeknek megfelelő funk-cióját megghiúsították volna. Ez eléggé fel-tűnő a nyelvközösségtől elfoglalt földrajzi terület nagyságánál és jelentős tagoltságánál fogva... A differenciálás irányába ható föld-rajzi és emberföldrajzi tényezőknél — úgy látszik — hatásosabbakká váltak a nyelvet beszélő nép és népelemek érintkezését, egy-ségesülését előmozdító politikai, társadalmi erők, főként az, hogy a mi középkorunkban a feudalizmus szétfeszítő hatásait a királyság összetartó ereje képes volt ellensúlyozni, s így a magyarságot mind a vízszintes, mind a függőleges széttagoltságtól meg tudta óvni.« Ebben a kérdésben az a rendkívül jelentős, hogy Pais, aki Galeotto tanúságtételét is felhasználja, egy lépéssel tovább jut Horváth János felfogásánál, aki ebben a kérdésben

csupán »a világi magyarság irodalomtalan állapotát látja s nem jut el arra a konklú-zióra, amire Pais, aki a kérdést a feudális anarchia és a központi hatalom kialakulá-sának szemszögéből látja. Azt hiszem törté-nészeink számára sem érdektelen egyébként Pais azon megállapítása, melyet ő ugyan csupán fent idézett tétele alátámasztására mond ki, hogy »a mi feudális uraink birtokai ugyanis a középkor jelentékeny részében nem egy tagban voltak, hanem a birtoklás ere-detének megfelelően sokfelé elszórtan, vagyis nem is annyira latifundiumoknak lehetne őket mondani, mint multifundiumoknak, uraikat pedig magyarul nem nagybirtoko-soknak, hanem sokbirtokosoknak. A latifun-diumok később a gyepű-elvék királyi elado-mányozásával, illetőleg betelepítésével jön-nek létre«. Pais egyben arra is példát mutat, hogyan és meddig szabad élni a földrajzi, vagy az úgynevezett »emberföldrajzi« magya-rázatokkal. Ha csak a földrajzi, település-történeti körülményeket vette volna tekin-tetbe, akkor csupán arra kapott volna magya-rázatot, miért nem alakult ki egységes köz-nyelv, egységes irodalmi nyelv. De mivel a társadalmi, politikai helyzetet is számbavette, ezért tudja magyarázatot adni annak, hogy ilyen földrajzi, emberföldrajzi helyzetben miért nem differenciálódott még jobban a magyar nyelv. Azt hiszem, más vitákban is hasznos példa lehet Pais eljárása: a veszély mindig abban rejlik, ha valaki egy szempontot kizárólagosan, egyetlen magyarázó elvül használ. Ez épp úgy érvényes azokra, akik az emberföldrajzi érveket egyedül perdöntő magyarázataul fogadják el egyik-másik elmé-letüknek, mint azokra, akik a földrajzi magya-rázatokot sommásan elvetik.

Pais nagy jelentőséget tulajdonít annak a folyamatnak, mely a XVI. század második negyedében, a könyvnyomtatás megindulá-sával kezdődött. De nemcsak arra mutat rá, hogy a könyvnyomtatás milyen hatékony eszköze a nyelvi kiegyenlítésnek, hanem arra is rámutat, hogy a könyvnyomtatás önmagában nem okvetlenül idézi elő a nyelvi kiegyenlítődést. Pais ugyanis arra figyelmez-tet, hogy jöllehet a könyvnyomtatás a XVI. század második negyedében már megindult, lényeges fordulat csak a XVI. század végén és a XVII. század elején következett be. Pais arra hívja fel figyelmünket (Trocsányi ezirányú kutatásait értékesítve), hogy a XVI. század derekáig megjelent nyomtatványaink többsége, szerzőik szülőhelye okán, zömmel *i-ző* nyelvjárásban íródott. Mivel az *i-ző* nyelvjárás a XVI. században nem volt sokkal elterjedtebb, mint ma, »a magyar olvasók szeme, füle számára túlnyomórésztben szokat-lan, visszatetsző sajátság: fogatkozás lehe-tett az *i-zés*. És ez állotta útját elterjedésének, állandósulásának. Pais felfogásából kimon-

datlanul is az következik, hogy amennyiben a könyvnyomtatás olyan műveket terjeszt, melyek nyelve az úgynevezett nyelvi átlagot, egy nép zömének nyelv szokását tükrözi, akkor a nyelvi egységesülést szolgálja, amennyiben azonban egy aránylag szűkkörű nyelv szokást képvisel, ez esetben nem a nyelvi kiegyenlítődést szolgálja, hanem annak akadályozója. Ennek a tételnek is van maig ható értéke: mindenfajta stíliromantikára, mindenfajta provincializmusra, minden különc-ködő extremitásra vonatkozik ez, ma is. S ez egyáltalán nem a nyelvi és stílis lelemény, eredetiség ellen szól! Hiszen Pais a nyelvi kiegyenlítődésben Károlyi Gáspár, Szenczi Molnár Albert és Pázmány Péter munkásságának nyújtja a pálmát, nevükhöz fűzi az irodalmi nyelv kialakulásának úttörő érdemét. Márpedig ezek mindhármán ragyogó mesterei voltak a nyelvjárásokból s az irodalmi hagyományból egyaránt merítő s merészen egyéni jellegű stílusnak. Mellettük Pais még egy tényezőre mutat rá, az eddig inkább negatívan értékelt török hódoltság szerepére. Ezt a szerepet Pais ismét dialektikusan ábrázolja: »Az ország középső részei majdnem teljesen kikapcsolódtak a magyar életből, s így éppen a középső nyelvjáráso, amelyekben és amelyeken át az összehasonulás leginkább megtörténhetett volna, elszigetelődtek vagy kipsztultak. De a török hódoltság hatásának ez az egyik oldala: a másik az, hogy a török hódoltsági körzetből a magyarság jelentékeny részei elmenekültek, a királyi Magyarországra és Erdélybe, magukkal vitték nyelvjárást, és új települési helyeiken a nyelvi kiegyenlítés csiráivá lehettek«.

Egyébként Pais ugyanolyan józan tárgyias-sággal ítéli meg a nagy triász, Károlyi—Szenczi—Molnár—Pázmány szerepét a nyelvi kiegyenlítődésben, mint ahogyan a könyvnyomtatás szerepének jelentőségét ítélte meg. Pázmányról, nyelvünk egyik legnagyobb tehetségű virtuózáról ezt írja: »korántsem állítjuk azt, hogy ő úgy teremtette meg a magyar prózai nyelvet, hogy talán valami általános, szigorúan megszabott normát adott annak. Ő a fejlődést terelte olyan irányokba, amelyekben a magyar irodalmi nyelv tipikus sajátosságai hosszú időkre kiformalódtak, illetőleg kiformalódhattak. Másrészt leszögezi, a bibliafordító Károlyit, a szoltáíró Szenczi-Molnárt, a debatter Pázmányt méltatva, hogy abban a kérdésben, hogy megvolt-e már korukban az irodalmi nyelv, a felelet nem dönthető el pusztán művek alapján. »Azt mondhathatók« — írja —, »hogy a XVIII. század közepéig fővonásaiban szinte meg volt a magyar irodalmi nyelv, csak — nem használták. Nem használták a nyelvközösség széles köreire kiterjedően...« Pais kimondja, hogy az irodalmi nyelv kialakulásával kap-

csolatban nem elég a nyelvi rendszer jellegét figyelembe venni, hanem arra kell ügyelni, hogy a már in posse irodalmi nyelv jellegű rendszert in esse felhasználják-e, hogy betölts-e már a társadalomban az irodalmi nyelv funkcióját. Pais meggyőzően bizonyítja a XVI—XVII. század irodalmán, hogy irodalmunk még mindig nyelvjárási jellegű s ez még a XVIII. századra is átvihető.

E gazdag tartalmú tanulmánynak szinte minden mondata megérdemelné a részletes elemzést: Pais szűkszavú, robbanásig feszült mondatai megérdemelnék a felfejtést, egyen-egyen is. Ezúttal hadd figyelmeztessék egy rendkívül finom és egyelőre magyarázatra szoruló megfigyelésére: »Különös, hogy amikor a próza nyelve a XVII. század közepén legalább bizonyos csoportok műveiben nagyjában egyöntetű formát ölt, a költészet nyelve legtöbbször erősen tarkállik a nyelvjárási színektől. A fordítottját tapasztaljuk két század múlva: ekkor a költészet nyelvében valósul meg jóval előbb az egység, a próza nyelve jó sokáig elmarad mögötte a gondolat-közlés szabadoságának és hatásosságának nagy kárára«. Ennek nyilván a beható vizsgálat okát is tudja adni, de a megállapítás helyessége első végiggondolásakor szembeötlő s egyelőre mint feladat vár a magyar irodalmi nyelv kialakulásának történéseire.

Irodalmi nyelvünk kifejlődésében a XVII. századi grammatikusoktól s főként Misztótfalusi Kis Miklóstól Vörösmartyig világosan tárja fel a tanulmány a fejlődés főbb mozzanatait, mindig szem előtt tartva a helyesírás nem lényegtelen problémáját is. Ebben a fejlődésrajzban különösen az alábbiakat tartom iránymutatóknak. Pais az egyre szaporodó grammatikák, szótárak mellett igen nagy fontosságot tulajdonít az oktatásügy fejlődésének, az iskolák egyre általánosabbá váló hatásának. A másik, elvileg fontos megállapítása, hogy a felvilágosodás korának nagy fontosságát kiemeli s ezen belül felismeri Csokonai szerepét a nyelvi kiegyenlítődés terén. Csokonait — Kölcsényvel való vitája kapcsán — a provincializmus hibájában marasztalja el Révai József, — s ebben a viszonylatban kétségtelül igaza van. De irodalmi életünk egészét tekintve s Csokonai hatását figyelembe véve, Csokonai szerepe a köznyelv és az irodalmi nyelv kialakulásában egyre több figyelmet érdemel. Fontosak Pais megjegyzései az úgynevezett nyelvújítási mozgalomról is. Pais itt két aspektusban is igazolja a Sztálin-i nyelvsemleletet. Egyrészt hangsúlyozza a Kazinczy-féle nyelvújítás társadalmi harc jellegét, másrészt tagadja e mozgalom robbanásszerű, forradalmi változást előidéző jellegét mondván: »a társadalom és a gondolkodás módosulása miatt szükségszerűen vannak változások, de forradalom, önmagából való kifordulás nem lehet,

mivel ez a nyelv funkciójával ellenkezik». Végül igen fontosnak tartom azt a megállapítást is, amelyet a hírlapirodalom kifejlődésének szerepével kapcsolatban tesz. A hírlapok »a maguk széleskörű elterjedtségével hathatós formálói a politikai vagy irodalmi közvéleménynek, a maguk folytatólágosságával pedig fenntartói annak. Az erről az oldalról is megtermékenyített talajból a közvélemény mellé egyre inkább felnövekedőben van annak hordozója: a köznyelv». Ez a megállapítás két szempontból is fontos. Egyrészt a hírlapok széleskörű elterjedtsége mellett kellő hangsúlyt ad azok folytatólágosságának, másrészt egyértelműen leszögezi magát amellé a felfogás mellé, hogy a közvélemény-köznyelv relációjában a közvélemény kialakulásában látja a primér jelentést.

Bár a továbbiakban is számos új és további kutatásra sarkoló megjegyzést találunk tanulmányában, mégis nagy kár, hogy éppen a magyar irodalmi nyelv és köznyelv kialakulásának és megszilárdulásának korával, a reformkor végével és az 1848–49-es forradalom korával már nem olyan lépést-lépésre követő módon foglalkozik. (Ebből a részből a Vörösmartyval foglalkozó sorok emelkednek ki.)

Még sajnálatosabb, — amint ezt előljáróban említettük —, hogy jelenkori irodalmi nyelvünkkel nem foglalkozik, jóllehet néhány figyelmeztetése azt mutatja, hogy lenne mondanivalója élő írónk nyelvéről is. (Elég, ha az irodalmi nyelv és az írók nyelvjárási sajátosságainak viszonyáról mondottakra utalok: »Az író vagy különösen a költő nyelve tehát általában nem mutathat nyelvjárási ejtessajátságokat, de amellet hangzásban mégis megvannak a maga különlegességei a szavakon kívül, — illetőleg a szavak egymásutánjában, a szavak egymáshoz való viszonyában lépnek fel hangzásbeli mozzanatok, amelyek az írói vagy költői nyelvet ilyen vagy amolyan hatásúvá teszik. Arany János vagy Ady vagy Móricz Zsigmond nyelve nem csupán az »irodalom nyelve«, hanem Aranyé, Adyé, Móricz Zsigmondé: az irodalmi, köznyelvi állományhoz részben nyelvjárási, jelentékeny részben pedig egyéni nyelvi elemek amalgamizálódnak hozzá. Az irodalmi nyelv állomány, de egyszersmind folyamat is. Nem annyira szerkesztet, mint inkább szervezett, amely különböző okokhoz és célokhoz alkalmazkodik, miattuk módosul és fejlődik és fejleszthető». Pais kompromittált stílusában egy modern »ars poetica« legfontosabb stílusparancsa sűrűdik, melyet nemcsak az íróknak, hanem a szerkesztőknek, a kritikusoknak is hasznos lenne ismerni»)

Szerény recenzióm Pais tanulmányának — szerintem — legfontosabb elvi iránymutatásait akarta csak dióhéjba foglalni. A tanul-

mány gazdagsága ezt is csak változatosan tette lehetővé. A kritika ideje akkor következett el, ha Pais útmutatása nyomán megkezdődik a kutatás, ha a reformkor s részben a forradalom és szabadságharc történetével foglalkozó, sajtó alatt lévő tanulmány-gyűjtemény napvilágot lát. Nem kétséges azonban, hogy ilyen széleslátókörű és ilyen sok elvi és tárgyi indítást adó tanulmány irodalmi nyelvünk kialakulásának problematikájáról eleddig sohasem látott napvilágot. Az sem kétséges, hogy a Sztálin-i nyelvtudományi cikkeket követő deklarációk után — melyeknek jelentőségét nem lehet eléggé hangsúlyozni —, meglehetősen pangás következett s Pais tanulmánya az első, mely az akkor örömmel üdvözölt elveket nyelvtörténetünk egészét érintő kérdésben a történeti tényekkel szembesítve gyümölcsözteti. Bármilyen nagyra becsüljük is a deklarációkat, nyilvánvaló, hogy ez az út vezet a sztálin-elvek méltató elismertlén túl, azoknak alkalmazására illetve továbbfejlesztésére.

Amde éppen e tanulmány erényei késztetnek arra, hogy ne álljunk meg Pais művének értékelésénél, hanem — legalább egy ponton — felhívjuk a figyelmét tanulmányának egy szelvényére. Lehet, hogy az irodalmi nyelvvel való foglalkozás az oka annak, hogy Pais időnként ahhoz az irodalmi formához folyamodik, amit terminológiánk »befelé való glosszázás«-nak nevez, a szerző közbevetett, erősen szubjektív és nem mindig világos megjegyzéseit értvén ezen. Mi értelme egy ilyen nagyjelentőségű tanulmányban az olyan megjegyzésnek, amely a szerző és a kitűnő Mészöly Gedeon hajdani csatározásainak, nagyoobrszt már feledett emlékeire céloz? (*Mészöly Gedeonnal* nem kivételesen egy véleményen vagyok az ikes igeragozás dolgában!) Már ma sem sokan értik, hogy mire vonatkozik ez a »nem kivételesen«, de holnap senki sem fogja érteni. De ennél is különösebbek azok a sorok, melyekkel a tanulmány 38. pontja kezdődik, melyben egy kiadvány meghíusulásával kapcsolatban homályos célzás történik »néhány magukat illetékeseknek minősítő tényezőkre«. Így esik említés egy másik kiadvánnyal kapcsolatban a »fentiekhez hasonló illetékesek«-ről, »népszerűség-zakértók«-ról. És végül ez a mondat olvasható: »Most is elég jól sikerült a tudománytalanítás«. Hadd szegezsem a kitűnő szerző mellé a kérdést: mi szükség erre a célozgató módszerre? Valamikor, a felszabadulás előtt, én is írtam ilyen »virágnyelven«. De miért kell így írni egy olyan tudományos közvélemény légkörében, amely principálisan szögezte le magát a kritika és önkritika elve mellett?! Ezek a homályos célzások a magukat illetékeseknek minősítő tényezőkre, népszerűségzakértókra azt a látszatot keltik, mintha kulturális életünkben

elképzelhető lenne, hogy valaki — önmagát előtérbe tolva —, valahol a háttérben, mint szürke eminenciás, meghíúsíthat jól és helyes törekvéseket! Nyilván követtek el és követnek el hibát kulturális életünk funkcionáriusai, de akkor ezt nyíltan meg kell bíráltni, nincs székség kétértelmű, homályos célzásokra. Az utolsó, idéztem-mondat pedig azt engedi sejtetni, hogy amint »most is«, általában valamiféle rendszeres tudománytalanítás folyik, — aminek egyébként éppen Pais nagyhatalmú tanulmánya a cáfolata s ezt cáfolják Akadémiánk egyre sorjázó kiadványai, melyeknek megszületésében éppen Pais Dezsőnek, Kossuth-díjas akadémikusunknak, tudományos könyvkiadásunk egyik legnagyobb hatású ösztönzőjének van országnrésze. Mi tudjuk jól, hogy Pais mire gondol, milyen hibákra céloz. Miért éri be az agurok kacsin-

tásával? A tudomány és a tudomány-politika egyaránt a dolgozó nép közös ügye immár, ne kacsintson a beavatottak szűk körére, hanem bíráljon közérthetően a nagy nyilvánosság előtt.

Ismétlem: tanulmánya úttörő tanulmány, melyhez hosszú esztendőket során fogunk visszatérni. Azt várjuk, hogy egyrészt adja közre mielőbb a maga gazdag kutatási anyagából mindazt, amit egy felolvasás szűk köre nem bírt volna el, másrészt álljon élére a további kutatásoknak. Bizonyos, hogy nyelvészek, irodalomtörténészek egyaránt örömmel leszünk munkatársai egy olyan aktívának, mely irodalmi nyelvünk és köznyelvünk kialakulásának történetén dolgozik, s amelynek élén e kutatások leghivatottabb mestere, Pais Dezső áll.

Bóka László

MAGYAR NÉPZENE TÁRA

Szerk. Bartók Béla—Kodály Zoltán. I. Gyermekekjátékok. II. Jeles napok. Szerk. Kerényi György. Bp. 1951—1953. Akadémiai Kiadó.

Az eddig megjelent két hatalmas kötet egy nemzetközi viszonylatban is úttörő jelentőségű gyűjtőmunka szintézise. Nem lehet feladatunk, hogy egy irodalomtörténeti folyóiratba szánt ismertetés keretén belül a kötetek gazdag népzenei anyagát akár vázlatosan is ismertessük. Kodálynak az a megjegyzése, hogy a gyűjtés »az eddigi eredmények összefoglalásával biztos alapot ad a további kutatásnak«, nemcsak a népzene tudományra kell hogy ösztönzőleg hasson, hanem más tudományágakra is. Itt természetesen azokról az ösztönzésekről kívánunk beszélni, amelyet az eddigi közzétett hatalmas anyag az irodalomtudomány számára adhat.

A néprajzi gyűjtés során felmerülő irodalomtörténeti feladatok megoldására Kodály Zoltán is több ízben felhívta a figyelmet. Az a megjegyzése, amelyet Árgirus nótájáról írt tanulmányában tett — »aki verstanulmányozó céllal temetkezik régi irodalmunkba, vigye oda magával mindazt a tanulságot, amit csak az eleven, dallamával együtt élő népdal megfigyelése nyújthat« — azóta egyre inkább megszívlelt szempontjává válik vers-történetünk művelőinek. (Ebből a szempontból, mint ismeretes, különösen Vargyas Lajos ritmuskutatásai jelentős.) Több ízben felhívta Kodály a figyelmet a szövegkutatás fontosságára is. »Nem történt még kísérlet a népdalszövegek s régi irodalmunk kapcsolatának rendszeres feltárására« — írta 1937-ben, *A magyar népzene* I. kiadásának bevezetésében. 1952-ben, a mű 3. kiadásában ezt az óhaját

is változatlanul lenyomathatta. A Magyar Népzene Tára eddig megjelent két kötete lehetővé, sőt kötelességünké teszi, hogy a kutatást ebben az irányban elindítsuk. A kutatás első lépéseként minél nagyobb konkrét anyag összegyűjtését, minél több régi szöveg továbbélésének és folklorizálódási folyamatának tisztázását kell megjelölnünk. Természetesen tisztában vagyunk az olyan nézetek helytelenségével, amelyek szerint elméletek kialakítására csak akkor kerülhet sor, ha az idevágó adatok a lehető teljességben össze vannak gyűjtve. A kutatásban a kettő dialektikusan összefügg egymással: meglévő ismert anyagból elvi tanulságokat kell levonni, az elért elvi eredmények megszabhatják a további részletkutatás irányát. Hogy azonban ennél a munkánál az anyaggyűjtő munka fontosságát és elsődlegességét emeljük ki, arra kettős okunk is van. Az egyik Kodálynak és Bartóknak e téren is példamutató tudományos magatartása. Milyen óvatosság voltak még hatalmas anyag ismeretében és óriási szintetizáló képesség birtokában is elméleti tanulságok levonásában! Tudományos munkára szánt idejük túlnyomórészt a gyűjtésre fordították s éppen ezért tudtak olyan maradandó elvi tanulságokat levonni, amelyeken a további részletkutatás legfeljebb egy-két kisebb jelentőségű tételben módosíthat. A másik ok, amely az anyaggyűjtés fontosságának hangsúlyozására késztet, az, hogy a társadalomtudományok között talán éppen a néprajzban, illetve nép-

rajznak és egyéb tudományágaknak (nem utolsósorban irodalomtudománynak) kapcsolatokban születtek a legmerészebb elméleti konstrukciók, a szellemtörténet »klasszikusa« légvárai. Kétségtelen, hogy az időben nehezen rögzíthető népköltési anyag szinte csábít mérész feltevésekre.¹

Népdalszövegek összevetése régi irodalmunk szövegeivel két, egymással sok tekintetben összefüggő tanulságot hozhat. Egyrészt lehetővé teszi annak vizsgálatát, hogy milyen különböző elemeket olvasztott össze egységes stílusban a népköltészet, különböző korú, az idők folyamán folklorizálódott szövegek egymás mellé állítása kézzelfoghatóan mutatja a nép segyirányban ható öntudatlan variáló-ösztönét» (Bartók). Másrészt a megfelelő népi szövegek számontartása a régi magyar irodalom kutatásában is nem egy területen új értékelésekhez vezethet és új feladatokat tűzhet ki. A továbbiakban néhány, inkább csak alkalmilag kiragadott példán keresztül próbáljuk a fentieket megvilágítani.

Az I. kötet anyaga, a gyermekjátékok szövegei természetrajzunknál fogva nehezebben használhatók fel ilyen irányú vizsgálódásra. A népköltésnek ez az ága anyagában leginkább változó »folyton forrongó kohó«, amelyben az eltűnő régi gyakran a felismerhetetlenségig átalakult üres forma, játékos hagyomány. Ám ennek ellenére — vagy inkább : éppen ezért — sokszor egészen ősi elemeket jobban megőrzött, mint a felnőttek dalai. A kötet végén levő szömagyarázatok sokszor utalnak az eddigi kutatás nyomán olyan esetekre, amikor több-kevesebb valószínűséggel az ősi hitvilág maradványait sejtethetik egy-egy gyermekversben. Minket most inkább néhány olyan szöveg érdekel, amely konkrétan összevethető régi irodalmi emlékekkel.

A régi magyar szerelmi líra ismerőjének feltűnik a következő töredék : *A violát akkor szedik, mikor reggel harmat esik.* (903., 907., 908. sz. eltérő változatokban is ; az egyébként igen pontos és kimerítő betűrendes dalszöveg-mutató nem jelzi.) Ez a töredék igen gyakran előfordul a XVII—XVIII. század szerelmi énekeiben, majd népköltési gyűjteményekben is a felnőttek dalai között. (Valószínűleg innen került a gyermekek közé.)

A rengeteg változat pusztá felsorolására sincs terünk, csak annyit jegyzünk meg, hogy legkorábbi alakja a Vásárhelyi Daloskönyvben olvasható : *Az violát akkor szedik, Mikor reggel hajnal féltik De azután elváltozik, Nem is kedves, nem is szedik.* (RMKtár 15. 98. 1.) Ettől kezdve számos más énekbe kerül bele vándorverszakként, majd a XVIII. század második felében dalkezdétként szerepel különböző kéziratokban és ponyvanyomtatványokon. A ponyván levő alakja rögződött meg leginkább : *A' Violát akkor szedik, mikor reggel harmatozik, én szívem is akkor nyukszik, mikor veled mulatozik.* Ily gyakori előfordulás és szinte változatlan alakban való továbbélés láttán esetleg hajlandók lennénk valami ősi virágszimbolikára gyanakodni. A töredék eredetét azonban inkább abban a középkori virágvetélkedés-műfajban sejtethetjük, amelynek másik népi emléke a Jeles napok 254—259. sz. dalai. E műfajban a viola gyakori szereplő, s egy nemrégiben előkerült XVII. századi virágvetélkedésben (amely valószínűleg egy eddig még ismeretlen latin vágáns-ének magyar fordítása) a Viola így dicsekszik : *Engem a szép harmat gyenge harmattyával, Itat mint kisdedet dajkaja mannaival.* (Kelecsényi-ék. MTA könyvtára.) A Vásárhelyi Daloskönyv szövegében is felfedezhető a vita nyoma. A népköltészet bonyolult, közvetett úton tehát valószínűleg gyakrabban őrzött meg egyetemes európai stíluselemeket, mint eddig gondoltuk. Ennek rendszeres felderítéséhez azonban szükség van a régi magyar szerelmi költészet és az európai irodalmak kapcsolatának feltárására is.

A fenti töredék időben nehezen rögzíthető. A latin vágáns-költészetből való átvétel vagy a mai formához közelálló szöveggé alakulás időpontja még hozzávetőlegesen is bizonytalan. Viszonylag könnyebb egy másik szövegtöredék időhöz kötése. A 73. sz. gyermekjáték-dalban olvassuk ezt a részt : *Az ágyulis kis madár nem száll minden ágra én sem fekszem mindenkor a paplanos ágyba.* Ágyulis, vagy más, szintén eltorzított alakban : *Evangyélus, Árgyilus stb.* a szójegyzék szerint Árgirus-ból alakult. Gyergyey Albert ismert széphistóriájában a szöveghez még távolról hasonló részlet sincs ; a széphistória egy XVIII. századvégi ponyvakiadásának végén azonban a következő szöveget találjuk:

¹ A Magyar Népzene Tára szigorúan tárgyilagos anyagközlésében ilyen elméletek természetesen nem kaptak helyet. Mégis egy-két vitatható apróság vagy következtetés állítás éppen kor meghatározó elméleti-kapcsolatos. Kellőképpen meg nem fontoltak tartjuk pl. Kolumbán Lajos véleményének közlését, sőt — főszövegben lévén — hangsúlyos kiemelését a Gergely-járás keletkezési idejére vonatkozólag : Mivel a Brassó megyei csángók, akik szintén énekelik a Gergely-köszöntőt, a XVI. század közepén tértek át a protestáns hitre, az énekek a reformáció előtti időkből kell származnia. Ezzel szemben Ács Mihály énekeskönyve, ahol az ének szövege először megjelent, protestáns kiadvány, egyébként is énekek — még kimondottan felekezeti elemeket tartalmazó énekek átvételére is számos példát találhatunk a XVII. században — Az I. kötet igenlően idéz két egymással ellenkező nézetet a Lengyel László meghatározására vonatkozólag. A 801. lapon Lengyel Lászlót Horváth János nyomán I. (Szent) Lászlóval azonosítja a jegyzet, a 889. lapon, kissé zavaros megfogalmazásban I. Ulászlóval, határozottan tagadva a másik nézetet.

*Argirus kis madárkája nem száll minden ágra
Én sem fekszem mindenkor a' paplanos ágyra
A' míg Argirusról én többet írhatok,
Addig a' markomba tíz garast adjatok.*

Az ilyenféle tréfás, a kiadványt ajánlgató és egyúttal árát is közlő verscskék divatja általában a XVIII. század végén indult meg. Ilyen szövegű népdalok ismeretében valószínűnek tarthatjuk, hogy a ponyvanyomtatvány-árusok énekelték ezeket a szövegeket. Még biztosabb fogódzóink lehetnek történeti énekek maradványainak időbeli meghatározásánál. Törökök, tatárok vagy éppen történeti nevek említése (érdekes a *Vesszős Tamás népe* vagyunk kifejezés, amelyet a szöveggyűjcs Esze Tamásnak magyaráz) meg nem elegendő bizonyíték, hiszen ki tudja hány áttételen keresztül őrződtek meg, vagy talán újabb felelevenítés során kerültek be a népköltészetbe a régi harcok emlékeit sejtető fordulatok. Szöveggyűjcs esetén azonban a népi szöveg keletkezési ideje megállapítható, így pl. az 1740 után keletkezett *Generalis insurrectio* (Szöveggyűjtemény I./2. 1092. l.) 9., 19. és 20. versszakai szinte szószerint énekek a 337., 563. és 635. sz. gyermekjátékdalokban.

A Magyar Népzene Tára II. kötetének szövegei sokkal több alkalmat adnak régi időkörnek katolikus énekeskönyveire vezethetők vissza. (1651 : Cantus catholici I. kiad., 1674 : Szegedy Lénárt : Cantus catholici, 1675 : Cantus catholici 2. kiad., 1676 : Kájoni: Cationale catholicum.) A Jelen napok mintegy 20 énekszövege található meg a fenti kiadványokban. Részletesebb összevetésre nincs terünk, csak néhány fontosabb szövegpárhuzamra utalunk : Szegedy Lénárt énekeskönyvében találjuk meg a *Három királyok napját*... (161. l.), *Hol vagyon zsidók királya*... (159. l.), *Oh szép Jézus ez új esztendőben*... kezdetű énekeket. Kájoni 1676-i kiadványából a *Királyok királyának*... (105. l.), *Oh*

jényességes széphajnal... (27. l.), *Szép violácska, kedves rózsácska*... (85. l.) kerültek a népköltészetbe stb. Valószínűleg még azok az énekszövegek is a jelzett kiadványok útján terjedtek el, amelyek egyébként korábbi énekeskönyvekre mennek vissza. A 32. sz. ének szövegét pl. a jegyzet Tuba Mihály XVI. századi dicséretével veti össze, mert refrénjük megegyezik. De a teljes szöveg már középkori verseink között szerepel, (RMKT I. 429. l., Tuba Mihály innen vehette át a refrént), elterjedésében pedig valószínűleg Kájoni kiadványának volt a legnagyobb szerepe, amelynek 96. lapján szintén megtalálható az ének. — Az elmondottakból az következik, hogy az eddiginél nagyobb figyelmet kell fordítanunk a XVII. század második felében fellendülő katolikus énekköltés vizsgálatára, s a kutatásban a hangsúlyt a Magyar Népzene Tára II. kötetében levő folklór adatok segítségével a vallásos énekköltészetben meglevő népies vagy éppen népi elemekre kell helyezni.

A népzenei gyűjtéssel kapcsolatban elvégzendő számos irodalomtörténeti feladat közül csak egyre mutatunk még rá : a deákság szerepének kutatására. Irodalomtörténészeink közül Kardos Tibor hívta fel a figyelmet régebbi tanulmányaiban, főként a középkorra vonatkozólag a kérdés fontosságára, megállapításait azonban sajnos alig követték részlettanulmányok. A Jelen-napok-ban közölt szövegek egy része főleg a deákság XVIII. századi irodalmi működésének felderítését teszi szükségessé. Különösen a népnapi köszöntők szövegei vallanak félreérthetetlenül klasszikus műveltségű, tudálemos, tehát deák szerzőkre : Készítsd morzsám (= mûzsám), lantodat, zendítsd meg muzsikádat — Barmazusnak (= Parnasszusnak) hegye zeng Hérikonnak (= Helikonnak) völgye peng stb. A XVIII. századra azért merjük tenni keletkezésüket, mert énekeskönyveinkben ettől kezdve jelennek meg nagyobb tömegben a népnapi köszöntők, s ezeknek stílusa, hangja erősen emlékeztet a népi szövegekre. Konkrét szövegösszevetésekre az eddigi kutatás hiányossága miatt nincs módunk, kétségtelen azonban, hogy a XVIII. századi énekeskönyveink alkalmi verseinek részletes vizsgálata sok tanulsággal járhat a folklorizáció kérdésének kutatásánál. — De felfedezhetők a deákok szerepe egyes vallásos szövegek keletkezésénél is. Így az újesztendei énekek főtípusának szövegét — amelynél a jegyzet is megemlíti, hogy a szöveg tudálemos szerzőre vall —, először deákok által összeírt énekeskönyvekben találjuk meg.²

² Érdemesnek tartjuk legkorábbi változatát közölni, mert fontos, elterjedt népi szövegről van szó és a szöveg lelőhelye, az 1750 körüli Szikszai-énekeskönyv (MTA könyvtára) meglehetősen ismeretlen a kutatók előtt.

Cantio P. D. Xtis (!) Nativitati
Vjj esztendő, vígság szerző, Most kezd ujulni
Vjjulással vig örömet akar hirdetni
Hirdeti már a Massiast el jőtnék lenni
Legyetek az Ur Istennek mind uj hivei

El mult tőlünk az O idő melyben bántotunk
Banat miat fájdalomra gyakran jutotunk
Jutott hozánk az új idő melyben vigadjunk
vigassággal Ur Jesusnak gloriát mondjunk

Aldot Jesus dítsd Xtus kedvelly most minket
a Menyekbül, nyuats kegyelmeket (!)
Uj kegyelmeiddel tölts be mi lelkeinket
Lelki (nagy öröme hívjad te hivedet)

Magas szép ég felső kék ég dítsérd Uradat
Urak álgyad Nap hol tsillag te meg valitodai
Megtartodnak Meny föld tenger szölly
hosannákat

Hosánna Néked Ur Jesus adj új napokat³
Ismételjük: a népdalszövegek és a régi
magyar irodalom közötti kapcsolat kutatá-
sához nem általános elvi szempontokat kíván-
tunk leszögezni, hanem inkább gyakorlati
példákon keresztül néhány fontosabb kuta-
tási területre felhívni a figyelmet. Érdeklő-
déssel várjuk a további köteteket, amelyek
bizonyára további ösztönzéseket adnak az
irodalomtudomány számára is.

Stoll Béla

NÉHÁNY MEGJEGYZÉS ADY ENDRE ÖSSZES VERSEINEK ÚJ KIADÁSÁHOZ

Szépirodalmi Könyvkiadó, 1954. I. 650, II. 694 lap.

A Szépirodalmi Könyvkiadó bibliofil kiad-
ásban kiadta Ady Endre összes verseit.
Középső része ez a kötet egy sorozatnak,
amelynek első kötete Petőfi Sándor, záró-
kötet pedig József Attila összes verseit
tartalmazza. Eppen időben jelent meg a
kötet — Ady Endre összes verseinek hetedik
kiadása —, hiszen már évek óta nem adták
ki a költő összes verseit.

A mi megjegyzéseinknek az a célja, hogy
értékelje és összegezze a kiadás új vonásait,
és rámutasson a fogyatékokra. Elöl-
járóban szögezzük le: Ady összes verseinek
több szempontból ez az eddigi legjobb népszerű
kiadása és egy lépés előre a kritikai kiadás
felé. Nem mondhatjuk el azonban, hogy
minden rendben volna ezzel a kiadással.
Nem tudták megnyugtató módon megoldani
az Ady-ajánlások közlését. Megjegyzéseink
két részre tagolódnak. Először foglalkozunk
a kiadás új vonásaival, s utána az ajánlásokat
vizsgáljuk meg.

I.

A most megjelent Ady összes versei új
vonásai azért igen jelentősek, mert egyrészt
a majdani kritikai kiadást készítik elő,
másrészt pedig úgy válogattak Adynak
»Rövid dalok egyről és másról« című köteté-
ből, hogy ezzel most már lényegében minden
jelentős Ady-vers a legszelesebb olvasó-
közönség kezébe került.

Földessy Gyulának, az Ady-
filológia fáradhatatlan művelőjének az ér-

deme, hogy ez a kiadás komoly előrehaladás,
Ady összes versei kritikai kiadásának meg-
teremtéséhez. De nem az első lépés. Irodalom-
történetírásunk nem foglalkozott jelentősé-
géhez méltóan az 1950-es kiadással, pedig
már az is jelentős előrehaladás volt a kriti-
kai kiadás megteremtéséhez vezető úton, s
a mostani kiadás már annak eredményeire
épül, azt egészíti ki. Földessy Gyula
az 1950-es kiadáshoz írt kísérő soraiban a
következőkben foglalta össze a kiadás új
mozzanatait:

»Ady összes verseinek ez a hatodik kiadása
az első, mely lehetőleg hibátlan szöveget
nyújt az olvasónak.

... Előrehaladott koromban most, egy
újabb Ady-vers-összes kiadásakor, minden
aggodalmaskodást félretéve, elmulaszthatat-
lan lelkiismeretbeli kötelességemnek tar-
tottam, hogy kiigazítsak egyes, kétségtelen
szövegromlásokat. Javításaim, kivétel nél-
kül, olyan tudomásokból, észrevévekből,
részben Adytól kapott irányításokból ered-
tek, amiket igazolhatok s rövid időn belül
bővebben is igazolni fogok.

Egyes interpunkciós javításokon kívül
tizenöt Ady-vers szövegén kellett változtat-
nom. Ezek a változtatások túlnyomó rész-
ben nem érintik lényegesen az eddigi Ady-
szövegeket; ezek Ady apróbb elírásainak
vagy egészen bizonyos sajtóhibáknak rendbe-
hozásai.

Lényegesebbnek tetszhető változtatást
mindössze öt versben tettem: A Dál-
kisasszonyok násza, Fedjük be a rózsát,

³ A 3. vsz. 4. sorát az Oct. Hung. 706. OSzK-beli kézirat 71. lapjáról pótoltuk.

A sírázó síralma, A kísértő házak, s a Legenda címűekben.¹

A Földessy említette versek egyenkénti megvizsgálása meggyőzött bennünket korrigálása jogosságáról. Ezt a munkát folytatta tovább az 1954-es kiadással: egyrészt »Az én ingoványom c. vers második versszaka első sorának kétségtelenül téves »mindig« szava helyett a mondat értelmétől kívánt »olykor«-t iktattam be.²

Másrészt igen lényeges filológiai újdonság, hogy a »Kronikás ének 1918-ból c. vers — Ady eredeti intencióját szem előtt tartva — »A Halottak élén«-kötet »Mag hó alatt«-ciklusából átkerült »Az eltévedt lovas«-ciklusba. Ezek az 1954-es Ady összes kiadás olyan vonásai, amelyekről jogosan mondhatjuk el, hogy lényeges hozzájárulást jelentenek egy kritikai kiadáshoz is.

*

Az olvasóközönség számára talán még nagyobb jelentőségű, hogy a »Rövid dalok egyről és másról« c. kötetből huszonegy verset felvettek Ady összes versei közé. Ezzel mintegy elismerve azt, hogy ezek jelentős versek és nem maradnak el a velük egy időben keletkezett más Ady-versek mögött.

Az Ady-kiadások egymásutánját végigtekintve érthetjük meg csak ennek jelentőségét. Hosszú volt az út az *első összestől*, — amely még csak a köteteket tartalmazta — az *1943-as kiadáson keresztül*, amelybe már felvették az évek során előkerült, a kötetekből szándékosan vagy feledékenységéből kihagyott Ady-verseket s innen az *1954-es kiadásig*, amely a kötetekben meg nem jelent versek számát a Rövid dalok 24 versével bővíti s huszonötödikként egy eddig ismeretlen Ady-verset is tartalmaz.

Az olvasóközönség előtt ma már teljesen ismeretlen a »Rövid dalok egyről és másról« c. kötet. Ez 1923-ban jelent meg s a költő 174 olyan versét tartalmazza, amelyet maga sem a Parnasszusra szánt, mert — újságok tárcarovatában jelentetvén meg azokat — rendszerint a napi aktualitásokat verselte meg. Valljuk meg azonban, hogy még az Adyval foglalkozó szakemberek sem méltányolták eléggé ezt a kötetet. Túlságosan határt vontak az Új Versek Adyja és a korai Ady között —, ami sok szempontból és főleg Ady költészetének művészi színvonalát illetően teljesen igaz is. Földessy

Gyula azonban jogosan állapította meg a kötet verseiből a »Rövid dalok« elé írt bevezető soraiban, hogy: »Nemcsak a későbbi nagy Ady-költemények ragyogásából verődik fény rájuk, hanem itt-ott belőlük is kivillan, kifényledzik Ady alakja.« — »Valójában ennek a riporter-poézisnak Adyja is a későbbi Ady.«³

Mi is azért üdvözljük örömmel az összes versek ilyenfajta kibővítését, — az olvasóközönséggel való megismertetés mellett, — mert szigorúan tudományos szempontból is jelentős. A 24 vers 1896. március 20 és 1905. május 7-e között jelent meg, tehát az »Új versek« előtt. Jelentőségük éppen abban van, hogy a fiatal Ady világnézeti és művészi fejlődéséhez adalékokkal szolgálnak s közöttük néhány igazán nagy vers is van, amely a későbbi Ady-versek mellett is megállja a helyét. A »Versek« és a »Még egyszer« kötet mellett még árnyaltabbá teszik az »Új Versek«-hez vezető fejlődést. (S ezen belül különösen a Versekig s a Versektől a »Még egyszer«-ig megtett utat. (Másrészt: a két első kötet túlnyomórészt személyes természetű, Ady magánéletének problémáit boncoló verseket tartalmaz. A »Rövid dalok«-ból — a napi aktualitásokhoz kapcsolódva íródván — több olyan verset emelhetek be az *összesbe*, amelyek a fiatal Adynak a kor nagy kérdéseiben való költői állásfoglalását mutatják. A 24 vers témája egyébként nagyjából rokon a »Versek« és a »Még egyszer« témájával: a szerelmében csalódott ifjú ember mondja el keserveit; elsiratja ifjúságát, amellyel együtt elvesztett boldogsága stb. — Azt azonban, hogy Ady fejlődése szempontjából milyen tanulságosak, néhány példán láthatjuk meg.

1899. június 15-én jelent meg a »Béke« c. verse, amely a politikai élet álbékéjével — a botrányos békességgel — szembe állítja az igazi békét, amelyet csak egy nagy tisztulás, vihar teremthet meg. A verset így fejezi be:

»Földrészünkön nagy tisztulás kell,
Vihar, mely messze-messze zeng
Harc kell, mely igaz békét szüljön,
Mert most hazug a béke, csend!«

Mennyire rokon ez a hang azzal a mondanivalóval, amit egy 1899. január 25-én megjelent színikritikájában fejtett ki Berczik Árpád: Himfy dalai-ról írván: »A mi korunk tagadhatatlanul egy forrongó, át-

¹ Ady Endre összes versei. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1950. 705—706. l.

² Ady Endre összes versei. 1954. 602. l. *Földe sv Gyula*: Az Ady-versek kiadásai.

³ Rövid dalok egyről és másról. Ady Endre százhetvennégy ismeretlen verse. Összegyűjtötte Földessy Gyula, Bp. 1923. Földessy Gyula bevezetése.

meneti korszak. Soha annyi ellentét, annyi probléma nem nehezedett egy korra, mint amennyi a mi korunkra.⁴ S a színpad óriásai (Ibsen, Hauptmann) látja az új világ harsonásait. 1899. július 17-én jelent meg *»Puskin«* című verse, amely egy napihírből született. »Oroszországban egy vasúti igazgató megtiltotta a tisztviselőknek, hogy Puskin ünnepeltetésében részt vegyenek, mert Puskin nem volt — *vasúti tisztviselő*.« A vers több szempontból jelentős. Először is a leg-hitelesebben vall arról a nagy szeretetről, amellyel Ady a nagy orosz írók — s első-sorban Puskin — iránt viseltetett. Másrészt a téma alkalmas arra, hogy Ady ekkori állásfoglalását a költő és a tömegek viszonyát illetően megfogalmazza. A vers így fejeződik be :

*»Oh nagy poeta, büszke lélek,
Ki gyűlölted a tömeget
Ha új bolygódról letekintesz
Bizonytal most is megveded.
De nekünk a szívünket tépi
Ez a haldítlan nemzedék,
Mely nyomorultul meggyalázza
A Puskin drága, szent nevét.«*

S állítsuk mindjárt mellé 1 héttel később megjelent (1899. július 24.) »Nyári estén« című frását, mely ugyanazt a gondolatot így fogalmazta meg : »Boldogságot érzek, mert megértem minden dallamos sorát, megértem szívének fájdalmas jajdulását, mert éppen úgy megvetem a tömeget, mint Ő s úgy érzem, úgy vallom a szellem nagyságos célját, jogos büszkeségét, mint vallotta Ő ...»⁵

Ez még meglehetősen arisztokratikus álláspont — a századvég költőinek volt sajátja (főleg Reviczkyé), s amely a korból igen jól megmagyarázható —. Ezen az állásponton a publicista Ady mindennapi gyakorlatában már ekkor is túllépett. A két idézet egymásmellé állítása mégis jól mutatja Ady világnézetének egy akkori jellegzetes vonását.

S a fiatal publicistára milyen jellemző az az ars poetica, melyet 1899. augusztus 26-án megjelent »Finále« című versében így fogalmazott meg :

*»Az élet harca hangol engem dalra,
Az ember-állat marja szívemet;
Köztük vágyom én a diadalra,
A sír nekem csak nyugvó hely lehet.«*

A fent elemzett verseken kívül még jó néhány fontos vers került be az összes versek közé a 24 vers között.

Igen jelentős például a »Nászutazók« — az öreg Jókai szép és bátor védelme második házassága alkalmából ; »A márciusi vénekhez« (1905. március 15.), amely már a későbbi nagy márciusi versek előfutárja. (Köszvényország márciusa, stb.) A fent elemzett tanulmányok miatt jelentős a huszonnégy vers felvétele az összes versekbe. Biztos kézzel válogatta ki ezeket a szerkesztő. Talán csak még egy verset lehetett volna felvenni : a »Makai halála« címűt, mely bár kissé ironikus hangon szól az ifjú titánokról, emellett azonban a századvég egy jellegzetes költője sorsának is emléket állít.

Az összes versekben közzé tettek egy új — most felfedezett — Ady-verset is. Címe : »Noé bárkája«. 1905. január 25-én jelent meg a Budapesti Naplóban — »ye« — jelzéssel, azaz ugyanazzal a szignóval, mint a január 22-én ugyanott megjelent »A cári-ágyú filozófáé«. A vers az 1905-ös januári választások alkalmából íródott s a választásokból győztesen kikerült koalíciót gúnyolja a tarkaságáért, a »Noé bárkája«-szerűségéért. A verset olvasva, nem érezzük bizonyítottnak Ady szerzőségét. A versnek *költőileg* nincs olyan sajátos Ady színe, mint pl. »A cári ágyú filozófáé« címűnek. Pusztán az teheti valószínűvé Ady szerzőségét, hogy ő a koalíciót kezdettől támadta, mert világosan látta, hogy az »úri ribillió« s forradalmiságának semmi köze a népben valóban meglevő forradalmisághoz, sőt : demagógiájával épp azt van hivatva levezetni. Helyesebb lett volna előbb folyóiratban közzétenni a verset, s ha a szakértők véleménye Ady szerzősége mellett szólt volna, akkor felvenni Ady összes versei közé.

Még egy apróság, amit azonban szintén helyeslünk : a »Margita élni akar« c. verses regényt, amelyet az eddigi kiadások a Függelékben közöltek, most »A menekülő Élet« és »A magunk szerelme«-kötet között helyezték el, így tehát az is beépült az időrendbe, s ezzel Ady fejlődési képébe.

II.

Amennyire örömmel üdvözlöttük a kiadás előbb elemzett új vonásait, annyira nem tudunk egyetérteni az ajánlások közlési módjával. Teljes következetlenséget, zűrzavart árul el a kiadás ezen a téren. Három ajánlást közölnek : a »Rengj csak föld« (Tisza István-nak). »A mezőhegyesi háború« (Vezérkarunk főnökének) és a »Vágyini hogy szeretnék« (Kafka Margitnak) ajánlását — azzal az elvi megokolással, hogy csak »néhány olyan

⁴ Ady Endre Válogatott cikkei és tanulmányai, Bp. 1954. 13. l.

⁵ Ady Endre : Vallomások és tanulmányok, 1944. 131. l. (kiemelés tőlem — V. J., Ő = Reviczky Gyula)

ajánlást» közölnek, »amelyek szervesen hozzá tartoznak a vers szövegéhez, mondanivalójához.« De kérdezzük: miért tartozik hozzá jobban, szervesebben »A mezőhegyesi háború«-hoz írt Ady-ajánlás a vershez, mint pl. az »Új tavaszi seregsemlé« ajánlása — (a Galilei-körhöz) —, amit viszont elhagytak.

Ahhoz, hogy ezt a problémát megnyugtató módon tudja rendezni egy következő kiadás, foglalkoznunk kell röviden Ady ajánlásaival.

Az Ady vers-ajánlások túlnyomó többségét az olyan jellegűek alkotják, ahol vers és ajánlás együtt született meg, — egymást magyarázzák — illetve, ahol — ha nem is képeznek szerves egységet — az ajánlásnak (mely néha pusztán név) irodalomtörténeti értéke van.

A vers és ajánlás szerves egységének, egyszerű keletkezésének jellemző példája a *Hatvany Lajos*-nak dedikált »Hunn, új legenda« c. vers és ajánlása. Ady így dedikálta a verset: »Hatvany Lajosnak küldöm szeretettel és hálával azért, mert szeret, bánt és félt. Ez a vers Ady ars poeticájának ragyogó megfogalmazása s hitvallás mellett, hogy az élet több minden művészetnél. A vers megértéséhez ismerni kell történetét. »A magunk szerelme«-kötet megjelenése után — 1913 tavaszán — Hatvany levélben fejezte ki aggályát Ady előtt: nem látott fejlődést az előző Ady-kötetekhez mérve s úgy látta, hogy Ady csak a költői tehetségéből nem neveli eléggé magát s éppen ezért művészi koncentrációját, nagyobb műgondot kívánt a költőtől. Ez a gyakorlatban lényegében az élettől való izolálódást jelentett volna. A verset olvasva lehet látni, hogy az polemikus, valaki véleményével szemben íródott. A mi új olvasóközönségünk azonban hogy értse meg helyesen — irodalomtörténetileg is — az ajánlás nélkül a verset? Az ajánlást közölni kellett volna, sőt emellett egy rövid, magyarázó jegyzetet is az olvasók tájékoztatására.

Legalább ilyen bántó a *Léda*-ajánlások elhagyása. Ady az »Új Versek«-et, valamint a »Két szent vitorlás« és a »A szerelem titkai« ciklusokat ajánlotta *Lédának*. A *Léda*-ajánlások a legszebb prózai Ady-szövegek közé tartoznak. Nem is idézem most az Új Versek közismert ajánlását, hanem inkább »A szerelem titkai« ciklus ajánlására vessünk egy pillantást: »Kérem az én régi s egyetlen asszonyomat: fogadja el jajgató szolgájától ezeket az olykor felújongó, de mindig síró, mindig a régi s mindig miatta kelt énekeket.« Ez a szöveg is, de emellett a többi is vall arról, hogy *Léda* mit jelentett ezekben az években Ady életében. (A Kiadó talán csak nem erkölcsi megfontolásból hagyta el ezeket? Csak hogy akinek tetszik pl. »A könnyek

asszonya«, az ne akarja eltitkolni, hogy az *Léda* hatására született vers.)

Igen sokat mondanak azok az ajánlások, amelyeket Ady íróársaihoz, barátaihoz írt. Ezek között is különösen jelentősek a *Móricz Zsigmond*-hoz írottak. Gondoljunk csak »A Magunk szerelme« ajánlására; »Móricz Zsigmondnak, a rámtelen versek nagy magyar poétájának s a gyönyörű bőségek hősnének ne legyen kellemetlen ez a könyv.« Hasonló joggal idézhetnénk a »Város megvétele után« ajánlását *Bródy Sándornak*, vagy a »Nő-kergető, fényes hazugság« c. versét *Kaffka Margitnak*. A Minden Titkok versei c. kötetét. *Hatvany Lajosnak*, vagy a »Ki látott engem« kötetét *Ignotusnak*. S milyen jellemző Ignotus ars poetikájára egy másik ajánlott vers »Szép a Szép«. S mennyire jellemzi »az édes jó poétát«, Szép Ernőt is a neki dedikált vers: »A gyermekség elégiája«. Elhagyhatjuk-e a *Földessy Gyulának* írt Ady-ajánlást, amely egy életre programot szabott Földessynek. »Kedves jó Földessy Gyulámnak, az Ady-versek poéta-adminisztrátorának«, a »Megint nagy vizekre« c. vershez.

Vagy idézzük azt a néhány ajánlást, amelyeket harcos társainak küldött. Pl. »A harcunkat megharcoltuk« ciklust — a Nyugatnak s minden harcostársának vagy a »Kétféle velszi bárdok« olyan sokatmondó ajánlását. »Azoknak a poéta társaimnak, akiknek az élet s a magyar élet több a poézisnál.«

S milyen sokat elárul a »hitetlenül hívő« Adyról a »Rendben van Úristen« ciklus ajánlása: »Azoknak a bús valakiknek, akik hitetlenül is az úristent keresik — hívő bús gerjedelemmel s remény nélkül.«

Az idézetek után kell még bizonyítanom, hogy itt minden ajánlás az Ady-prózának egy-egy kis remeke? Lemondhatunk-e mi Adynak csak egy soráról?

Szabad-e elhagyni annyira nyilvánvalóan vershez tartozó ajánlásokat, mint pl. a »Lakodalmi köszöntő távolból« ajánlását *Kabos Ilonkának*, vagy a »Fehér lány virág-kezei«-ét ugyanahhoz — avagy a »Lesz más lakodalom«-ét Csinszkához.

S mennyivel többet mondana az olvasónak a »Dal a Hazugság-házról« c. vers, ha egy jegyzetben megmagyaráznák, hogy az a Pavlik, akinek Ady ajánlotta, rendőrfelügyelő volt, s — Tisza házelnöksége idején — személyesen vezette ki az ellenzéki képviselőket a Házból. A vers eme sorai »Száz zsandárunk és katonánk vigyáz — Minden vásárolt, zsoldos úri bőrre«: innen érthetők meg egészen pontosan. Mi indokolja vajon a »Véres panorámák tavaszán« c. ciklus, vagy a »Vendégség Bottyán vezérnél« c. vers ajánlásának elhagyását? Ezeket a verseket Ady politikai harcostársaihoz írta. Talán szégyel-

nünk kell a Galilei-kört, avagy talán Justh Gyuláról ne ismerjük el, hogy az adott politikai viszonyok között — a választójogért való küzdelemben — haladó szerepet játszott s pontosan az volt, aminek Ady láttá: egy bomlott korszak bomlasztója?

S ahol nem írt szöveget, csak névszerint ajánlotta a verseket: Horváth János, Osvát Ernő, Ignótus, Schöpplin Aladár, Babits Mihály, Kernstock Károly, Rippl Rónai, Krudy Gyula, Reinitz Béla, Kuncz Aladár, Bölöni György, Révész Béla, Nagy Endre, Oláh Gábor talán érdemtelenné váltak arra, hogy ajánlás örökítse meg — Ady összes verseiben — a nevüket? Az ajánlások egy lényegesen kisebb részét teszik ki azok, amelyeket szüleinek, öccsének, vagy volt tanárának, illetve más közeli ismerőseinek írt. Ezek beszédesen vallanak a melegszívű, szeretetre vágyó költőről. S mindössze néhány ajánlása van olyanokhoz, akiknek a neve ma már teljesen ismeretlen s legfeljebb ezután tudjuk kideríteni, hogy milyen szerepet játszottak Ady Endre életében.

S végül — kétségtelenül — van az Ady-ajánlásoknak egy fájó pontja. Néhányan azok közül, akiket Ady bizalmával ennyire kitüntetett, azóta hűtlenné lettek a zászlóhoz és Ady nevéhez. Ezeknek az ajánlásoknak a száma összesen is alig tíz. A Kiadónak abban igaza van, hogy azokat, akik megtagadták a tegnapi önmagukat, vagy akikről Ady már esetleg akkor is rosszul tájékozódott, — nem ismerte meg igazi valójukat — ne népszerűsítsük mi Ady Endre nevével, — de ennek nem az a módja, hogy e néhány

ajánlás miatt lemondjunk Ady összes többi ajánlásáról.

Mi lenne itt a megnyugtató megoldás? Népszerű kiadásról s nem kritikairól van szó, — amellyel szemben természetesen olyan igénnyel lépünk fel, hogy a szerző utolsó akaratahoz híven közölje a műveket s az ajánlásokat — (még ha néhányat esetleg jegyzetben is). (Népszerű kiadásánál is az lenne a legjobb megoldás, ha minden ajánlást közölnének s a *problematicusokat* jegyzetelnék.) Mindenesetre azonban feltétlenül közölni kell az *összes irodalomtörténetileg jelentős és személyes mondanivalójú ajánlásokat, amelyeket az első és második csoportban tárgyaltunk*, — s amelyek az olvasókörzség szempontjából is jelentősek — és *legalább jegyzetben utalni kell a főszerzőkben nem közölt Ady-ajánlásokra is*. Meg kell itt jegyeznünk, hogy az 1950-es kiadás az ajánlások közlését sokkal jobban oldotta meg, mint a mostani, bár az sem volt teljesen kielégítő, mert az utószóban csak általánosságban utalt az elhagyott ajánlásokra s nem sorolta fel azokat személyekhez szólóan. Miért nem ezt a gyakorlatot folytatták tovább és tették volna azt elfogadhatóvá?

Ezeknek a megjegyzéseknek nem a mindenáron való gáncsoskodás volt a célja, hiszen elég részletesen méltattuk a kiadás pozitív vonásait. Megjegyzéseinkkel segítséget akartunk nyújtani a Kiadónak ahhoz, hogy Ady Endre összes verseit — a nagy költőhöz méltóan — a lehető legjobb kiadásban vigye a széles olvasókörzség elé.

Varga József

MIKSZÁTH KÁLMÁN: ÍRÓI ARCKÉPEK

Művelt Nép Könyvkiadó, Budapest, 1953. — Sajtó alá rendezte, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta: Bisztray Gyula. 215 lap.

Mikszáth Kálmán írói arcképei, irodalmi tanulmányai és ítélet-megnyilatkozásai összes műveinek *Jubileumi Kiadásában* szétosztva jelentek meg. Maga az író szigorúan megrostálta enemy műveit s a Jubileumi Kiadás 32 kötetébe aránylag keveset vett fel belőlük. A Hátrahagyott Íratok 18 kötetében (főleg *Az én ismerőseim*, *Az én halottaim*, a Tudós írások, *A saját ábrázatomról*, a *Szeged könyve*, valamint a *Dekameron* és az *Anekdoták* kötetében) körülbelül minden megjelent, amit a kiadás megjelentekor közzé lehetett tenni. Az előttünk levő kötet egészben örvendetes jelenség, mert e kötetek anyagának felhasználásán kívül 19 olyan tanulmányt is közöl, amelyek a Hátrahagyott Íratok megjelenésének idején dúlt

Révai—Franklin-féle kapitalista profitmarakodás miatt ebben a hagyatéki sorozatban nem jelenhettek meg. Gondolunk itt a Magyar Regényírók bevezetéseire, amelyeknek megjelenése arra az időre esett, (1906. január 1. után), midőn Mikszáth minden megjelent munkájának kiadását a Franklin-Társulatnak adta el. Ezek a tanulmányok teszik a fenti kötet anyagát különösen hűzágptólóvá.

Meg kell azonban mondanunk, hogy Mikszáth e munkái a valóságban másként fogandók fel, mint ahogy azt a nyomtatásban előbb és később megjelent nyilatkozatok mutatják. Akik Mikszáth oeuvre-jének fejlődését mintegy átéltek, nem joggal tanul hűzágptólóznak volna ezektől a dara-

boktól. Azzal, hogy a Franklin-Társulat a Magyar Regényírók című sorozat szerkesztőjéül Mikszáthot szerezte meg, illetve ilyenül szerepeltethette, a hírhedt Révai-Franklin profit-marakodásban erős ütőkártyát szerzett meg magának. Ennek az erőltetett s még alig érett üzleti vállalkozásnak (melyet nem is tudtak végig realizálni) legalizálása akart lenni az, hogy Mikszáth nevével induljon meg. Akik akkoriban valamennyire betekintést nyertek az üzletes kiadói boszorkányműködésbe, egy percig sem hitték, hogy Mikszáth belemert például — Verseghy életművének bűvárlásába. A munkát rosszul fizetett literátor-kulik végezték. Így aztán a főleg Schöpplin irányítása mellett gyűjtött anyag alapján írta meg bevezetéseit Mikszáth és Schöpplin Aladár. Meg is látszik Mikszáth egyik-másik bevezetésén munkája keletkezésének ez a genezise.

Könyvünk 64 lap terjedelmű bevezetéssel kezdődik, melynek címe: *Mikszáth Kálmán irodalomtörténete*-e. Szerzője Bisztray Gyula. Aztán következnek írói arcképek a következőkről: Verseghy Ferenc, Fáy András, Jósika Miklós, Gaál József, Nagy Ignác, Petőfi Sándor, Arany János, Jókai Mór, Vas Gereben, Pálffy Albert, Pulszky Ferenc, Gyulai Pál, Szigligeti Ede, Tóth Ede, Csiky Gergely, Vadnay Károly, Baksay Sándor, Tolnai Lajos, Thaly Kálmán, Beöthy Zolt, Bródy Sándor, Iványi Ödön, Justh Zsigmond, Papp Dániel, Petőfiről 3 darab, Arany Jánosról kettő, Jókairól négy, Gyulairól kettő, Csikyrről kettő, Beöthy Zsoltról kettő, látjuk tehát, hogy a közlés nem a jelentőség szempontjából történt, hanem a szerint, mit talált a szerkesztő a fenti kötetekben. Négy darabot közül még a kötet az Egyetemes Regénytár Almanach előszavaiból, valamint a Noszty fiú esete Tóth Marival című regény utóhangját. Tudnivalók az »Írói arcképek«-hez, valamint a kimerítő Jegyzetszótár fejezi be a kötetet.

A kötet tetemes részét, 215 lapból 64 lapot foglal el a Bevezetés. Ez akkor is aránytalan és sok volna, ha nem kellene benne több dolgot kifogásolni. A bevezetés értékelésének első alapja helytelen. Túlzás Mikszáth nemű munkásságáról úgy írni, mint Mikszáth »irodalomtörténete«-ről. Ez olybá tűnik fel, mintha egy életprogramm valóráváltása volna az a körülmény, hogy Mikszáth Csiky Gergelyről, vagy Tóth Ede-ről, vagy Papp Dánielről is írogatott. De ezenkívül Bisztray előadásmódja terjengős. Mielőtt... Mikszáth irodalomtörténetét kissé közelebről megvilágítanók... »Térjünk vissza... »Gyulairól később lesz szó« Bisztray mondanivalóját jól összefoglalhatta volna félannyi területen s így tulajdonkép-

pen egy ívet vont el feleslegesen Mikszáth-szövegektől. Nem lehet azt mondani, hogy »ez a kötet Mikszáthnak magyar írókról és irodalmi problémákról szóló legjelentősebb cikkeit foglalja magában. Aki ismeri Bisztray forrásait, az állításainkat feltétlenül elfogadja. Ugyancsak tévedés azt hinni, hogy Mikszáth a Singer és Wolfner-féle Almanachokba »mintegy tucatnyi novellát válogatott össze modern elbeszélő irodalmunk java terméséből« (5. lap). Az összeválogatás itt is, mint a Regényírók-nál kiadói munka volt. Farkas Pál, Tábori Róbert s más, egészen névtelen »belső munkatársak« végezték kiadói rendelkezésekre és érdekek szerint. Mikszáth akkor szólt bele, ha éppen akart. Meg kell mondanunk, hogy a 21 Almanach-előszó közül éppen így más négyet lehetett volna kiválasztani s mi inkább mind a huszonegyet közöltük volna itt is. Mindben benne van a mikszáthi érdekesség, szellemesség, s ezekben az a legfontosabb, hogy haladó irodalmi hagyományaink bátor, érdekes és szellemes megnyilatkozásait csodálhatjuk bennük.

Schöpplinre hivatkozva írja Bisztray: »Mikszáth általában nem volt nagy olvasó« (7. lap). Hát annyi igaz, hogy nem volt doctus poeta, de annyi viszont tény, hogy hiszen és sokat olvasott magyaron kívül németül és franciául is. »Több nyelven olvasok« — írja Mikszáth az 1901-i Almanach-előszóban s ennek igazságát tanúsíthatják, akik közel álltak hozzá.

Mikszáth irodalmi feljegyzéseiben helytelen dolog »teljességet« keresni. Aki ilyen értelemben »tervszerűséget« keres Mikszáth műveiben s aztán csodálkozik azon, hogy a Gárdonyi-, vagy Eötvös-regények elé nem ő írt bevezetést, az torzító tükrőben vizsgálja a költő nemű munkásságát. Mikszáth még Petőfiről, Aranyról is alkalomszerűen írt, egy pillanatig sem hitte, hogy valami esztétikai hézagot pótol: ő egyszerűen szeretett, sőt körülrajongott (Petőfi) nagyságban meglelt érdekességet használta fel cikk-témául. Kivétel itt Jókai, akit Mikszáth tett meg az első magyar (a tán a legjobb) életrajzi regény hőségévé. Téved Bisztray, mikor azt írja, hogy Beöthy Zolt művét azért ismerteti Mikszáth, mert Mikszáthot főleg a széppróza fejlődése érdekelte (10. lap). Beöthyről először 1886-ban írt Mikszáth, mert szeretete mint szépirot, sőt önmagára való hatását is túlbecsülte, szeretete mint embert és hosszú pályájuk folyamán a kölcsönös szeretet, becsülés közöttük egy percre sem ingott meg. Bisztray számára Mikszáth »irodalomtörténete«-ből hiányzik Vörösmarty. Ennek egyszerűen az az oka, hogy Vörösmarty Mikszáth lelkét nem fogta meg. S ezt csak az nélkülözi, aki mondva csinált irodalomtörténeti jelleget akaszt egy

nagy író szellemes irodalmi feljegyzéseire. Mikszáth Arany-becsüléséről szép sorokat ír Bisztray, de azt nem tudja, hogy itt egészen más a helyzet, mint Vörösmartynál. Aranyt Mikszáth kora ifjúsága óta szerette. Valószínűleg már kéziratban készen is volt verses műve »Arany János élete« a Jó Könyvek számára. E sorozatba több darabot írt Mikszáth jócsengő alexandrinusokban és a Jókairól szóló verses életrajz címlapján már hirdette is a kiadó: »Legközelebb meg fog jelenni a Jó Könyvek között: Arany János élete. Verseibe foglalja Mikszáth Kálmán.« Reviczkyről szólva Bisztray nem említi Mikszáthnak legszebb Reviczky-rajzát, azt, amely Az elképzelt méz lapjairól mosolyog, köhéscsel ránk bánatosan. A Görgey-kérdésben Bisztray elfelejtett belelapozni az Új Zrínyi-ászbá. Akkor nem beszélne némi vállveregetéssel Mikszáthról, inkább bámulná határozottságát, amellyel Gyulai Pál Görgey-kultuszának virágzása idején megírta az Új Zrínyiasz 52—53. lapjain a feltámadt Zrínyinek (— Mikszáthnak —) Görgeyről szóló álláspontját: »Vagy én, vagy ő, de valamelyikünk semmiesetre se hős.«

Még néhány tárgyi megjegyzésünk: Endrődi Sándort, Bródy Sándort, Ágai Adolfot Mikszáth melegebben méltatja, mint Bisztray. Mikszáthnak van igaza. Leányfalun nemcsak Gyulai Pálnak, hanem Móricz Zsigmondnak is volt nyaralója. A Fővárosi Lapokat Tóth Kálmán szerkesztette 1864. jan. 1. óta. 1867. ápr. 1-én vette át Vadnai Károly.

A Március tizenötödike című cikkhez fűződő jegyzetében Bisztray megemlíti, hogy az megjelent a Vasárnapi Újság 1908. március 15-i számában s hogy ennek változata megtalálható a Jókai-könyvben. A valóság azonban az, hogy e cikk pár szönyi eltéréssel megjelent a Jókai Mór élete és kora I. kötetének 142—143. lapjain. Ez tehát

nem változat, hanem egyszerűen lenyomat. Mikszáth oly sok szép kijelentésével lett büszkesége haladó hagyományainknak. A legalábbis vitatható Fáy-cikk helyett 10 szebb, jobb cikket hozhatott volna ez a kötet. A 157. lapon a Papp Dániel-cikkben magyarázatra szorulna a »Bádeni-javaslatok«. Mikszáthnak az orosz irodalommal való kapcsolatát is hűzatosan ismerteti, még az eddig megjelent anyagot sem használja fel.

A Jegyzet-Szótár gondossága igyekvő munka eredménye. Néhol talán a magyarázat felesleges. Kell-e például a *stilus* szót bőven értelmezni, ahogy azt Bisztray teszi? A *genre* nemcsak: fajta, módor, hanem Mikszáthnál, másutt is »műfaj« is jelent. A *paralízis progressiva* orvosi műnyelven valóban »hűdéses elmezavare«, de a köznyelvben azt mondják: »agylágyulás«. A *szimmetrikus* szót is csak erőltetetten lehet így értelmezni: »tükrös«. De felesleges az értelmezése. Az *au fait* értelmezésébe bele kell pótolni ezt, hogy: »tájékozott donáció Mikszáthnál főleg föld ajándékozás. Apróbb sajtóhibaszerű dolgok: Grader Michel s nem Grade Michel, mintegy s nem mitegy (41. lap); esszé s nem essze (148. lap); gally s nem galy. Maupassant nevének kiejtése nem mopszaan, hanem mopszan.

Elismerjük, hogy a kötet gondos, odaadó munka eredménye, érdemes kiadvány; de nemcsak minőségi, hanem mennyiségi okból sem végső megoldása a problémának. A már eddig kötetekbe egybegyűjtött és kiadott anyag alapján még jöhet s kell is jönnie egy nagyobb, teljes gyűjteménynek, amely nem az »irodalomtörténet« Mikszáth nemű munkáinak javát adja (ilyen nincs), hanem a nagy író irodalmi tárgyu rajzainak; tanulmányoszerű cikkeinek minél nagyobb, teljesebb gyűjteménye lesz.

Rubinyi Mózés

JANUS PANNONIUS VÁLOGATOTT VERSEI

Szerkesztette Gerézdi Rabán és Kálnoky László. A bevezetőt és a jegyzeteket írta Gerézdi Rabán. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1953. 195 l.

Örömmel és meglelégedéssel vesszük kezünkbe a magyar humanizmus büszkeségének, Janus Pannoniusnak legújabb kiadott válogatott verseskötetét. Költői hagyatékának korábbi mostoha sorsával szemben ez a jelen kiadás világosan példázza azt, hogy költészetét a nép Magyarországon mily tiszteltben tartják. Míg a polgári irodalomtörténészek javarésze megtagadta és kirekesztette irodalmunkból, addig új utakon járó, a

marxizmus-leninizmus tudományával felfegyverzett haladó magyar irodalomtörténet-írásunk visszaállította őt arra az előkelő helyre, mely mint az első nagy magyar lírikus méltán megilleti. Janus Pannoniust azonban költői nagysága megóvta pusztán irodalomtörténeti jelentőségétől és attól, hogy műve kizárólag irodalomtörténeti olvasmánnyá süllyedjenek. Jelentősége nemcsak korabeli viszonylatban szembeszökő,

de költői monumentalitása ma is — öt évszázad múltán — bámulatra indít eleven hatásával.

Ezért volt égetően szükséges immár egy magyar Janus Pannonius megjelentetése s éppen ezért volt egyúttal igen komoly feladat is ennek végrehajtása. Bátran állíthatjuk, hogy a legkiválóbb humanizmus-kutatóink irányításával és legjobb magyar műfordítóink és Janus fordítóinak közreműködésével készült kötet mindenben megfelel a követelményeknek és a várakozásnak.

A legfőbb elvi szempont, a hamisítatlan Janus-kép kialakítása egészében véve feltétlenül sikerült. Ehhez, a szerencsés válogatáson kívül hozzásegítette a kötet szerkesztőit a megállapítható kronológiai sorrend figyelembevétele, valamint a következetesen szigorú formahűség. Érdekes a kötet besorolása is, mely a hagyományos humanista hármas műfaji felosztást követi.

Az epigrammák gazdag tematikájú anyagát széleskörű műfordító gárda szolgáltatta meg. Janus sokszor merészen nyílt megfogalmazásait és csattanósan tömör sorait, vagy szavait, találóan hű magyarsággal visszaadni komoly próbát jelent minden fordító számára. Nem feladatunk a részletekbe menő összevetés, csak általánosságban kívánjuk megjegyezni, hogy a legsikerültebbeknek talán a Kálnoky László tolmácsolásában olvasható epigrammákat kell tartanunk. Persze korántsem megkülönböztető értékelésről van szó. Ezt lehetetlenné teszi a többi műfordítás vitathatatlanul magas szintje. Kétségtelen azonban, hogy Kálnoky különösen szerencsés mind a szöveghűség, mind az epigrammára jellemző tömör fordulatok érzékeltetésében. Szép példája ennek a »Mentegetődzik, hogy nem elegyedik harcba« (Ep. I. 12) c. darab, de más, többi epigramma-fordítására is hivatkozhatnánk ennek igazolására.

Örömmel látjuk, hogy a versek zöme új fordításban látott napvilágot és hogy ezek csaknem mind jóval sikerültebbek a korábbiaknál, különösen Hegedűs István fordításainál. Kár, hogy vannak kivételes esetek is. A »Kigúnyolja Galeotto zarándoklását« (Ep. I. 22) c. költemény Dybas Tihamértól való új fordítása — be kell vallanunk — nem tette indokolttá akár Geréb Lászlónak, bár pontosabb metrumokat kívánó, de erőteljes, akár Berczeli A. Károlynak szabadabb, de ugyancsak elfogadható szinten álló fordításának kirekesztését.

Sajnos, ugyanezt kell mondanunk Janus egy másik, talán legismertebb, Váradról szóló költeményével kapcsolatban is. Nem a megszokott régi iránti vonzalom mondatja velünk, — ami ellen Janus is állandóan hadakozott —, hanem az igényesség, amelyet éppen a nagy humanista poeta doctus iránt

kell kötelezőnek tartanunk. Csak találmokra vessük össze a második versszakot:

Janus:

*Non nos flumina, nec tenent paludes.
Totis stat rigidum gelu lacunis.
Qua nuper timidam subegit alnum,
Nunc audax pede contumelioso
Insultat rigidis colonis undis.
Quam prium, o comites, viam voremus.*

Berczeli ford.:

*Folyón, mocsáron át gyerünk előre,
a mély tavak fölött is jég feszül már,
s hol imbolygó ladikján félt a gazda,
most bátran jár-ke, hetvenkedve vágat
s rugdossa tán a holt hullámok élet;
fel hát az útra, társaim siessünk!*

Áprily ford.:

*Nem tart vissza folyó, s az ingovány sem
Mert fagy fogja hideg vízét keményen.
Hol nemrég evezett a föld lakója
S félt, — most hetyke bizalmu, fürge lábbal,
Megdermedt habokat fitymálva lépked.
Hajrá, folyjon az út, társak siessünk.*

Idézhetnénk az egész költeményt: a nagyfokú szöveghűség minden esetben Áprily érdeme, a költői ihletettség inkább Berczeli mellett szól.

Az epigrammák fordításáról végeredményben csak a legkedvezőbb véleménnyel lehetünk. Ez a kötet egyik legpompásabb része. Áprilyval és Dybassal kapcsolatban nyomatékosan hangsúlyoznunk kell, hogy fentebbi ellenvetéseink csak a két szóbanforgó költeményre érvényesek. Bármiféle általánosítás tévedés lenne.

Janus elégiáit is csaknem mind új fordításban kapjuk s el kell ismernünk, hogy ezek egytől-egyig valóban sikerült tolmácsolások. Csupán példaképpen szeretném idézni Janus legismertebb sorait a »Mikor a táborban megbetegedett« c. költeményből:

Janus:

*Hic situs est Ianus, patrium qui primus ad
Histrum
Duxit laurigeras ex Helicone Deas.
Hunc saltem titulum, Livor, permitte sepulto,
Invidiae non est in monumenta locus.*

Hegedűs ford.:

*Janus nyugszik e helyt, a legelső, ki a Duna-
hozta le Helicon ormairól a babért.
Hagyd, oh kajánság, érje halottul bár e dicsőség,
Mert hisz irigység már nincs a halottak
iránt.*

Kálnoky ford.:

*Itt nyugszik Janus, kivel ősi Dunánkhoz
először*

*Jöttek a szent Helikon zöldkoszorús szüzei,
Ezt a dicsőséget, óh hagyj meg a holtak,
Irigység;*

Rosszakarat, kiméld hűlt porait legalább.

Az új fordítás szövegűsége és költőisége nem egyedülálló jelenség, sőt a legnagyobb határozottsággal kiterjeszthető valamennyi elégiára, mert észrevehető szintkülönbség egyik között sincsen.

Új problémák vetődnek fel a hosszabb költemények és panegyricusok könyvében. Az eddigiek folyamán jobbra csak a műfordítói munkára voltunk tekintettel. Ezúttal fel kell vetnünk a válogatás kérdését is. Az alapvető szempontokkal teljesen egyetértünk. A kötetbe felvett munkákon kívül magunk sem közzeltünk volna másokat, és nem is hagytunk volna el belőlük. A problémák az előttünk levő munkákkal kapcsolatosak. Nem kétséges, hogy a szerkesztők elsősorban itt érezhették leg súlyosabban mindazokat a nehézségeket, amelyek egy válogatás összeállításával járnak. Tisztában vagyunk azzal is, hogy a terjedelemre való tekintettel legfeljebb csak az adott keretek között lehet jó valamely részlet, hiszen költői művek esetében szemelvényes közlések sohasem lehetnek a legjobbak.

Mindezek előrebocsátása után és ellenére szükségesnek látszik néhány észrevételt tennünk. Erzésünk szerint »A szelek versenye« teljes terjedelmében való közlése a költemény viszonylagos rövidségével magyarázható és nem jelentőséggel. Az Eranemos szerzője még nem azonos a panegyricus-költő Janus Panniniussal, — ezt az idevágó jegyzet is, a bevezető tanulmány is világosan kimondja. Következésképpen nem vagyunk túlságosan szigorúak, ha azt mondjuk, hogy elengedő lett volna rövidebb, szemelvényes szöveg is, amint hogy az »Ének Itália békéjéért« részlete is teljességgel kielégítő.

Nem ez a helyzet azonban a Guarinus-panegyricus esetében. Ha Janus valamely panegyricusát el akarja olvasni valaki teljes egészében, feltétlenül és elsődlegesen ezt kell hogy megismerje. Nem tagadható: a Guarinus-panegyricus jelentőségének arányában szerepel a kötetben, az összes közül ez a legterjedelmesebb. Ennek ellenére a teljes egészében való közlés elmaradását mégis hiányolnunk kell. A Marcellus-panegyricus válogatása és fordítása sikerültnek mondható.

A hosszabb költemények műfordítói tolmácsolása itt sem hagy kívánnivalót maga után. Így például Csorba Győző Guarinus-panegyricus fordítása is sok szempontból jobb Hegedűsénél és csak sajnálni tudjuk, hogy mindaz, amit nyújt, szemelvény.

Szólnunk kell a kötet bevezetőjéről is. Gerézy Rabán nagy tudományos felkészültséggel és népszerűen megírt tanulmányában sommásan vázolja Janus életpályáját, majd költészetét elemzi röviden. A kép, amelyet a nagytehetségű fiatal humanista költőről rajzol, plasztikus és hiteles. Gerézy minden esetben kellő figyelemmel van a korviszonyokra, de sohasem téveszti szem elől Janust. Megállapításai, amellet, hogy nem törekszik mindenáron újat mondani, sok fontos szempontra felhívják a figyelmet. Közülük csak egyet szeretnék megemlíteni: a neoplatonizmus szerepének értékelését.

Gerézy pár szóval megemlékezik ennek a filozófiai irányzatnak keletkezéséről és útjáról egészen a XV. századig és helyes nyomtatékkal utal ekkori törökellenes éllet átítatott tendenciájára. A pozitívista irodalomtudományra jellemző, hogy ezt már Huszti is észrevette¹, de a tény megállapításánál tovább nem jutott. Gerézy felismerte, hogy ennek a Gemistos Pléthon—Ficinus-féle neoplatonizmusnak jelentőséget kell tulajdonítanunk a humanisták későbbi Mátyás-ellenes összeesküvése vizsgálatakor is. A kérdés további kifejtése messzire vezetne, annyi azonban bizonyos, hogy a magyarországi neoplatonizmus jellegének tisztázása 1472-ig segítséget jelent e korszak megértésében.

Viszont elgondolkodtató, amit Gerézy mond Janus életének végső szakaszáról. Az utolsó évek problematikája ma még nincs megnyugtatóan tisztázva. Ezeknek az időknek megrajzolásakor Gerézy maga is nagyon jól ismerte a nehézségeket, — célzást is tett a cseh háborúk »bonyolult ellentmondásos« voltára, — mégis Janus és Vitéz szerepét túlságosan leegyszerűsítve igyekszik elénk állítani. Véleményünk szerint tüzetesebben meg kellene vizsgálni, vajon valóban lezárult-e a rigómezei második csata után a török elleni harc aktív korszaka — mint ahogy állítja, — vagy sem?

Nem szabad elfelejteni, hogy az összeesküvés felszámolása után még egy évtizedig szükség volt Mátyás aktív törökellenes akcióira. Az 1473-i horvátországi török pusztítások, azután Nagyváradnak Ali végzszenrei basa csapatai által 1474-ben történt kirablása és felégetése épp úgy nem teszik indokolttá az aktív védelem korszakának

¹ Platonista törekvések Mátyás király udvarában. Minerva, 1925: 49. Az erre vonatkozó mondat: »Pléthon gondolat-rendszerének végső gyakorlati szempontja a török feltartóztatása volt.«

lezárását, mint a szultánnak 1476-os moldvai betörése, mikor a török csapatok Bazarád vajdával szövélkezve István fejedelem leverésével egész Moldva létét komolyan fenyegették. Ismeretes, hogy a helyzetet Mátyás is csak nehezen tudta megmenteni gyors közbelépésével. Nem szerencsés dolog, de ha már történelmi eseményhez akarjuk rögzíteni az aktív ellenállás korszakának lezárását, hajlamosabbak lennénk az 1479-es kenyérmezei döntő győzelmet ily határpontul megnevezni. Álláspontunkat a lényegesebb török-magyar összecsapások ezutáni megszüntén kívül az is igazolná, hogy Mátyás éppen a 80-as években kezdett erőteljesebb nyugati politikát.

Bármint álljon is a kérdés, további kutatásokra van még szükség a végső szó kimondásáig. A fentebbiekkel mindössze annyit szeretnénk jelezni, hogy Janus és Vitéz összeesküvésbeli szerepét nem lehet merev egyszerűsítésekkel a megoldás felé vinni. Gerézi nem így jár el, de túl közel jut ehhez a módszerhez s éppen ezért bevezető tanulmányának idevágó fejtegetéseit fenntartással kell fogadnunk.

A versekhez csatlakozó hatalmas jegyzet-apparátusról csak elismeréssel beszélhetünk. Gerézi itt kifogástalan munkát végzett. Előljáróban tömören beszámol az eddigi kiadásokról, értékeli az eddigi fordítás-köteteket és tájékoztat a jelen kiadás főbb elvi szempontjairól. A jegyzet új anyagot is közöl Janus Pannonius első magyar fordítóit illetően, akiknek kézíratait nemrégén fedezte fel Klaniczay Tibor romániai kutatóútja során. Csak helyeselnünk lehet, hogy ezeket az ismeretlen fordításokat és

fordítástöredékeket a versekkel kapcsolatos jegyzetanyaghoz mellékelve megtaláljuk.

Az egyes költeményekhez írt magyarázatok minden esetben útmutatóul szolgálnak és határozottan hozzájárulnak Janus költeményeinek elmélyült élvezetéhez.

Összegezve az elmondottakat, a kötet szerkesztői és műfordítói eredményes munkát végeztek, amikor létrehozták ezt a minden eddiginél magasabb színvonalú és terjedelmére nézve is tekintélyes Janus-kötetet. Ezen a megállapításon nyilvánvalóan nem változtat az a tény, hogy vannak apróbb, a könyv értékének egészét nem befolyásoló vitás pontok, melyekről a fentiekben szó is esett. Legfeljebb azt sajnálhatjuk, hogy a fordítások mellett nincs ott az eredeti szöveg, mert a kétnyelvűség igénye a hozzáférhetőség szempontjából sokkalta megokoltabb Janus esetében, mint általában a külföldi klasszikusokkal kapcsolatban. Persze figyelembe kell venni a kötet rendeltetését is és azt, hogy Janus verseinek eredeti szövegét többi fennmaradt írásával együtt, a türelmetlenül várt és már előrehaladott állapotban levő — Kardos Tibor szerkesztésében megjelenő — Janus kritikai kiadás van hivatva közkinccsá tenni.

A mostani Janus Pannonius válogatott kiadás legfőbb feladata az volt, hogy utat találjon minden egyszerű ember szívébe, aki talán sohasem olvashatná eredetiben irodalmunk első nagy költőjének elévülhetetlen remekeit. Meggyőződésünk, hogy a könyv ennek a szép és fontos feladatának maradéktalanul, teljes sikerrel megfelelt.

V. Kovács Sándor

GÁLOS REZSŐ 1885—1954

Nagy tárgyismeret, olthatatlan tudásszomj és páratlan szorgalom a kutatásban: ezek a fővonások jellemzik Gálos Rezsőt.

E mű gazdagon összetett, amelynek értékét a fogadtatás, felhasználás során tanuló és tanító, olvasó és kutató nemzedékek igazolták: tanítványok, akiket Győrött, Pécsen és Budapesten előadásaival nevelt; szerzők, akik az általa alapított s nyolc éven át szerkesztett Győri Szemlében becsülték; irodalomtörténészek, akiknek közösségében évtizedek óta barátian, segítő kedvvel dolgozott, úgy is, mint a Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Állandó Bizottságában huszonnyolc éven át működő tag. Sok kulturális és irodalmi társaság munkájában vett részt — de Ő maga tekintené hivatásának, ha e jó tucatnyi intézmény nevét idejegyeznék. Mert szerény volt, mint kevesen, visszahúzó, amikor kitüntetésről, címekről, megtisztelő funkciókról esett szó, — eleven és az első egyike, amikor munkát kellett vállalni.

Az a háromszázötven szaktanulmány, kötet és közlemény, valamint az a százakra menő ismeretes és bírálat, amelyet irodalomtörténeti működésének ötven éve alatt írt, páratlan szorgalmú egyéniséget s tárgyban, adatban, anyagban roppant gazdag életművet mutat fel egyéniségének mindennél maradandóbb emlékjeleként. Alig van író vagy irodalmi

jelenség a 18. és 19. század magyar irodalmában, amelyhez ne tárt volna fel értékes anyagot, s ne adott volna melléje első s éppen ezért hamar túlhaladható interpretációt. Nem egyszer vállalkozott arra a hálátlan feladatra, hogy anyag- és adatközlés kereteiben — ott, ahol rendszerint pusztába kiált az ilyen szó — mondja el véleményét, fejezze ki állásfoglalását. Igaz, hogy egy pozitivistá kutató, anyagfeltáró nemzedék tagja volt, igaz, hogy élete végéig az adat, az anyag áhitatos tisztelétét őrizte meg, de még nagyobb becsületére válik az, hogy nem vonakodott az állásfoglalástól.

Az állásfoglalástól nem idegenkedő, elvi, tartalmi kérdések iránt fogékony s mélyen becsületes egyénisége hajlott kora ellenére is hamarosan megtalálta az utat a megújult magyar irodalomtörténetíráshoz, a marxista kutatókhoz. Érezte is, hogy szeretik és megbecsülik művét: a kandidátusi fokozat odaítélése örömmel töltötte el, s hatvanas éveiben a régivel is nagyobb lendületű, lázasabb munkára serkentette. Volt ebben a betakarítás sietségéből is. Aktívan vett részt az Irodalomtörténeti Állandó Bizottság ülésein, dolgozott munkaközösségeinkben, fáradhatatlanul bíralt, lektorált, alkotott és tervezett.

Alkotott és tervezett. Megadatott neki az az idő, amelyben még egyszer végigmehetett régi témákon, lezárhatta némelyik kutatási irányát. Hamisítás volna, ha azt mondanók, hogy marxista tudóssá lett. Megértő munkatársunk volt, a marxista bírálatot elgondolkozva fogadó, megiszívlelő tudós. Belső fejlődése eredményeképp változtatta meg kutatásainak főtérületét. Érdekes és megkapó volt figyelni, hogy az irodalmi barokk és a patriarkális nemesi irodalom — a két Amade és a két Kisfaludy — érdemekben gazdag kutatója most egyre inkább a felvilágosodás merészen haladó irányában s nagy, nem egyszer forradalmi jelenségében, fróájában és művében lelte föl kedve szerinti területét. Nagyterjedelmű s életrajzi vonatkozásban kitűnő Bessenyei-könyve, sajtó alatt levő nagy tanulmányai Szentjóni Szabóról, Kármánról, Verseghy s még inkább Kazinczy feldolgozására vonatkozó nagy tervei azt mutatják, hogy szakmai anyagán keresztül is egyre közelebb került jelenünkhöz, forradalmi világnézetünkhöz.

1904-ben adták ki (a Nyelvőrben) első cikkét. Az utolsó művek 1954-ben kerültek ki fáradhatatlanul mára alól. Pályafutásának ötvenedik esztendőjében ragadta el a halál. Nagy a veszteség, amely irodalomtörténetírásunkat, különösen pedig a felvilágosodáskori munkaközösséget érte. Műveivel a tudományt gazdagította. Szeretettreméltó emberi egyéniségének emlékét pedig mindenkor megőrizzük.

Szauder József

GÁLOS REZSŐ RÖVID ÉLETRAJZA ÉS FŐMŰVEI

Budapesten 1885. dec. 17-én született. Egyetemi tanulmányait a maga erejéből végezte el. Magyar-német szakos középiskolai tanár lett. Bölcsészeti doktorátust 1909-ben tett. 1908-tól 1918-ig a temesvári felsőkereskedelmi iskola tanáraként, 1918-tól 1939-ig a győri női felsőkereskedelmi iskola igazgatójaként működött. 1914–18-ban katonai szolgálatot teljesített. 1939-ben nyugdíjba vonult. A pécsi egyetemen 1928-ban nyert magántanári képesítést, itt 28 félelven át tartott előadásokat. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem 1946-ban habilitálta, itt 10 félelven át tanított. 1927 óta tagja a M. Tud. Akadémia Irodalomtörténeti Bizottságának. A Tudományos Minősítő Bizottság részéről az »Irodalomtudomány kandidátusa« fokozatot nyerte el.

Első tudományos munkái ingadozást mutatnak nyelvészet és irodalomtörténet között. Irodalomtörténeti szempontból már 1905 — 1908-ban főleg Szentjóni Szabó költészete és Amade László foglalkoztatja. Ettől fogva alakítja ki műfaját: az életrajzi problémákat oldozgató tanulmány-formát. 1911-ben jelenik meg első nagyobb műve, *Szentjóni Szabó László összes költeményei*-nek kritikai kiadása. (RMKvt.) Tankönyvek, irodalomtörténete mellett a két Kisfaludy költészetét tárgyaló nagyobb tanulmánya érdemei figyelmet. *A Dunántúl a két Kisfaludy költészetében*, (1927), majd tanulmánya *Legrégibb bibliafordításunkról* (1928), s számos értekezése, cikke *Mikesről* és *Kisfaludy Sándorról*. 1931-ben jelenteti meg *Kisfaludy Sándor hátrahagyott munkái*-t (Győr). 1937-ben *Amade Anyai verseit* összegyűjtő kritikai kiadása, valamint monográfiája jelenik meg *Amade Lászlóról*. Jelentősek Barcsayról, Daykáról, Verseghyről, Berzsenyiről, Révai Miklósról, a két Kisfaludyról és Vörösmartyról szóló tanulmányai, ill. szövegközlései. 1951-ben jelent meg legértékesebb műve: *Bessenyei életrajza*. Sajtó alatt van *Szentjóni Szabóról* és *Kármánról* szóló nagyobb értekezése.

A kiadásért felelős: az Akadémiai Kiadó igazgatója

Műszaki felelős: Tóth Ferenc

A kézirat beérkezett: 1954. IX. 15. Terjedelem: 9 (A/5) fv. Példányszám: 500. 1 db melléklet.

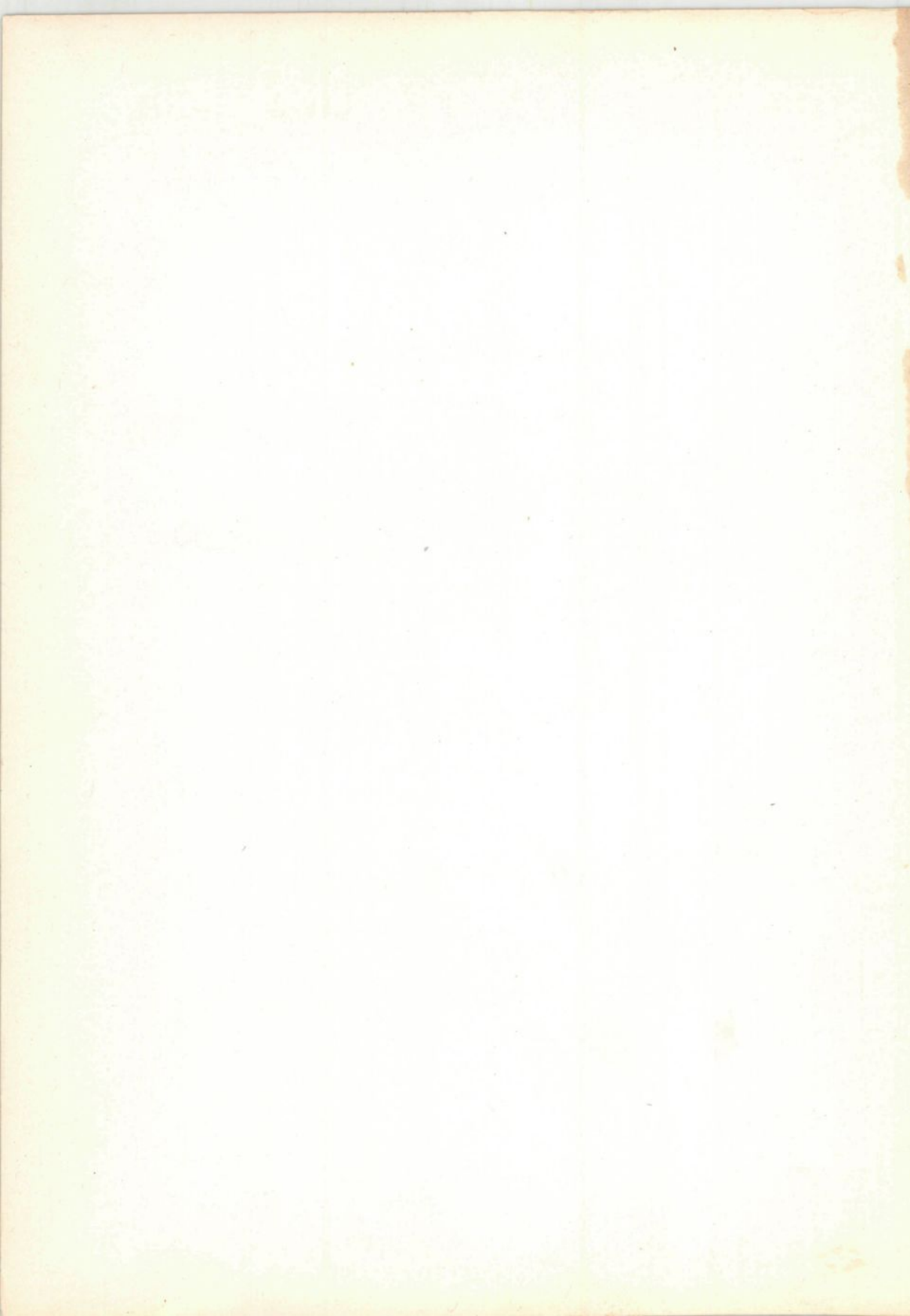
Erst wenn man erst einen Monat
hinein gekommen ist an die
Jugend an Vagabond's Effe
Hofgasse 1888.

[illegible]

King's Co.

Этто. Катн.

TARTALOM

<i>Eckhardt Sándor</i> : A Fűves Kertecske	373
<i>Németh Gyula</i> : Balassi Bálint török verseihez	386
<i>Sz. Lódi Gabriella</i> : Gelléri Andor Endre	393

Kisebb közlemények

<i>Eckhardt Sándor</i> : A Szendrői hegedősének	406
<i>Iványi Béla</i> : Néhány adat Balassi Bálint életéhez és műveihez	415
<i>Győry János</i> : Igazítások Balassi szövegéhez	417
<i>Bóta László</i> : Balassi istenes verseinek kronológiájához	420
<i>Nagy Péter</i> : A Tündérkert egy »elveszett« fejezete	430

Emlékezések

<i>Benedek Marcell</i> : Riedl Frigyes	432
--	-----

Adattár

<i>Csapodi Csaba</i> : Ismeretlen szerelmes vers a XVI. század végétől	437
<i>Bán Imre</i> : Szepsi Csombor Márton babonafeljegyzése	439
<i>Jenei Ferenc</i> : Ady Endre és Juhász Gyula versei a Győri Hírlapban	440

Vita

<i>Bán Imre</i> : Ernst Robert Curtius : Europäische Literatur	442
<i>Belia György</i> : Megjegyzések Gellért Oszkár : Válasz az »Adattár«-nak c. cikkéhez	453

Szemle

<i>Varga József</i> : Földessy Gyula nyolcvan éves	454
<i>Bóka László</i> : Pais Dezső : A magyar irodalmi nyelv	457
<i>Stoll Béla</i> : Magyar Népzene Tára	463
<i>Varga József</i> : Néhány megjegyzés Ady Endre Összes verseinek új kiadásához	466
<i>Rubinyi Mózes</i> : Mikszáth Kálmán : Írói arcképek	470
<i>V. Kovács Sándor</i> : Janus Pannonius válogatott versei	472

Nekrológ

<i>Szauder József</i> : Gálos Rezső	475
---	-----

Ára: 12,— Ft

Előfizetés egy évre: 40,— Ft

A szerkesztőségnek beküldött és a következő számokban megjelenő írások:

I. Régi magyar irodalom

- Esze Tamás: Kuruc vitézek halotti búcsúzóí.
Korompay Bertalan: Adalékok és jegyzetek a Toldi-mondához.
Benda Kálmán: Alvinczy Péter történeti feljegyzései.
Pérényi József: A László-legenda Oroszországban.
Csáji Pál: Irodalmi emlékek az 1753-i parasztfelkelésről.
Busa Margit: Ismeretlen színjáték a XVII. sz. végéről.
Perjés Géza: Balassi, a katona.
— Adalékok az ál-kuruc balladák vitájához.
Köpeczi Béla: Bethlen Miklós francia emlékiratai.
Zolnai Béla: Rákóczi Ferenc búcsúhelyi olvasmányai.
Nemeskürty István: Bornemisza stílusa.
Angyal Endre: Vathay Ferenc-énekeskönyve.
Stoll Béla: A Kelecsényi-énekeskönyv.
Koltay-Kastner Jenő: A Königsbergi Töredék kérdéséhez.

II. Felvilágosodás és reformkor.

- Juhász Géza: Csokonai Árpádiásza.
Dénes Szilárd: Hozzászólás a Ványai Juhbehajtáshoz.
Beke Albert: Földi és Csokonai verselmélete.
Busa Margit: Adalékok Gvadányi műveinek bibliográfiájához.
Markó Árpád: Egy elfelejtett írókatona.
Kókay György: A bécsi Magyar Hirmondó története.
Dévényiné Somoshegyi Anna: Jósika II. Rákóczi Ference.
Horváth István: „A rettentő tanulság”.
Terbe Lajos: Mátyási József.
Segesváry Viktor: Zilai Sámuel levelei Ráday Gedeonhoz.
— Horváth Ádám két levele Ráday Gedeonhoz.
Scheiber Sándor: Arany János folyamodványa Kossuth Lajoshoz hivatalért.
— Adatok Arany János ifjúkori olvasmányaihoz.

III. A XIX. sz. második fele és XX. sz.

- Bisztray Gyula: Babits fogarasi évei.
Sziklay László: Gáspár Imre.
Komlós Aladár: Puskin Magyarországon.
— Ady és a Hét.
— Kosztolányi levelek.
Zolnai Béla: Kosztolányi levele az Ady-vitáról.
Gergely Pál: Arany János akadémiai titoknoki évei.
Dezsényi Béla: Kossuth publicisztikája 1849 után.
Gergely Gergely: Tolnai Lajos irodalmi nézetei.
Dénes Szilárd: Emlékezés Móricz Zsigmondról.
Németh G. Béla: Szarvas Gábor és a Nyelvőr.
Kozoca Sándor: Móricz Zsigmond ismeretlen gyermekverse.
Szunyogh Farkas: Móricz Zsigmond segédtanársága Kisújszálláson.
Barla-Szabó Jenő: Móricz Zsigmond diákkori szerelmek.
Domokos Sámuel: Román irodalmi kapcsolataink.
Forgács László: Jókai és az orosz irodalom.
Bay Ferenc: Vajda János győri kapcsolatai.
Benedek Marcell: Benedek Elek.
Kiss Tamás: Adatok Móricz Zsigmond két regényének keletkezési körülményeiről.
Vincze Géza: Móricz levelek.
— „Dózsa György unokája”.
Földes Anna: Hannibál feltámasztása.
Kosztolányi Dezsőné: „Így írtok ti”.
Gáldi László: József Attila a műfordító.
Kispéter András: József Attila és Juhász Gyula.
Patyi Sándor: József Attila leveleiből.
Sinka Erzsébet: József Attila Monoron.
Kiss Ferenc: József Attila versformái.
Reguly Ernő: József Attila bibliográfia.
Bokor László: József Attila ifjúkora.
Császtvay István — Péter László:
Juhász Gyula makói évei.
Horváth István: József Attila és az időmentékes verselés.
Péter László: Textológiai problémák.